

INIMÕIGUSTE
KESKUS

INIMÕIGUSED EESTIS

2022

Areng aastatel 2020 - 2021

INIMÕIGUSED EESTIS 2022

Areng aastatel 2020 - 2021

INIMÕIGUSED EESTIS 2022

Areng aastatel 2020 - 2021

Toimetaja: Egert Rünne

Keeletoimetaja: Grete Anton

Täname: Juss Särekanno ja Joosep Nahkor

Väljaandja: SA Eesti Inimõiguste Keskus

Autoriõigus: Autorid ja SA Eesti Inimõiguste Keskus, 2021

Kujundus: Mihkel Ronk (koosolek.ee), Anu Jalas

Kujunduses kasutatud fotode autorid: (creative commons license, ickr.com): erix!, mknobil, sandman, daily sunny, M.Markus, Magic Madzik, dandeluca, Elsie esq., russellsmith, takomabibelot, Yortw, dicktay2000, PinkMoose

ISSN 2228-091X (trükis)

ISSN 2228-1037 (võrguväljaanne)

Aruande koostamist ja väljaandmist toetasid inimõiguste keskuse annetajad.

Sisukord

Eessõna	4
Piinamise, ebainimlikult või alandavalt kohtlemise ja karistamise keeld.....9	
Kristena Paalmäe, Annika Vait	
Õigus õiglasele kohtupidamisele	19
Jaanus Tehver	
Õigus perekonna- ja eraelu puutumatusele	27
Ann Väljataga	
Sõnavabadus.....	39
Katrin Nyman-Metcalf	
Kogunemis- ja ühinemisvabadus	49
Alari Rammo	
Diskrimineerimise keeld	61
Kelly Grossthal	
Õigus vabadele valimistele	71
Egert Rünne	
Rahvusvähemused ja lõimumispoliitika	81
Robert Derevski	
LGBT inimeste olukord	93
Aili Kala	
Pagulaste ja varjupaigataotlejate õigused	103
Uljana Ponomarjova, Markus Hallang	
Lapse õigused	113
Helika Saar	
Puuetega inimeste olukord.....	125
Anneli Habicht	
Sotsiaalsed inimõigused	137
Iris Pettai	
Inimõigused ja COVID-19.....	151
Liina Laanpere	

Eessõna

Maailma vallutanud koroonaviirus on vajutanud oma pitsi inimõigustele üle maailma. ÜRO Inimõiguste 2020. aasta raportis tõdeb inimõiguste ülemvolinik Michelle Bachelet, et koroonast tingitud COVID-19 viirushaigus on kasutanud ära ja kiskunud laiemaks olemasolevad lüngad inimõiguste kaitstes ja suurendanud ebavõrdsust ja diskrimineerimist.¹ Sellest vaatevinklist vaadatuna võiksime käesolevat, kümnendat inimõiguste aruannet käes hoides kergendunult möönda, et tegelikult on meil inimõigustega ju kõik päris hästi, eriti võrreldes nii mõnegi teise riigiga.

Põhjusi seda mitte teha on mitu. Kõige olulisem neist on tõdemus, et see, et meil on just nii hästi, kui meil täna on, on pideva töö tulemus. Kaitstud inimõigused ei ole midagi iseenesestmõistetavat, vaid inimõigused on kaitstud riigis, kus inimeste vabaduse ja heaolu eest seisavad riik ja ühiskond iga päev. Pilguheit mõnele teisele riigile tõestab, et koroonakriisi saab kasutada ka ettekäändena inimeste õiguste piiramiseks seal, kus riigivõim soovib laiendada oma võimu ja vaigistada kriitilisi hääli. Samas nõuab kriisiolukord ka parimalt riigivalitsejailt õiguste piiramist, et tagada inimeste tervise ja ühiskonna heaolu tervikuna. Seetõttu on oluline, et riigigorganid ja ühiskond valvaks kehtestatud piirangute proportsionaalsuse üle.

Teine põhjus, miks liigsest rahulolust hoiduda, on tõdemus, et käesolevas aruandes kajastatud mured on enamjaolt sellised, mis on lahendamist oodanud juba mitu aastat järjest. Tuntav on poliitilise tasandi tahtmatus tegeleda selliste ebapopulaarste ja/või keeruliste küsimustega nagu vangide valimisõigus, sisuliselt tunnustatud samasooliste paaride kooselu selgem reguleerimine seaduse tasandil ning vaenukõne piiritlemine ja sideandmete kogumise korrastamine kooskõlas Euroopa põhiõigusliku raamistikuga. Ka Abhaasia eestlaste kodakondsusega seotud probleemide lahenduseta jätmine paneb küsima, miks Eesti riik jätab need inimesed õigusriigile kohase õiguskindlusega.

Aruandeperioodil toimunud valitsusevahetus, mille käigus 2021. aasta jaanuaris vahetas Reformierakonna-Keskerakonna koalitsioon välja peale 2019. aasta Riigikogu valimisi ametisse astunud Keskerakonna-EKRE-Isamaa koalitsiooni, tõi esile valitsuse vahetumise poliitilise mõju inimõiguste kaitse valdkonnale, muuhulgas rahastamisega seotud küsimustele. Nii lõpetas 2020. aasta juulis seaduse erinevate tõlgendusvõimaluste tõttu rahandusministri ülesannetes olev väliskaubandus- ja infotehnoloogiaminister hasartmängumaksu väljamaksed vabaühendustele, mille abil Sotsiaalministeerium rahastab võrdse kohtlemise projekte. Kuigi Sotsiaalministeerium võttis seejärel projektide rahastamise üle ja tegi puuduvad väljamaksed, ei ole seadusandja tänaseni seadusest ebaselguseid kaotanud. Kestev õiguslik ebamäärasus aga tähendab, et ka tulevikus ei seisa võrdse kohtlemise projektide rahastamine kindlatel jalgadel ja püsib oht, et see küsimus lahendatakse poliitiliselt, mitte sisuliselt. Selle olukorra lahendamine peaks olema üheks eesmärgiks.

Koroonast tingitult kuulutas Eesti 2020. aasta 12. märtsil välja eriolukorra. Välisminister teatas seejärel Euroopa Nõukogule inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 15 aktiveerimisest, mis lubab konventsiooniosalisel riigil võtta hädaolukorras meetmeid, millega ta peatab konventsiooniga võetud kohustuste täitmise ulatuses, milles see on olukorra tõsiduse tõttu vältimatult vajalik. Opositsioon reageeris sellele otsusele kriitiliselt ja viitas ohule, et selline samm annab valitsusele ettekäände ebaproportsionaalseteks põhiõiguste piiranguteks. Riigikohus tegi avalduse, milles toonitas, et artikli 15 kohaldamise kiuste kehtib endiselt Eesti Vabariigi põhiseadus ja seeläbi ka õigus õiglasele kohtupidamisele. Siiski lõpetas valitsus eriolukorra 2020. aasta 18. mail ja informeeris sellest ka Euroopa Nõukogu, ilma et talle oleks avalikkuse poolt ette heidetud vahepeal kehtestatud piirangute evidentset ebaproportsionaalsust.

Kui esimese haiguslaine ajal väljakuulutatud eriolukorra ajal põhjustas paljudele puudega inimestele olulisi raskusi erikoolide kontaktõppe ja sotsiaalteenuste sulgemine, siis sellest õpiti ja järgmiste lainete ajal tehti puuetega inimestele

mitmeid erandeid. Koroonakriis mõjutas ka kinnipidamisasutusi ning õiguskantsler pidi täitevvõimule meelde tuletama, et ka pandeemiaolukorras ei tohi kinnipeetavatele kehtestatud piirangud olla ebaproportsionaalsed.

Kokkuvõttes tuleb asuda seisukohale, et Eesti ei heitnud ka pandeemiaolukorras kergekäeliselt kõrvale inimeste vabadusi. Kohtute tööd pandeemia ei katkestanud, suures ulatuses rakendati videoistungeid. Ja kuigi HOIA mobiilirakenduse kasutegur on jäänud pigem ebamääraseks, pöörati selle väljatöötamisel kõrgendatud tähelepanu isikuandmete kaitsele, töötades välja lahendus, mis vahetab isikustamata koodi, selmet siduda andmeid konkreetse inimesega.

Koroonakriis on suurendanud ühiskonnasiseseid vastuolusid. Sellega on kaasnenud vajadus poliitikute mõjutajate suurema läbipaistvuse järele. Nii asutati 2020. aastal liberaalsete väärtuste edendamiseks kodanikualgatus SA Liberaalne Kodanik (SALK), mis muuhulgas jälgib erakondade rahastamise läbipaistvust nii annetuste kui ka ühismeedia reklaamide kaudu. Samas tunnustas kohus 2020. aastal mittetulundusühingu õigust panna endale nimeks MTÜ Süvariik, kuna vastav kandeavaldus ei ole kohtu hinnangul heade kommetega vastuolus.

Väljakutse seab pandeemiaolukord ka demokraatlikule riigikorraldusele. Kritiseeritud on seadusandja ebaselgust ja puudujääke koroonakriisist tingitud seadusemuudatuste puhul, samuti Riigikogu passiivset hoiakut juba peagi kaks aastat väldanud kriisiolukorras. Mitmed juristid on esile tõstnud tõsiasja, et piiranguid kehtestanud valitsuse üldkorralduste üle puudub parlamentaarne kontroll, samuti ei saa neid vaidlustada õiguskantsler, kel jääb vaid üle inimesi kohtusse pöörduma juhendada. Kuna koroonameetmetest alguse saanud kohtuasjade valdav enamus ootab hetkel veel lõplikku kohtuotsust, on siiski vara hinnata, kuivõrd kohus hindab täitevvõimu poolt kehtestatud piirangud põhiseaduspäraseks.

Kindlustunde annab teadmine, et Eesti riik ja ühiskond ei ole ka ebakindlal pandeemia-ajal valmis kergekäeliselt loobuma igapäevse tagatud vabadustest. Keerulisem aga on leida tasakaalu üksikisiku vabaduste ja piirangute vahel, mida nõuab ühiskonna tervise ja heaolu kaitse tervikuna. Eriti keeruliseks

teeb tasakaalu leidmise digi-ajastul informatsiooni üleküllus, milles väärinfo ja vandenõuteooriate eristamine usaldusväärsest teabest võib osutuda ülejõukäivaks ülesandeks. Ka seetõttu ei anna käesolev aruanne põhjust rahulolevalt tõdeda, et kõik on hästi, vaid paneb igaühele meist ülesande aidata iga päev kaasa sellele, et Eestis oleksid inimõigused kaitstud parimal võimalikul moel.

Dr. Paloma Krõõt Tupay
Inimõiguste keskuse nõukogu liige

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Piinamise, ebainimlikult või alandavalt
kohtlemise ja karistamise keeld

Piinamise, ebainimlikult või alandavalt kohtlemise ja karistamise keeld

AUTORID

Kristena Paalmäe

Kristena Paalmäe on Advokaadibüroo ALTERNA advokaat. Ta on omandanud õigusteaduse magistrikraadi Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas. Kristena huvi inimõiguste valdkonna vastu sai alguse Eesti Inimõiguste Keskuses praktilisel olles. Hiljem on Kristena kirjutanud nii bakalaureuseastmes uurimistöö kui ka magistritöö inimõigustega tihedalt põimuvatel teemadel. Ka eelmisel aastal panustas Kristena Eesti Inimõiguste Keskuse aastaaruande koostamisse.

Annika Vait

Annika Vait on Advokaadibüroo ALTERNA vandeadvokaat ja partner alates büroo asutamisest. Annika on omandanud õigusteaduse magistrikraadi Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas ning on tänaseks advokaadina tegutsenud üle 13 aasta. Igapäevatoos peab Annika kokkupuuteid inimõiguste valdkonnaga tavapäraseks, mistõttu tuleb end ka pidevalt muudatustega inimõiguste valdkonnas kursis hoida.

PEATÜKK 1

Piinamise, ebainimlikult või alandavalt kohtlemise ja karistamise keeld

olukord jäi samaks

Võtmeteemad

- Varasema 2,5 m² asemel on arestimajas kinnipeetule ette nähtud vähemalt 3 m² põrandapinda.
- COVID-19 pandeemia tõttu kinnipeetavatele ajutiselt kehtestatud piirangud võivad endast kujutada lubamatut kohtlemist EIÕK artikli 3 mõttes.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

Eestis valitsevat olukorda EIÕK artikli 3 kaitsealasse kuuluvates valdkondades on ülevaatlikult kajastatud õiguskantsleri kontrollkäikude aastaülevaates.

Õiguskantsler märkis, et vanglates tuleks suuremat tähelepanu pöörata perega suhtlemise võimalustele. Samuti seda, et avavangla kinnipeetavatele tuleks võimaldada arvuti ja interneti kasutamist – et nad saaksid otsida tööd ning töökoha ja vangla vahel liikumise marsruute. Väljaspool vanglat peaks nad

saama kasutada mobiiltelefoni, et vanglat teavitada, kui näiteks avarii või ühissõiduki tehnilise rikke tõttu jõuab ta vanglasse tagasi lubatust hiljem.¹

Õiguskantsler rõhutas, et kaotada tuleb kartserikaristusega automaatselt kaasnev kokkusaamiste keeld ning kõrvaldada piirangud, mis ei soodusta kinnipeetavate ja vahistatute kokkusaamisi lähedastega.²

PPA kinnipidamisasutuste osas leidis õiguskantsler, et kehvade olmetingimustega kinnipidamiskohti tohib kasutada vaid lühiajaliselt. Kambrite ööpäevaringse videovalve korral tuleb selle põhjendatust iga kord eraldi hinnata. Kinnipeetutele peaks võimaldama telefoniga rääkimist ilma pealtkuulamiseta. Kinnipeetu läbiotsimisel lahtiriietamine peab olema põhjendatud ning seda ei tohi teha väärikust alandaval moel.³

Psühhiaatrilist abi osutavates asutustes osutas õiguskantsler jätkuvatele probleemidele, mh tuleks parandada ravikeskkonda, paremini dokumenteerida ohjeldusmeetmete kasutamist ning kaaluda põhjalikumalt videovalve vajalikkust.⁴

Seadusandlikud arengusuunad

Positiivne on 01.08.2020 jõustunud arestimaja sisekorraeeskirja muudatus, mille kohaselt on kinnipeetule kambris senise 2,5 m² asemel ette nähtud vähemalt 3 m² põrandapinda.⁵

Kohtupraktika

Euroopa Inimõiguste Kohus on aruandeperioodil tuvastanud Eesti-poolse rikkumise kohtuasjas Jeret vs. Eesti. EIK leidis, et haiglasse toimetatud kinnipeetava tervislikku seisundit arvestades oli tema käeraudadega haiglavoodi külge aheldamine neljaks päevaks pärast infarkti ja asjaomast

¹ Õiguskantsler. 2020. Õiguskantsleri aastaülevaade 2019/2020. Kontrollkäigud.

² Õiguskantsler. 2021. Õiguskantsleri aastaülevaade 2020/2021. Kontrollkäigud.

³ Õiguskantsler. 2020. Õiguskantsleri aastaülevaade 2019/2020. Kontrollkäigud.

⁴ Ibid.

⁵ Riigi teataja I. 29.07.2020, 4. Arestimaja sisekorraeeskiri § 12 lg 3.

meditsiinilist sekkumist ebaproportsionaalne julgeoleku tagamise vajaduse suhtes. EIK tuvastas artikli 3 rikkumise, leides, et tegemist oli ebainimliku ja alandava kohtlemisega.⁶

Eesti Riigikohtu praktikas on kinnipeetavate õiguste teemal vaadeldaval ajavahemikul käsitletud küsimusi vanglas suitsetamise keelust, järjestikustest kartserikaristustest ja üksikvangistusest.

Tubakatoodete keelu kohta vanglas tehti märgiline Riigikohtu lahend 2019. aastal, kui kohus otsustas, et tubakatoodete ja suitsetamise keeld on proportsionaalne vahend tagamaks inimeste ja vangla julgeolekut ja korda. Riigikohtu hinnangul ei põhjusta keeld nii intensiivseid kannatusi ja ebameeldivusi, et võiks kõne alla tulla riive õigusele olla inimväärikalt koheldud.⁷ Seda põhimõtet järgitakse kohtupraktikas edasi.

Pärast tubakatoodete ja suitsetamise keelamist vanglas käsitles Riigikohus ka nikotiiniasendusraviga seonduvat. Kohus selgitas, et nikotiiniasendusravi mittevõimaldamisega tekitatud kahju hüvitamise nõude puhul on tegemist tervishoiuteenuse osutamisega seotud nõudega, mille lahendamine kuulub maakohu pädevusse. Konkreetsetes vaidluses vangla õigusvastast tegevust ei tuvastatud.⁸

Riigikohtu praktika on järjepidev ka järjestikuste kartserikaristuste täitmisele pööramise teemal. Nimelt muutis Riigikohus 2017. aastal varasemat seisukohta ja leidis, et 120-päevase pikkusega kartserikaristuste katkematu täitmisele pööramine ei pruugi olla lubatav. Kohus leidis, et kartserikaristusi täitmisele pöörates peab jälgima mh, et kartseris viibimise järjestikune kestus ei osutuks ebaproportsionaalseks ega kahjustaks isiku tervist.⁹ Samuti kinnitas Riigikohus teises asjas taaskord, et 482 päevaks kartserisse paigutamine on ebaproportsionaalne ja väärikust alandav. Riigikohus määras taotletud 20 000 euro suuruse hüvitise asemel kinnipeetavale siiski vaid 1500 euro suuruse

⁶ Euroopa Inimõiguste Kohtu 09.06.2020. a otsus *Jeret vs. Eesti*, nr 42110/17, p-d 67 ja 71-73.

⁷ Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 17.12.2019 otsus kohtuasjas nr 5-19-40, p 61.

⁸ Riigikohtu 22.09.2020. a otsus kohtuasjas nr 3-17-2859, p-d 13-14.

⁹ Riigikohtu 10.10.2017. a otsus kohtuasjas nr 3-15-3133, p 18.

hüvitise, sest hüvitise määramisel tuleb Riigikohtu hinnangul arvestada ka seda, et kuivõrd kaebaja ise põhjustas oma õigusrikkumistega distsiplinaarkaristuste määramise, siis järelikult ei pidanud ta oma sotsialiseerimisvõimalusi ja liikumisvabadust ise oluliseks.¹⁰

Üksikvangistusega tekitatud kahju hüvitamise kaasuses viitas kaebaja puudustele tema kinnipidamistingimustes ning nõudis inimväärikuse alandamisega tekitatud kahju hüvitamist. Riigikohus leidis, et isegi kui kinnipeetava eraldatud lukustatud kambris hoidmine on julgeolekuhuga põhimõtteliselt õigustatud, võivad isiku isolatsioonis hoidmise õigusvastaseks muuta kinnipeetava isikust tingitud asjaolud ning sellised eraldihoidmise tingimused ja piirangud kogumis, mis ei tulene eraldamisest endast, kuid mis süvendavad eraldamisega kaasnevaid riiveid.¹¹

Aruandeperioodil jõudis Riigikohtusse kaasuseid ka seoses vahistatute õigustega, mh käsitleti spordiga tegelemise võimalusi ning jalutamist ja värskes õhus viibimist.

Riigikohus tõi esile olulise põhimõtte vahistatu kinnipidamisel. Vahistatu kinnipidamistingimused ei tohiks olla pikka aega vältava kinnipidamise korral karmimad kui süüdimõistetutel, kui õiguse ulatuslikumaks piiramiseks ei ole mõjuvat põhjust. Riigikohus leidis, et kui see on vahistatu tervise kaitseks vajalik, tuleb vanglal tagada tingimused, mis võimaldavad tal mitmekesiseid harjutusi sooritada ja soodustavad kehakultuuriga tegelemist. Näiteks võib vanglal olla võimalik paigaldada vahistatu jalutusboksi sportimist hõlbustavaid ja mitmekesisistavaid vahendeid (nt lõuatõmbekang) või viia vahistatu paaril korral nädalas avaramasse või paremini varustatud jalutusõue.¹²

Ühtlasi leidis käsitlemist vahistatu võimalus jalutada ja viibida värskes õhus, mida kaebajale ei võimaldatud. Vahistatu viibis arestimajas kahel korral, kokku 115 päeva. Kassatsiooniastmes ei vaieldud enam selle üle, kas värskes õhus viibimise mittevõimaldamine oli õigusvastane, kuid vaieldi vahistatule

¹⁰ Riigikohtu 15.04.2020. a otsus kohtuasjas nr 3-18-360, p-d 15-18.

¹¹ Riigikohtu 28.02.2020. a otsus kohtuasjas nr 3-17-1503, p 17.

¹² Riigikohtu 17.06.2021. a otsus kohtuasjas nr 3-19-1416, p 40.

väljamõistetava hüvitise suuruse üle. Riigikohus määras hüvitiseks 1000 eurot.¹³ Kohus järgis EIK praktikas juurdunud põhimõtet, märkides, et hüvitise määramisel tuleb arvesse võtta ka riigisese kohtumenetluse kättesaadavust hüvitise nõudmiseks ning Eesti õigustraditsiooni ja elatustaset.¹⁴

Suundumused ja tulevikuvaade

COVID-19 pandeemia ja selle tõttu riigis kehtestatud piirangud mõjutasid ka kinnipidamisasutusi. Piinamise ja Ebainimliku või Alandava Kohtlemise või Karistamise Tõkestamise Euroopa Komitee (CPT) juhtis tähelepanu sellele, et kaitsemeetmed ei tohi kunagi viia kinnipeetute ebainimliku või alandava kohtlemiseni.¹⁵

Näiteks soovitas CPT leida kinnipidamisele alternatiive, nt kaaluda ennetähtaegset vabastamist, katseaega, ühiskondlikult kasulikule tööle määramist, psühhiaatriliste patsientide puhul hinnata uuesti nende kinnisesse raviasutusse paigutamise vajadust jms. Kinnipeetutele tervishoiuteenuse osutamisel tuleb erilist tähelepanu pöörata kinnipeetutele, kes kuuluvad riskirühma. Kui kinnipeetute kontaktid välismaailmaga on piiratud, sh külastused, tuleks see kompenseerida suurema juurdepääsu võimaldamisega alternatiivsetele suhtlusvõimalustele (nt telefonile või internetitelefonile).¹⁶

Ka õiguskantsler juhtis tähelepanu sellele, et kinnipeetavatele kehtestatud keeld värskes õhus jalutada ning ühele korrale nädalas vähendatud võimalus lähedastele helistada võib kujutada endast lubamatut kohtlemist EIÕK artikli 3 mõttes. Õiguskantsler leidis, et kui värskes õhus jalutamist ja lähedastele helistamist on võimalik nakkusohtu tekitamata korraldada, tuleb seda teha. Inimeste piinava ja alandava kohtlemise keeld on absoluutne ja kehtib ka eriolukorra ajal erandi tegemise võimaluseta.¹⁷

¹³ Riigikohtu 19.06.2020. a otsus kohtuasjas nr 3-18-562, p-d 9-13.

¹⁴ Euroopa Inimõiguste Kohtu 07.05.2013. a otsus *Mets. vs. Eesti*, kohtuasjas nr 38967/10, p 31.

¹⁵ CPT. 2020. Statement of principles relating to the treatment of persons deprived of their liberty in the context of the coronavirus disease (Covid-19) pandemic. [Vabadusest ilmajäetud isikute kohtlemise põhimõtted COVID-19 pandeemia kontekstis].

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Õiguskantsler. COVID-19 haigust põhjustava viiruse leviku tõkestamise meetmed, 06.04.2020.

Praktikas olid Eesti vanglates leevendusmeetmeteks nt pikendatud telerivaatamise võimalus, laiendatud teleprogrammide paketid, lisatoidu andmine (šokolaad, kuivatatud puuvili). Lisaks jagati kambritesse raamatuid, ajalehti ja ajakirju, õppematerjale, puslesid, lauamänge, ristsõnu, sudokusid, kirjatarbeid ja paberit, mandalaraamatu paljundusi, ning näidisharjutuste lehti hingamisharjutusteks, joogaharjutusteks ja füüsilise aktiivsuse suurendamiseks.¹⁸

Juhtumikirjeldus

Kinnipeetav viidi infarktikahtlusega haiglasse meditsiinilistele protseduuridele, mille järel viibis ta haiglas kokku neli päeva. Kogu selle aja kohaldati käeraudu, mis eemaldati üksnes saatemeeskonna vahetumisel, söömise ajaks, tualetis käimiseks, hügieeniprotseduuride ja meditsiiniliste protseduuride ajaks ja riiete vahetamiseks.

EIK leidis, et kinnipeetava tervislikku seisundit arvestades oli tema käeraudadega haiglavoodi külge aheldamine neljaks päevaks pärast infarkti ja asjaomast meditsiinilist sekkumist ebaproportsionaalne julgeoleku tagamise vajaduse suhtes, eriti kuna haiglas viibimise ajal valvasid teda pidevalt kaks vanglaametnikku.

Soovitused

- Parandada kinnipeetavate võimalusi lähedastega suhelda.
- Tagada, et pikka aega vahistatute kinnipidamistingimused ei oleks karmimad kui süüdimõistetutel.
- Võimaldada nii vahistatutele kui ka kinnipeetavatele värskes õhus jalutamist.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Õigus õiglasele
kohtupidamisele

Õigus õiglasele kohtupidamisele

AUTOR

Jaanus Tehver

Jaanus Tehver on vandeadvokaat ja alates 2018. aastast Eesti Advokatuuri esimees. Ta on tegutsenud Eestis advokaadina üle 20 aasta ning lisaks kutsetööle on ta Euroopa Advokatuuride Nõukogu (CCBE) kriminaalõiguse komitee, Fair Trials õiguseksptide paneeli (LEAP) ja Euroopa Kriminaaladvokatuuri Liidu (ECBA) liige. Eesti Advokatuuri esimehena on ta kohtute seaduse alusel tegutseva kohtute haldamise nõukoja liige.

PEATÜKK 2

Õigus õiglasele kohtupidamisele

olukord jäi samaks

Võtmeteemad

- Kohtusüsteem toimis järjepidevalt ja tõhusalt ka pandeemiaolukorras.
- Peamised seadusandlikud arengusuunad seondusid menetlusnormide kohandamisega pandeemiaolukorrale ja kohtute töökoormuse ühtlustamisega.
- Avalikes aruteludes pälvisid suurimat tähelepanu kohtutoimikute ja kohtulahendite avalikkuse küsimused ning sideandmete (liiklus- ja asukohaandmete) kasutamisega seonduv.
- Suurima probleemina joonistub välja haavatavas positsioonis olevate isikute õiguste ja huvide ebapiisav kaitse kohtumenetlustes.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

Positiivse arenguna võib esile tuua asjaolu, et veel 2019. aastal poliitilisel tasandil diskussioonides kõlanud ideed prokuratuuri ja kohtusüsteemi võimalikest reformidest, mis oleks kahandanud prokuratuuri ja kohtute sõltumatust, ei ole alates 2020. aasta algusest enam aktuaalsed olnud.

2020. aasta alguses jõudis lõpule 2019. aastal alanud ja algselt Vabariigi Valitsuses erimeelsusi tekitanud uue riigi peaprokuröri ametissenimetamise

protsess ning sellele ametikohale nimetati varem kohtuniku ja Tartu Ülikooli kriminaalõiguse õppejõuna töötanud Andres Parmas.¹

Kohtusüsteemi tegevust mõjutas märkimisväärselt 2020. aasta kevadel puhkenud COVID-19 pandeemia. Eesti välisminister Urmas Reinsalu teatas 2020. aasta märtsis ootamatult Euroopa Nõukogule Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (IPKK) artikli 15 aktiveerimisest, kuid Riigikohus reageeris sellele kiiresti omapoolse avaldusega, milles toonitati, et IPKK artikli 15 kohaldamisel kehtib endiselt Eesti Vabariigi põhiseadus ja seeläbi ka õigus õiglasele kohtupidamisele.² Positiivse asjaoluna tuleb märkida, et pandeemia algusest peale lähtus riik üldiselt põhimõttest, et kohtusüsteemi töö ei tohi katkeda³ ning kohtutes rakendati kiiresti pandeemiaolukorraga kohanemiseks vajalikke meetmeid, millest olulisim oli videoistungite ulatuslik rakendamine kõigis kohtumenetluse valdkondades ja võimaluse korral kirjalike menetluste kohaldamine. Tänu sellele jäi riigis 12.02.2020 kuni 17.05.2020 kehtinud eriolukorra ja sellele järgnenud tervishoiualase hädaolukorra mõju kohtupidamisele suhteliselt tagasihoidlikuks.⁴

2020. ja 2021. aastal nimetati justiitsministri poolt 7-aastaseks ametiajaks ametisse esimese astme tsiviil- ja süüteomenetluse asju käsitlevate maakohtute uued esimehed: Harju Maakohtus Astrid Asi, Pärnu Maakohtus Toomas Talviste ja Viru Maakohtus Liina-Naaber Kivisoo.

Seadusandlikud arengusuunad ja avalikud arutelud

Perioodile 2020–2021 on iseloomulikud mitmed kohtumenetluste seadusi hõlmavad muudatused, mis olid ühelt poolt suunatud pandeemia tingimustes kohtupidamiseks vajaliku paindlikkuse võimaldamisele ja teiselt poolt erinevatele kohtukorralduslikele meetmetele, mille eesmärk oli vähendada kõige suurema koormusega kohtute (eelkõige Harju Maakohtu) koormust, suunates kohtuasju teistesse kohtutesse. Muudatuste praktilist mõju hinnata on

¹ Justiitsministeerium. 2020. Valitsus nimetas riigi peaprokurööriks Andres Parmase, 09.01.2020.

² Riigikohus. 2020. Õiglase kohtupidamine on tagatud ka artikli 15 kohaldamisel, 30.03.2020.

³ Eesti Kohtud. 2020. Kohtud jätkavad tööd, 15.03.2020.

⁴ Justiitsministeerium. 2020. Kohtud kohanesid eriolukorraga kiiresti ja hästi, 15.05.2020.

veel vara, kuid eelduslikult peaks need mingil määral tõstma õigusemõistmise kättesaadavust ja lühendama menetlusaegu seni kõige enam ülekoormatud kohtutes.

Laiemat avalikkust suuremal määral mõjutav seadusandlik algatus puudutab kohtumenetluse avalikkust. Avalike debattide järel on hetkel kooskõlastamisel Justiitsministeeriumi juhtimisel valminud seaduseelnõu,⁵ mis reguleerib senisest täpsemalt menetlusosaliseks mitteolevate isikute juurdepääsu kohtuasjade toimikutele ning suurendab nende kohtulahendite hulka, mis kuuluvad internetis avaldamisele (mh nähakse ette ka jõustumata kohtulahendite avaldamine internetis). Isikuandmete kaitse eesmärgil nähakse ette jõustumata lahenditest isikuandmete eemaldamine. Eeldatavasti jõuab elnõu Riigikokku veel 2021. aasta jooksul.

Tulenevalt Euroopa Kohtu ja Riigikohtu otsustest algas avalik debatt muudatuste üle (vt lähemalt allpool, alajaotusest „Kohtupraktika“), mis on vajalikud sideandmete kogumisel, ja kohtumenetlustes kasutamise tingimuste üle, kuid praeguse hetke seisuga ei ole poliitilist kokkulepet selles küsimuses saavutatud ja pole teada, millal ja milliseid muudatusi seadustes tehakse. Kehtiva siseriikliku õiguse kohaselt jätkub Eestis kõigi inimeste sideandmete (nn liiklusandmete) üldine talletamine sideettevõtjate poolt (ingl *k data retention*) – vaatamata nii Euroopa Kohtu kui ka Riigikohtu lahenditele, milles on konstateeritud selliste andmete üldise talletamise kohustuse vastuolu ELi õigusega – ning hoolimata asjaolust, et valitseb segadus selles osas, millistel juhtudel ja kuidas peaks õiguskaitseorganitel olema võimalik neid andmeid oma valdusse saada ja kasutada. Privaatsuse kaitse tagamise seisukohast on seadusandlik olukord mitterahuldav.

⁵ Justiitsministeerium. 2021. Halduskohtumenetluse seadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse elnõu (kohtumenetluse avalikkus), 29.09.2021.

Kohtupraktika

02.03.2021 tegi Euroopa Kohus eelotsuse kohtuasjas nr C-746/18, milles võeti kaks põhimõttelist seisukohta Eesti siseriikliku õiguse ja praktika kohta: (i) õiguskaitseorganite juurdepääs liiklus- ja asukohaandmetele ilma, et see juurdepääs piirduks menetlustega, mille eesmärk on võitlus raske kuritegevuse vastu või avalikku julgeolekut ähvardava suure ohu ärahoidmine, on vastuolus ELi õigusega, ja (ii) riigisisesed õigusnormid, mis annavad prokurörile, kelle ülesanne on juhtida kohtueelset kriminaalmenetlust ja vajaduse korral esindada hilisemas menetluses riiklikku süüdistust, pädevuse anda ametiasutusele kriminaaluurimise läbiviimiseks liiklus- ja asukohaandmetele juurdepääsu luba, on vastuolus ELi õigusega.⁶

18.06.2021 tegi Riigikohus eelviidatud eelotsusetaotlusega seotud kohtuasjas otsuse, milles asus seisukohale, et prokuratuuri loa alusel sideettevõtjatelt nõutud liiklus- ja asukohaandmed on tõendina lubamatud ning õiguskaitseorganid ei või seni kehtinud korras selliste andmete saamiseks uusi päringuid teha.⁷

Viidatud kohtulahendid on Eesti jaoks märgilise tähendusega privaatsusõiguse kaitsel, kuid kahjuks ei ole riik siiani suutnud välja töötada ja rakendada privaatsusõiguse riive lõpetamiseks vajalikke muudatusi seadustes.

22.06.2021 tegi Euroopa Inimõiguste Kohus otsuse kohtuasjas R.B. vs. Eesti, milles tuvastas IPKK artiklite 3 ja 8 rikkumise tulenevalt sellest, et Eesti riik ei suutnud tagada efektiivseid meetmeid seksuaalkuriteo ohvriks langenud lapsealise kannatanu huvide kaitsmiseks kriminaalmenetluses.⁸ Lahend on oluline lapsealiste kannatanute haavatava positsiooni nõuetekohaseks arvesse võtmiseks ja selliste kannatanute vajaduste ja huvide tõhusamaks kaitsmiseks tulevikus.

⁶ Euroopa Liidu Kohtu 02.03.2021. a otsus kohtuasjas nr C-746/18.

⁷ Riigikohtu 18.06.2021. a otsus kohtuasjas nr 1-16-6179.

⁸ Euroopa Inimõiguste Kohtu 22.09.2021. a otsus R.B. vs. Eesti, kohtuasjas nr 22597/16.

Statistika ja uuringud

World Justice Project'i „Rule of Law Index 2020“ uuringu tulemuste kohaselt omistati Eestile skoor 0,81 ja 10. koht riikide edetabelis⁹ (tulemus on identne 2019. aasta uuringu tulemustega).

Euroopa Komisjoni 2021. aasta „Rule of Law Report“ tõi Eesti osas esile kohtusüsteemi head toimimist pandeemia tingimustes ja kõrget digitaliseeritust.¹⁰

„The 2021 EU Justice Scoreboard“ näitas Eesti kohtusüsteemi jätkuvat kuulumist Euroopa tõhusimate ja kiiremaid menetlusi võimaldavate hulka.¹¹

Aastatel 2020–2021 avaldati kolm olulist Riigikohtu praktika analüüsi: „Kinnisesse lasteasutusse paigutamine“,¹² „Psüühikahäirega isiku kinnisesse asutusse paigutamine“¹³ ja „Välismaalaste asjad Riigikohtu halduskolleegiumi praktikas 2020: õiguste tõhusam kaitse“,¹⁴ mis juhtisid tähelepanu vajakajäämistele vastavalt laste, psüühikahäiretega isikute ja välismaalaste suhtes kohaldatud meetmete rakendamise praktikas vastavate isikute õiguste tagamise aspektist.

Lootusandvad ja head tavad

Kindlasti väärib tunnustamist Eesti kohtusüsteemi töö efektiivne jätkamine pandeemia tingimustes, milleks olid juba varem loodud head eeldused kohtute suhteliselt hea digitaliseerituse tõttu ning mis tagati kiire kohanemisega nii õigusaktide muutmise kui praktiliste lahenduste operatiivse kasutuselevõtuga. Inimeste juurdepääs kohtupidamisele, õigus oma kohtuasja läbivaatamisele mõistliku aja jooksul ja õigus tõhusale õiguskaitsele kohtus jäid tagatuks ka ajal, mil riigis kehtis eri- või hädaolukord.

⁹ Maailma Justiitsprojekt. 2020. Rule of Law Index. [Õiguskindluse indeks].

¹⁰ Euroopa Komisjon. 2021. 2021 Rule of Law Report - Country Chapter on the rule of law situation in Estonia. [2021 õiguskindluse aruanne - riiklik peatükk õiguskindlustest Eestis].

¹¹ Euroopa Komisjon. 2021. The 2021 EU Justice Scoreboard. [2021. aasta ELi õiguse tulemustabel].

¹² Riigikohus. 2020. Kohtupraktika analüüs „Kinnisesse lasteasutusse paigutamine“.

¹³ Riigikohus. 2021. Riigikohtu praktika ülevaade „Psüühikahäirega isiku kinnisesse asutusse paigutamine“.

¹⁴ Riigikohus. 2021. Välismaalaste asjad Riigikohtu halduskolleegiumi praktikas 2020: õiguste tõhusam kaitse.

Suundumused ja tulevikuvaade

Olulisi muudatusi kohtusüsteemis ei ole ette näha ning kohtusüsteemi stabiilsust tuleb pidada positiivseks. Kohtupidamise valdkonnas on riigi tähelepanu jätkuvalt keskendunud kohtusüsteemi efektiivsusele ja menetlusaegade lühendamisele ning samal ajal on surve all kohtutele riigieelarvest eraldatavad vahendid (olulisi kärpeid on seni suudetud vältida). Sellisel lähenemisel võib pikemas perspektiivis olla negatiivne mõju õigusemõistmise kvaliteedile.

Soovitused

- Tõhustada inimeste privaatsuse kaitset side- ja asukohaandmete säilitamise ja andmetele juurdepääsu korraldamise valdkonnas, viies Eesti siseriiklik õigus kiiremas korras kooskõlla asjassepuutuva EL õigusega.
- Tõhustada haavatavas positsioonis olevate isikute õiguste ja huvide kaitset kohtumenetlustes nii seadusandlike kui praktiliste meetmetega.
- Hoolitseda selle eest, et kohtusüsteemi efektiivsuse suurendamise poole püüdlumine ei tooks kaasa õigusemõistmise kvaliteedi halvenemist.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Õigus perekonna-
ja eraelu puutumatusele

Õigus perekonna- ja eraelu puutumatusele

AUTOR

Ann Väljataga

Ann Väljataga omab magistrikraadi tehnoloogiaõiguses Tallinna Tehnikaülikoolist ning on täiendanud end IT-õiguse erialal ka Tartu Ülikoolis. Hetkel töötab ta NATO Küberkaitsekoostöö Kompetentsikeskuses rahvusvahelise õiguse teadur-nõunikuna, aastatel 2014 kuni 2016 viibis ta praktikal Euroopa Liidu Põhiõiguste Ametis, kus tema peamiseks uurimisvaldkondadeks olid põhiõiguslikud tagatised biomeetriliste andmebaaside ning lausjälitusprogrammide kontekstis.

PEATÜKK 3

Õigus perekonna- ja eraelu puutumatusele

olukord jäi samaks

Võtmeteemad

- Riigikohus on kuulutanud Eesti elanike sideandmete eristamatu säilitamise õigusvastaseks.
- Juba kuuendat aastat järjest tuleb kurbusega tunnistada, et teravas vastuolus nii kehtiva rahvusvahelise õiguse, Euroopa Kohtu kui ka Riigikohtu praktikaga jätkatakse sideandmete säilitamist elektroonilise side seaduse § 111¹ alusel. Elektroonilise side seaduse muutmiseelnõu selles muudatusi ette ei näe.
- COVID-19 pandeemia on kaasa toonud suurenenud valmisoleku põhiõiguste, sealhulgas õiguse perekonna- ja eraelu puutumatusele piiramiseks.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

Kitsalt tõlgendades võib väita, et vaadeldaval perioodil ei toimunud selle peatüki vaatlushaardes märkimisväärset poliitilist ja institutsionaalset arengut. See aga ei tähenda, et õigus perekonna- ja eraelu puutumatusele oleks pandeemiaolukorras marginaalseks osutunud, paljud viimase kahe aasta riskid ja võimalused sõltusid otseselt eraeluliste andmete olemasolust

ja kättesaadavusest. Seetõttu muutus erakordselt aktuaalseks küsimus sellest, kas ja millises ulatuses saab õigust privaatsusele ja andmekaitsele piirata. 2020. aasta märtsi lõpus liitus Eesti riikidega, kes teavitasid Euroopa Nõukogu, et aktiveerisid Euroopa inimõiguste konventsiooni artikli 15, mis annab võimaluse piirata osaliselt konventsioonist tulenevaid õigusi. Õiguste seas, mille järgimist Eesti eriolukorra ajal alati ei saanud tagada, oli ka õigus austusele era- ja perekonnaval vastu. Eriolukorra ajal analüüsis statistikaamet telekommunikatsioonivõrgust saavate anonüümsete andmete põhjal eestlaste ja ka riigis viibivate välismaalaste liikumisi mobiilimastide levialades. Samuti oli töös Terviseameti vabatahtlik mobiilirakendus HOIA,¹ mis vahetas Bluetooth raadiosignaalide abil isikustamata koodi ning võimaldas juhul, kui kasutaja oli oma haigestumise registreerinud, tema võimalikke lähikontaktseid teavitada. 2021. aasta oktoobriks oli rakendusel 272 378 kasutajat, kui vaid väike osa märkis ära oma haigestumise.²

Seadusandlikud arengusuunad

Sideandmete säilitamise kord on juba seitse aastat vindunud probleem. See on pikk aeg ja seetõttu on arusaadav, et viimase kahe aasta jooksul on sellekohane areng teemaga otseselt mitte seotud valdkondades ja väljaannetes taaskord teatava uudisväärtuse omandanud. Tegelikult on see peaaegu lõpmatu vana asja meeldetuletamine. Õnneks on seekord ka reaalseid muudatusi, eelkõige küll puudutavad need kohtupraktikat. Eestis kehtiv universaalne kohustus säilitada metaandmeid võrgu- ja telefoniside kohta ja neid andmeid uurimiste eesmärgil edastada erinevatele avalikele asutustele tuleneb kehtetuks tunnistatud EL-i andmete säilitamise direktiivist. Seni on Eestis sideandmete sellist säilitamist jätkanud siseriikliku õiguse alusel, milleks on kehtetu direktiivi rakendussäte – elektroonilise side seaduse § 111¹. 2018.–2019. aasta aruandes oli vaatluse all Justiitsministeeriumi poolt algatatud „Elektroonilise side seaduse ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise eelnõu väljatöötamiskavatsus”, milles muuhulgas lubati „sätestada senisest täpsemad

¹ TEHIK. 2020. Telefonirakendus „HOIA” privaatsustingimused, 21.08.2020.

² Allik, H. 2021. Ebaõnnestumiste rägastik: kuidas HOIA rakendus on läbi kukkunud, Postimees, 22.02.2021.

ja selgemad kriteeriumid olukordadele, millal on lubatud sideandmeid säilitada ning hiljem neid eri liiki menetlustes kasutada, tagades seeläbi isiku eraelu puutumatuse ja isikuandmete parema kaitse“. Väljatöötamiskavatsus kiireid muudatusi ei toonud, osaliselt põhjendati seda sooviga oodata ära sel ajal Euroopa Liidu Kohtu menetluses olnud eelotsusetaotluste lahendid. Lahendid on nüüd olemas ja väga selgesõnalised (vt järgmist alapeatükki), seda kummalisem on, et 2021. aasta 15. septembril Riigikogus kolmandal lugemisel olnud elektroonilise side seadus ja teiste seaduste muutmiseelnõu jättis § 111¹ puutumata.³

29. juunil kuulutas president Kersti Kaljulaid välja isikut tõendavate dokumentide seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse, millega asutatakse elektrooniline andmekogu ABIS (ehk automaatse biomeetrilise isikutuvastuse süsteem).⁴ ABIS on riskasutatav andmebaas, kuhu koondatakse erinevatel eesmärkidel avalike asutuste poolt kogutud biomeetrilised andmeid, kuid mis ei võimalda nende sidumist biograafiliste andmetega. ABIS-e suurimaks probleemiks on tsentraliseeritus ja riskasutusvõimalus, nii võib näiteks tulevikus elamisloa taotlemiseks antud sõrmejälge kasutada kriminaaluurimises. Delikaatsete isikuandmete tsentraliseeritud kogumine ja riskasutus on problemaatiline ja nõuab väga täpseid reegleid ligipääsu, talletamisperioodide, kustutamise ja andmesubjektide õiguste kohta. Seega ei pruugi ABIS olla kõige parem ja turvalisem võimalus riigi käsutuses olevate biomeetriliste andmete süstematiseerimiseks, aga senine hekseldatud süsteem, millest andmete omanikud sageli teadlikudki polnud ja kus kehtis hägus reeglistik kõigis protseduurides, tõi arusaadavalt samuti kaasa suuri turva- ja konfidentsiaalsusriske. Kahjuks aga ei sisalda ka ABIS-e loomise protsess täpseid määratlusi selle kohta, milliseid andmeid andmekogus hoidma hakatakse ja kuidas ning kui kaua neid säilitatakse. Eldusel, et see ei too kaasa süstematiseeritust ja selgust kogutavate biomeetriliste andmete, nende

³ Majandus- ja kommunikatsiooniministeerium. 2021. Elektroonilise side seaduse, ehitusseadustiku ja riigilõivuseaduse muutmise seadus.

⁴ Riigikogu. 2021. Isikut tõendavate dokumentide seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus 366 SE.

säilitamis- ning ligipääsureeglistiku kohta, loob kavandatav andmebaas soodsa keskkonna privaatsuspõhioiguse ning andmekaitse reeglistiku rikkumisteks.

Kohtupraktika

Euroopa Kohus selgitas 2020. aasta oktoobris prantsuse huvikaitseorganisatsiooni *Quadrature du Net* algatatud kohtuasjas⁵ sideandmete laussäilitamise lubatavust pärast andmete säilitamise direktiivi kehtetuks tunnistamist 2014. aasta otsuses *Digital Rights Ireland*. Otsus täpsustab lisaks eelmainitule hiljem ka lahendites *Tele2 Sverige*,⁶ *Ministerio Fiscal*⁷ käsitletud küsimusi ning kaugeneb pisut *Digital Rights Irelandi* ning *Tele 2 Sverige* resoluutsusest. *Quadrature du Net* is selgitab kohus, et riik võib kohustada elektroonilise side teenuste osutajaid säilitama elektroonilise side vahendite kõikide kasutajate liiklus- ja asukohaandmeid piiratud aja vältel, juhul kui ta seisab silmitsi vahetu ja tõelise julgeolekuohuga.⁸ Seega pole sideandmete säilitamise kohustus EL-i õigusega põhimõttelises vastuolus, juhul kui see teenib piisavalt kaalukat õiguspärast eesmärki ning seda toetab kättesaadav ja selge piirangute ning õiguskaitsevahendite süsteem. Meenutuseks, et *Tele 2 Sverige* lahend sedastas, et laussäilitamine on lubamatu sõltumata igasugustest lisatingimustest. Raskete kuritegude uurimise huvides on *Quadrature du Net* i kohaselt võimalik nõuda kindla teenusekasutaja andmete säilitamist ning teenusepakkuja mõnel teisel, nt teenuse kvaliteedi või jätkuvuse tagamise, eesmärgil juba kogutud andmete väljastamist.⁹ *Quadrature du Net* i otsus tõi varasemasse kategoorilisse keeldu teatava paindlikkuse ning võis tekitada segadust nii nende hulgas, kes sideandmete laussäilitamist mingil põhjusel kasulikuks peavad kui ka nende hulgas, kes aktiivselt selle vastu on võidelnud.

2. märtsil, vastusena Riigikohtu eelotsusetaotlusele, tegi Euroopa Kohus teatavaks oma seisukohad seoses Eestis kehtiva elektroonilise side seaduse

⁵ Euroopa Liidu Kohtu 06.10.2020. a otsus liidetud kohtuasjades nr C-511/18, C-512/18 ja C-520/18.

⁶ Euroopa Liidu Kohtu 21.12.2016. a otsus *Tele2 Sverige AB vs. Watson jt.* ühendatud kohtuasjades nr C-203/15 ja C-698/15.

⁷ Euroopa Liidu Kohtu 02.10.2018. a otsus kohtuasjas nr C-207/16.

⁸ Euroopa Liidu Kohtu 06.10.2020. a otsus liidetud kohtuasjades nr C-511/18, C-512/18 ja C-520/18, § 137.

⁹ Euroopa Liidu Kohtu 06.10.2020. a otsus liidetud kohtuasjades nr C-511/18, C-512/18 ja C-520/18, § 141.

§ 111¹ ja kriminaalmenetluse seaduse § 90¹ tulenevast sideandmete säilitamise ja nende kriminaalmenetluses kasutamise korraga.¹⁰ Eelotsus naaseb selgelt *Digital Rights Irelandi* ja *Tele 2 Sverige* kohtuasjades väljendatud põhimõtete juurde, samuti rõhutab see taas, et hoolimata andmete säilitamise direktiivi kehtetusest ja sisejulgeoleku siseriiklikusse reguleerimissfääri kuulumisest jääb sideandmete säilitamise ning kasutuse praktika endiselt EL-i õiguse haldusalasse, sest puudutavad otseselt teenusepakkujate tegevust ning EL-i elanike põhiõigusi.

Kohtu hinnangul ei ole Eesti siseriiklik õigus EL-i õiguse ja kohtupraktikaga kooskõlas, kuna:

- see näeb ette sideandmete üldise ja eristamatu säilitamise;
- oludes, kus prokuratuur juhib kohtueelset menetlust ja esindab vajaduse korral riiklikku süüdistust, ei saa seda käsitleda sõltumatu asutusena, kes oleks volitatud andma luba sideandmete väljanõudmiseks teenusepakkujatelt.

Euroopa Kohus selgitas, et ebaproportsionaalne kohustus säilitada kõigi teenusekasutajate sideandmeid ei saa olla aluseks õiguspäraste tõendite kogumisele. Kriminaalkohtumenetluses ei saa sellisel viisil kogutud tõenditele tugineda ka juhul, kui prokuratuur on nõudnud teavet vaid piiratud ajavahemiku jooksul registreeritud andmete kohta ja sõltumata kättesaadavate andmete hulgast ja liigist. Kui aga nõutakse sideteenuse osutajalt välja mõne kindlalt identifitseeritud kahtlusaluse andmeid, mida on kogutud mingil muul eesmärgil, saab see toimuda vaid raskete kuritegude uurimise või tõsiste julgeolekuohtude maandamise huvides.

18. juunil tegi ka Riigikohus Eesti kohtupraktikas märgilise tähendusega otsuse H.K. kriminaalasjas (vt ka aruannet 2018–2019), milles nõustus kõigi Euroopa Kohtu poolt väljendatud seisukohtadega ning järeldas, et kuritegude uurimisel ei või küsida telefoniside andmeid, mida sideettevõtted on säilitanud

¹⁰ Euroopa Liidu Kohtu 02.03.2021. a otsus kohtuasjas nr C-746/18.

õigusvastase sätte alusel.¹¹ Elektroonilise side seaduse § 111¹ õigusvastasuses ei tohiks seega enam kahtlust olla, ka ei saanud Eestit puudutav otsus Euroopa Kohtu senise praktika valguses olla mingilgi määral üllatav.

Statistika ja uuringud

Justiitsministeerium avaldas 2020. aasta novembris uuringu „Inimeste privaatsusõigused ja isikuandmete kaitsmine 2020“ tulemused.¹² Uuringu kohaselt usaldavad Eesti inimesed enim avalike asutuste ja eriti tervishoiuasutuste andmetöötluspraktikaid ja märksa vähem erasektoris kuuluvaid teenusepakkujaid. Sealjuures tõi Andmekaitse Inspeksioon samal aastal välja asjaolu, et kõige rohkem kaebusi on olnud seotud just autoriseerimata ligipääsuga terviseandmetele. Samal ajal näitab uuring, et umbes kahel kolmandikul Eesti elanikest puudub selge arusaam sellest, millised asutused ja ettevõtted nende kohta andmeid koguvad.

Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti 2021. aasta põhiõiguste uuringust ilmneb, et eestlastest arvab 75% vastanutest, et nad oskavad muuta veebirakenduste, -lehekülgede ja -teenuste sätteid nii, et need isikuandmeid ei koguks. See on kõige kõrgem näitaja Euroopas. Mis puudutab muret selle üle, et teenusepakkujad, õiguskaitse- või järelevalveasutused, riiklikud või välisriikide luureasutused või küberkurjategijad nende andmetele ligi pääsevad ning seda ligipääsu pahatahtlikult ära kasutavad, siis eestlased platseeruvad täpselt Euroopa keskmise juurde, ilmutamata ei silmatorkavat usaldust ega kahtlust. Eestlased peavad oma teadlikkust õigusaktidest, millele toetudes on võimalik teada saada, milliseid nende andmeid teenusepakkujad kogunud ja kuidas neid kasutanud on, veidi madalamaks kui keskmine eurooplane. Suhetes avaliku sektoriga hinnatakse oma õigusteadlikkust veidi kõrgemalt. Kummalisel kombel on vastanute endi hinnangutel eestlaste teadlikkus andmekaitse üldmäärusest üks madalamaid terves Euroopas. Üldiselt olid nooremad ning kõrgema sissetulekuga inimesed usaldavamad ning samas enda hinnangul ka

¹¹ Riigikohtu kriminaalkollegiumi 18.06.2021. a otsus kohtuasjas nr 1-16-6179.

¹² Justiitsministeerium. 2020. Inimeste privaatsusõigused ja isikuandmete kaitsmine 2020, 05.11.20.

teadlikumad tehnilistest ja õiguslikest võimalustest oma privaatsuse eest seista. Mees- ja naissoost vastanute vahel teravaid erinevusi ei ilmnunud.¹³

Lootustandvad ja head tavad

Lootustandvaks ja heaks tavaks võib pidada eelpool viidatud eestlaste enese raporteeritud suhteliselt head teadlikkust veebikeskkondade privaatsusseadetest ja võimalustest neid vastavalt oma eelistustele kohandada.¹⁴ Kindlasti on heaks, ent veel üsnagi uueks tavaks vabaihenduste ja huvikaitse tegevusvaldkonna ning võimaluste laiendamine, näiteks andmekaitse- ja digitaalvaldkondadest alates 2021. aastast ka Eesti Inimõiguste Keskuse üks põhilisi tegevussundi, milles pakutakse nõustamisteenust ja loodetakse tulevikus tegeleda ka huvikaitse- ning strateegilise hagelemisega.^{15 16}

Olulisemad avalikud arutelud

Avalikes aruteludes on sageli esile kerkinud sideandmete säilitamise kui ka biomeetriliste andmete kogumise ja kasutuse temaatika. Esimese puhul rõhutatakse sageli nende asendamatus kuritegevusevastases võitluses, samas on selle kohta raske leida avalikult kättesaadavaid statistilisi tõendeid, nt prokuratuuri taotluse alusel väljastatud sideandmete hulga suhte kohta edukalt lahendatud kuriteojuhtumitega. Samuti tuletatakse meelde seda, et laussäilitamiskohustus on praeguseks juba küllaltki vana õigustühise EL-i direktiivi relikt ning on asjatu eeldada, et sideandmete säilitamine saaks Eestis praegusel kujul edasi kesta. Biomeetriliste andmete säilitamine pole varem sedavõrd laialdast tähelepanu pälvinud, seega on õigustatult esitatud kriitilisi küsimusi ABIS-e proportsionaalsuse ja vajalikkuse kohta, aga ka selgitatud biomeetriliste andmete võimalikke kasutusviise julgeoleku ning ohutuse tagamisel ning põgusalt kritiseeritud ka senise süsteemi kaootilisust.

¹³ Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet. 2021. Fundamental Rights Survey, Data Protection and Privacy. [Põhiõiguste uuring, andmekaitse ja privaatsus].

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Eesti Inimõiguste Keskus. 2021. Keskuse tegevus laieneb, 25.05.2021.

¹⁶ Eesti Inimõiguste Keskus. 2021. Keskus alustab nõustamist andmekaitse ja privaatsuse vallas, 04.10.2021.

Suundumused ja tulevikuvaade

Suundumuseks võib pidada õigusteadlikkuse kasvu, aga samas ka ilmselt pandeemiaoludega põhjendatavat suuremat valmisolekut põhiõiguste piiramiseks. Suuremale teadlikkusele ja positiivsele kohtupraktikale vastukaaluks eksisteerib ka reaalne tendents valida julgelt ja avalikult privaatsust piirav lähenemine – vt nt ABIS-e ja elektroonilise side seaduse muutmiseelnõuga seonduv – ja ka pandeemiaoludega kaasnenud suurem digitaalne sõltuvus ning haavatavus.

Juhtumikirjeldus

Kõige oluliseks individuaalseks juhtumiks, mis vaatlusperioodil lahenduse sai, on kindlasti isiku H.K. pisivargusi puudutanud kriminaalasi. H. K. oli kohtus süüdi mõistetud aastatel toime pandud 2015–2016 varguste eest. H.K. mõisteti esimese ja teise astme kohtus süüdi, tuginedes osaliselt elektroonilise side seaduse alusel sideettevõttelt saadud elektroonilise side andmetele, mille uurimisasutus oli kohtueelse menetluse käigus sideettevõtjalt ringkonnaprokuratuuri prokurööri antud eri lubade alusel saanud. Kaitsja vaidlustas süüdimõistvad otsused Riigikohtus. Kaitsja hinnangul tuleb sideettevõtjatelt saadud eristamatu säilitamiskohustuse tulemusena kogutud andmeid käsitleda lubamatute tõenditena. Riigikohus väiksemate andmehulkade kogumine kujutab endast väiksemat riivet ning on õigustatav ka kergemate kuritegude uurimise eesmärgil, sisult ning ajaliselt laiahaardelisemaid andmeid võib koguda aga vaid raskete kuritegudega võitlemiseks. Kolmandaks huvitas Riigikohust see, kas kohtueelset menetlust juhtivat prokuratuuri võib käsitleda sõltumatu haldusasutusena, kelle eelnevale loale ja järelevalvele peab andmetele ligipääs olema allutatud vastavalt otsusele *Tele 2 Sverige*. Euroopa Kohus tunnistas Eestis kehtiva sideandmete säilitamise korra EL-i õigusega vastuolus olevaks, lahendist saab täpsemalt lugeda peatüki „Kohtupraktika“ jaotusest. 2021. aasta 18. juunil tegi ka Riigikohus Eesti kohtupraktikas märgilise tähendusega otsuse, milles nõustus kõigi Euroopa Kohtu seisukohtadega ning järeldas, et kuritegude uurimisel

ei või küsida telefoniside andmeid, mida sideettevõtted on säilitanud õigusvastase sätte ESS § 111¹ alusel. Elektroonilise side seaduse muutmise eelnõu kahjuks aga laussäilitamise kohustuse tühistamist ette ei näe.

Soovitused

- Viia sideandmete säilitamise kord kiiremas korras kooskõlla riikliku ja EL-i kohtupraktika ning õigusega.
- Viia läbi ulatuslik nii tehnilist, õiguslikku kui laiemat ühiskondlikku vaadet hõlmav audit biomeetriliste andmete kogumise ja säilitamise senise korra üle.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Sõnavabadus

Sõnavabadus

AUTOR

Katrin Nyman-Metcalf

Katrin Merike Nyman Metcalf on kaasatud professor Tallinna Tehnikaülikooli õiguse instituudis, e-Riigi Akadeemia juriidiline ekspert ning töötab rahvusvahelise konsultandina peamiselt kommunikatsiooniõiguse alal, aga ka kosmoseõigusega. Katrin on töötanud rohkem kui 50s eri riigis. Katrinil on PhD Uppsala Ülikoolist.

PEATÜKK 4

Sõnavabadus

olukord läks halvemaks

Võtmeteemad

- Poliitikute ähvardused ajakirjanike vastu.
- Kohtu kaebused laimu pärast on sagenenud, ebarealistlike kahjutasu nõuetega.
- Vaenukõne seadust on uuesti valitsuses arutatud, aga konkreetseid edusamme ei ole tehtud.
- Üldiselt püsib sõnavabaduse olukord Eestis rahvusvahelises võrdluses hea, vaatamata teatud olukorra halvenemisele. Internetivabaduse suhtes on Eesti globaalses pingereas teisel kohal.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

Sõnavabadus on sätestatud Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste konventsiooni (EIÕK) 10. artiklis ning Eesti Vabariigi põhiseaduse (PS) paragrahvides 44–46. Sõnavabadus on oluline nii iseseisvalt kui ka teiste vabaduste teostamise ja demokraatia toimimise eeldusena. See sisaldab vabadust väljendada mõtteid ja levitada informatsiooni ning õigust saada teavet. Sõnavabadusega on seotud meediat puudutavad seadused, ligipääs teabele ja andmekaitsele. Sõnavabadust saab teatud olukordades ja teatud tingimustel piirata teiste õiguste (näiteks privaatsuse ja sellega seotud andmekaitse) kaitseks, julgeolekukaalutlustel, vaenukõne piiramiseks, või

muudel põhjustel, nagu näiteks ringhäälingu litsentseerimiseks ja muu kommunikatsioonitehnoloogia regulatsiooniks.

Sõnavabaduse olukord Eestis on taasiseseisvumisest saadik olnud hea. Olukord püsib ka käesoleval perioodil üldiselt hea, kuigi halvenes eriti 2019. aasta aprillist kuni 2021. aasta jaanuarini ametis olnud valitsuse ajal. Murettekitavad tegurid püsivad, kuna teatud erakonnad on avaldanud kahtlust näiteks ajakirjandusvabaduse või inimõiguste universaalsuse suhtes. Kuigi seaduslikke või muid ametlikke sõnavabaduse piiranguid esineb harva, on oht, et olukord halveneb ähvarduste ja poliitilise sekkumise tõttu.

Rahvusvaheline ajakirjandusvabaduse organisatsioon RSF märgib, et 2020 oli raske aasta eesti ajakirjanikele. Sagenesid poliitikute verbaalsed rünnakud ajakirjanike vastu ning juhtumid, kus poliitikud keeldusid ajakirjanikele informatsiooni andmast. Sellele vaatamata on Eesti siiski globaalses vaates heas olukorras ja RSF annab Eestile globaalses pingereas 180 riigi hulgast 15. koha (eelmisel aastal 14. koht).¹ Internetivabaduse suhtes on Eesti maailmas teisel kohal.²

Seadusandlikud arengusuunad

Käesoleval perioodil on arutelu tekitanud kommunikatsiooni tehnilisem külg. Tehti ettepanek lisada elektroonilise side seadusele sätteid, mis võimaldavad keelata taristu kasutamist, mida peetakse julgeolekuriskiks, nn Huawei keeld. Palju kriitikat pälvinud seaduseelnõud ei võetud rapordi perioodil vastu, ministeerium tegeleb selle ümberkirjutamisega. Elektroonilise side seadust muudeti 2020. aastal tarbijakaitsega seotud küsimustes – näiteks võimaldades nõuda veebiliidesele juurdepääsu piiramist ning selgitades õigust nõuda teavet näiteks side- ja infoühiskonna teenuste pakkujalt. Muudatused tulenevad suuremalt osalt ELi tarbijakaitsereeglite rakendamisest.

Teine lahendamata küsimus puudutab kaabeloperaatorite võrkude kaudu rahvusringhäälingu edastamise tingimusi – nimelt ei ole osapooled jõudnud

¹ RSF. 2021. Estonia - Difficult time.

² Freedom House. 2021. Estonia - Internet Freedom. [Eesti - Internetivabadus].

kokkuleppele maksumuses. Meediateenuste seaduse muutmise eelnõu on menetluses. Muudatus tähendaks ELi audiovisuaalmeedia teenuste direktiivi kohaldamist näiteks seoses videojagamisplatvormide ja sotsiaalmeediakanalite reguleerimisega.

Autoriõiguse seaduses tehti 2020. aasta lõpus (jõustus 2021. aasta aprillis) muudatusi nn tühja kasseti tasu süsteemis, et seda moodsa tehnikaga sobivamaks teha.

Vaenukõne kriminaliseerimise arutelu sai uue valitsuse ametisse asumisel ajutiselt hoogu sisse. Eelmine valitsus oli selgelt maininud, et nad ei kavatse asjaga tegeleda. Siiski jõudis ka praegune valitsus seisukohani, et Eesti, erinevalt suurema osa ELi liikmetest, ei vaja vaenukõne kriminaliseerimist.³ Vaenukõne kriminaliseerimise vajadus on Eestis esile kerkinud eelkõige seoses Euroopa Liidu rassismi ja ksenofoobia ilmingute vastu võitlemise raamotsuse 2008/913/JSK-ga. Kui poliitikute huvi midagi ette võtta püsib madal, on vaenukõne märkimisväärselt kasvanud näiteks seksuaalvähemuste suhtes, märgib ILGA.⁴

Kohtupraktika

Viimastel aastatel on laimu teema esile tõusnud, mida näitab kohtukaebuste arvu kasv. Palju tähelepanu sai raadiosaatejuhi Alari Kivisaare 75 000 eurone nõue teda väidetavalt sotsiaalmeedias laimanud isiku vastu. Kaasus ei ole veel otsuseni jõudnud, kuid 2021. aasta juulis otsustas Tartu Maakohus mitte rahuldada Kivisaare väiksemat hagi teise teda väidetavalt solvanud isiku vastu. 2021. aasta augustis rahuldab Harju Maakohus osaliselt ühe eraisiku hagi telesaate saatejuhi, telejaama ja produktsioonifirma vastu isiku au riivavate valeandmete levitamise eest. Hageja oli nõudnud 1 miljon eurot kahjutasu, kuid kohus määras välja 10 000 eurot. Otsus ei ole lõplikult jõustunud.⁵

³ Lauri, M. 2021. Vaenukõne seaduse eelnõu jääb riulisse, ERR, 23.03.2021.

⁴ Vikervaade. 2021. ILGA-Euroopa aastaraport: vihakõne on märkimisväärselt kasvanud, sealhulgas Eestis, 19.02.2021.

⁵ ERR. 2021. Businessman awarded defamation damages in TV3 case, 12.08.2021. [Kohus mõistis ärimehed kasuks laimamise kahjutasu TV3 kohtuasjas].

Eesti Meediaettevõtete Liit esitas 2020. aasta septembris kaebuse Euroopa Komisjonile, sest näeb Eesti meediamaaastikul ebatervet konkurentsi riigieelarvest rahastatud ERRi tõttu, peamiselt online-uudissisu tootmise riigieelarvest rahastamisel.⁶

Vaadeldaval perioodil on Riigikohtus arutatud ligipääsu kohtuistungitele ja kinniseks määratud istungite toimikutele, kus kohus on üldiselt sõnastanud nii teabele ligipääsu kui ka selgete andmekaitsereeglite olulisuse.⁷

Statistika ja uuringud

Lisaks seadustele ja kohtusüsteemile on Eestis eneseregulatsioonil põhinev süsteem. Kaebusi saab esitada Avaliku Sõna Nõukogule või Pressinõukogule, lisaks ka Eesti Rahvusringhäälingu suhtes nende ajakirjanduseetika nõunikule. Pressinõukogu tegutseb Eesti Meediaettevõtete Liidu juures. Varem Eesti Ajalehtede Liidu nime all tegutsenud organisatsioon muutis 2019. aastal nime, kuna nii meedia kui ka organisatsiooni liikmeskond on muutunud mitmekesisemaks. Pressinõukogu jõudis 2020. aasta detsembris oma 1000. otsuseni; neist õigeksmõistvaid on olnud 437 ja taunivaid 376 ning ülejäänud on lahenenud muul viisil. Nõukogu loodi 2002. aastal osalt sellepärast, et teatud meediaväljaannete hulgas oldi rahulolematud Avaliku Sõna Nõukogu tööga. Siiski on mõlemad organisatsioonid tööd jätkanud.⁸ Kaebuste esitamine on lihtne ja eetikakoodeksid kergesti kättesaadavad. Kaebuste arv on püsinud viimastel aastatel kaunis sarnasena. Pressinõukogu võttis 2019. aastal vastu 82 kaebust ja tegi 73 otsust (2018. aastal vastavalt 84 ja 81). 2019. aastal tehti 47 õigeksmõistvat ja 26 taunivat otsust, 2018. aastal 59 õigeksmõistvat ja 22 taunivat otsust.⁹ Avaliku Sõna Nõukogu statistika on kodulehel kättesaadav ainult kuni 2018. aastani, kuid otsuste loetelust on näha, et otsuseid tehti nii 2020. kui 2021. aastal vähem kui varasematel aastatel.¹⁰

⁶ Eesti Meediaettevõtete Liit. 2021. Soovime meediaturule ausat konkurentsi!

⁷ Riigikohtu 16.04.2020. a kohtuasi nr 1-19-8262.

⁸ Roosve, G. 2020. Imestunud välismaalased ja ootamatud teemad ehk pressinõukogu 1000 otsust, ERR, 02.12.2020.

⁹ Eesti Meediaettevõtete Liit. 2020. Pressinõukogu - Statistika 2002–2019.

¹⁰ Avaliku Sõna Nõukogu. 2021. ASN lahendite sisukord.

Lootustandvad ja head tavad

Eestile omase hea praktikana võib jätkuvalt mainida kõrgel tasemel ja hästi toimivat e-riiki ning kõrgel tasemel internetivabadust. Tänu e-riigile on hea ligipääs teabele ning isikuandmete kasutamist saab tõhusalt kontrollida.¹¹ Eesti on aktiivne interneti eneseregulatsiooni kontekstis ka globaalselt. Hea näide konkreetsest meetmest, mis on rahvusvaheliselt tähelepanu saanud, on veebipolitseinikud, kelle abil on Eesti eesrindel võitluses interneti halvemate külgedega.¹²

Rapordi perioodil on COVID-19 pandeemia ühiskonda mõjutanud peaaegu igal alal. Usaldusväärse info levik on eriolukorras eriti oluline ja kuigi uuringud inimeste suhtumise ja arvamuste kohta veel kestavad, tundub, et üldiselt usaldati ametlikku infot ka muukeelsete elanike hulgas. Venekeelne elanikkond, kes muidu tarbib suurel osal Vene meediat, kasutab kriiside ajal rohkem Eesti venekeelset meediat.

Olulisemad avalikud arutelud

Eestis ei piirata sõnavabadust ülemäära seaduste või muude ametlike otsustega, aga halvenenud poliitiline kultuur ja ühiskonna lõhestamine on põhjustanud kohati pingelise vahekorra meedia ja poliitikute vahel. Ühte juhtumit kirjeldame allpool, kuid ajakirjanikud kogevad sarnaseid vähem ekstreemseid olukordi kaunis tihti.

Oleme ka varasemates raportides maininud, et sõnavabadus toimib siis, kui on võimalik igasuguseid vaatevinkleid avaldada ja arutada. Kahjuks tähendab tihti puudulik suhtluskultuur, mida Eestis võib vähemalt sotsiaalmeedias märgata, et inimesed võivad avalikust rollist hoiduda. Kahjuks ei ole selles vallas erilisi edusamme näha.

¹¹ Riigikohtu 06.01.2021. a kaasus nr 3-19-1207

¹² PPA. 2021. Veebipolitseinikud.

Suundumused ja tulevikuvaade

Eelmise valitsuse ajal halvenes olukord mitte ainult meedia jaoks, aga ka üldise ühiskondliku arutelu jaoks. Ühiskonna polariseerumine on suurenenud, debatt teravamaks muutunud. Valitsuse vahetusega paranes küll valitsuse poolne kommunikatsioon, aga terav ja konfliktne meeleolu ühiskonnas jätkub.

Sotsiaalmeedia on kaasa toonud muutusi ja väljakutseid kogu maailmas – nii on see ka Eestis. Muutused on globaalsed. Eestis on internetivabaduse väga heas olukorras, isegi paremas olukorras kui meediavabadus. See mõjub positiivselt ka sõnavabadusele, kuigi see hinnang on kombinatsioon tehnilistest, juurdepääsu ning sisuga seotud teemadest.

Juhtumikirjeldus

Sõna (ja meedia) vabadust saab piirata muul moel, kui piiravate seaduste rakendamisega. Riikides, kus on inimõiguste ja vabaduste kaitse, kasutatakse tavaliselt teisi vabaduste piiramise viise. Selle hea näide on toonase justiitsministri tegevus seoses haridusministri Mailis Repsi korruptsioonikahtlustustega, mis tulid esile 2020. aasta novembris tänu Eesti Ekspressi uurivale ajakirjandusele. Pressikonverentsil 19. novembril 2020. aastal, vahetult peale kahtlustuste esiletoomist teatas justiitsminister Raivo Aeg, et on palunud prokuratuuril uurida ajakirjanike tööd seoses juhtumi uurimisega ja kas oli kasutatud keelatud järelevalve meetmeid. Eesti Ajakirjanike Liit ning teised sõnavabadusega tegelevad organisatsioonid mõistsid säärase tegevuse hukka, kuna seda nähti ajakirjanike legitiimse töö kahtluse alla seadmisena. Justiitsminister teatas hiljem, et tema kontaktist prokuratuuriga saadi valesti aru ja et ajakirjanike töö oli õigustatud. Prokuratuur ei alustanud uurimist ning paar kuud peale juhtumit valitsus vahetus ja justiitsminister lahkus oma kohalt. Siis astus haridusminister juba korruptsioonikahtluste pärast tagasi.¹³

¹³ Euroopa Nõukogu. 2021. Safety of Journalists Platform. [Euroopa Nõukogu ajakirjanduse ja ajakirjanike ohutuse edendamise platform].

Kuigi selles konkreetsetes kontekstis ministri tegevusel otseseid tagajärgi ei olnud, on selline käitumine igal juhul murettekitav, kui vaid sellepärast, et üks minister arvab, et uurivat ajakirjandust on sobiv karistusseadustikuga ähvardada.

Rahvusvahelisel tasemel äratas tähelepanu vene kanali Sputniku keelamine Eestis, eriti kuna Eesti – erinevalt näiteks Lätist ja Leedust – ei ole varem Vene meediat keelanud, kuigi seal on esinenud vaenukõnet ja valeväiteid. Sputniku keeldu seletas valitsus Euroopa Liidu sanktsioonidega meediaettevõtte omanikele ja eitas, et otsusel oli tegemist meedia sisuga.¹⁴

Soovitused

- Võtta vaenukõne kriminaliseerimine uuesti valitsuse päevakorda.
- Tsiviilühiskond ja avalik sektor peaks koos uurima, kuidas tõsta poliitikute meediaga läbikäimise kultuuri taset.
- Arendada ja täielikult ära kasutada e-riigi eeliseid (näiteks ligipääsu teabele jms), et avatud ühiskonda luua, pöörates jätkuvalt tähelepanu ka internetiühiskonna võimalikele ohtudele (näiteks veebipolitseinike kaudu).
- Pöörata tähelepanu muukeelsele (peamiselt venekeelsele) elanikkonnale, et ei oleks eraldi inforuume.

¹⁴ Ibid.

INIMÕIGUSES EESTIS
2022

Kogunemis- ja
ühinemisvabadus

Kogunemis- ja ühinemisvabadus

AUTOR

Alari Rammo

Alari Rammo on läbinud Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni eriala ning on omandanud õigusteaduste magistrikraadi Tallinna Tehnikaülikoolis. Ta on töötanud Riigikogu Kantseleis, ärisectoris ja ajakirjanikuna, alates 2004. aastast vastutanud peamiselt Vabaühenduste Liidus huvikaitse eest. Veel on ta abiks Salga, Arvamusfestivali ja Kinoteatri tegemistes.

PEATÜKK 5

Kogunemis- ja ühinemisvabadus

olukord läks halvemaks

Võtmeteemad

- Uus valitsus on demokraatiameelsem, vähem esines vabaühenduste ründamist ja kiusu.
- Kriisiaja piirangud oluliselt põhiõigusi ja -vabadusi ei riivanud.
- Siiski oli tihti raske mõista piirangute põhjendusi ning nende kohasust on pea võimatu kontrollida nii parlamendil, õiguskantsleril kui ka kohtutel.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

Aruandeperioodil toimunud areng oli ühest küljest poliitilise olukorra normaliseerumine, kui 2021. aasta alguses vahetus valitsus ning põhiõigusi ja -vabadusi pigem valikuliselt toetavad erakonnad koalitsioonis ei jätkanud. Teisalt jättis perioodile jälje koroonaviiruse levikuga kaasnenud pidevate piirangute ja toetusmeetmete virvarr, ning juba 20. märtsil 2020. aastal teavitas valitsus Euroopa Nõukogu, et ei pruugi järgida Euroopa inimõiguste konventsiooni, sh peatükis käsitletavaid vabadusi. Käik ise sai kriitikat,¹ kuigi

¹ Rünne, E. 2020. Kergekäeline loobumine inimõiguste konventsioonist on libe tee, ERR, 29.03.2020.

ebaproportsionaalseid riiveid ei saa praktikast välja tuua. Ehkki politseile heideti kohati ette ohuhinnangutega üle reageerimist,² leiti erinevatel meeleavaldustel ka rikkumisi.³

Kaja Kallase valitsuses ei jätkanud kodanikuühiskonna valdkonda ligi kaks aastat kureerinud rahvastikuminister ning teema jäi taas siseministri vallata. Võimuvahetuse tõttu avati juba heakskiidetud valdkonna arengukava, kust võeti välja perepoliitika jmt teemad ning uue, „Sidusa Eesti arengukava 2021–30“ pealkirja all saatsid Sise- ja Kultuuriministeerium kahasse koostatud dokumendi 2021. aasta suvel parlamendile arutamiseks.⁴ Oluliselt uusi teemasid arengukavasse kodanikuühiskonna teemal ei lisatud, ent seal leidsid kodanikuühiskonna kõrval koha lõimumise ja kohanemise ning üleilmse eestluse teemad.

Seadusandlikud arengusuunad

Ühe vabakonnale soodsamaid seadusemuudatusi kutsus esile viirus koos kogunemispiirangutega, mille tuules jõustusid juba 24. mail 2020. aastal kõigile juriidilistele isikutele võimalused pidada üld- ja juhtorganite koosolekuid veebis.⁵ Ühinguõiguse revisjoni raames oleks sarnased muudatused küllap mõnevõrra hiljem nagunii ära tehtud, aga revisjoni tähtaegu nihutati kriisi tõttu muudkui edasi. Lisaks võimaldas kiire seadusemuudatus juulist oktoobrisse lükata 2020. aastal majandusaasta aruannete esitamise tähtajad ning sama kauaks loeti pikendatuks vahepeal lõppenud juhtorgani liikmete volitused, sest valimiskoosolekuid oli keeruline korraldada.

Muus osas reageeris valitsus kodanikuühiskonna vaatest kriisile suhteliselt neutraalselt, spetsiaalset abi vabakonnale ei pakutud, ent enamik valdkondlikke abimeetmeid hõlmasid ka mittetulundusühinguid ja sihtasutusi. Erandiks jäid mitmed toetused ettevõtluse vallast, kus vabaühendusi diskrimineeriti üksnes juriidilise tegevusvormi tõttu ehk nt turismisektoris

² Sarv, H. 2021. Eksperdid peavad politsei jõukasutust meeleavaldustel liigseks, ERR, 12.04.2021.

³ Tooming, M. 2021. Politsei tuvastas piiranguvastaste meeleavaldusel mitmeid rikkumisi, ERR, 20.03.2021.

⁴ Siseministeerium. 2021. Sidusa Eesti arengukava 2021–2030.

⁵ Hea Kodanik. 2020. Kuidas elektrooniliselt üldkoosolekuid korraldada, 18.05.2020.

kvalifitseerusid kahjude hüvituste toetusi saama vaid äriühingud.⁶ Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium leevendas osaliselt tingimusi alles 2021. aasta kevadel.⁷ Riigikohus toetas halduskohtu seisukohta ja tunnistas põhiseadusevastaseks ühe Kultuuriministeeriumi seatud põhjendamatu tehnilise tingimuse toetusele kvalifitseerumiseks.⁸

Kui midagi ei muutunud katuseraha jagamises, siis ootamatu poliitilise sekkumisena keelas EKRE rahandusminister Riigi Tugiteenuste Keskusel teha lepingujärgseid väljamakseid mitmele Sotsiaalministeeriumi strateegilisele partnerile võrdse kohtlemise valdkonnas, muuhulgas Riigikontrolli toetatud argumendiga, et hasartmängumaksu seadus ei luba neid teemasid rahastada.⁹ Vabakond pidas käitumist kiusuks,¹⁰ Sotsiaalministeerium leidis probleemile lühiajalise lahenduse¹¹ ja 2022. aastal peaks saabuma ka pikaajalisem lahendus, kui maksulaekumised seotakse üldse kuludest lahti.¹²

Maksupoliitikas annetamist soodustavaid muudatusi taas ei tehtud, kuigi eluasemelaenu intresside maksuvabastuse kaotamisega 2022. aasta tuludelt võib teoorias 300 € aastas annetuste mahaarvamisele juurde tulla.¹³ Teemat käsitleti ka Riigikogu traditsioonilise kolme komisjoni ühisistungil.¹⁴ Välisrahastuses suurendati Euroopa Majanduspiirkonna toetatud Aktiivsete Kodanike Fondi reservist kahe miljoni euro võrra.¹⁵

Kohtupraktika

Riigikohus andis 2019. aasta lõpus uudsema tõlgenduse riigihangete seadusele (RHS), mida seni mõisteti Rahandusministeeriumi juhiste järgi rangelt, et pea iga avalikes huvides tegutsev vabaühendus peab järgima RHSi, kui üle poole

⁶ Hea Kodanik. 2020. MKM, miks sa sotsiaalseid ettevõtteid diskrimineerid, 07.05.2020.

⁷ Vabariigi Valitsus. 2021. Valitsus toetas turismisektori toetuse tingimuste leevendamist, 09.03.2021.

⁸ Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 22.12.2020. a otsus kohtuasjas nr 5-20-60.

⁹ Riigikontroll. 2020. Vastus märgukirjale, 04.02.2020.

¹⁰ Hea Kodanik. 2020. Ühenduste rahastuse peatamine on poliitiline kius, 14.07.2020.

¹¹ Põlluste, G. 2020. Tanel Kiik väljus lahingust Martin Helmega võidukalt: riigi toetus võrdsuse eest võitlevate ühenduste taskusse jätkub, Delfi, 17.07.2020.

¹² Riigikogu. 2021. Hasartmängumaksu seaduse ja riigieelarve seaduse muutmise seadus 459 SE.

¹³ Riigikogu. 2021. Tulumaksuseaduse muutmise seadus 402 SE.

¹⁴ Riigikogu. 2021. Heategevuse rollist kodanikuühiskonnas, 28.09.2021.

¹⁵ Riigi Tugiteenuste Keskus. 2021. Eesti kodanikuühendused saavad RTK abiga kaks miljonit eurot lisaraha.

tema rahastusest pärineb maksumaksjalt. Nüüd ütles halduskolleegium justkui selgelt, et avaliku ülesande täitmine peab ühingule olema seadusega pandud, mitte tunnetuslik, ent tõlgenduse praktikas kasutamisest teave puudub.¹⁶

Taas jõudis kohtusse üks nimevaidlus, mis on ühingute registreerimisel väheseid võimalusi riigil (küll kohtu näol) ühinemisvabadust takistada, leides 13.09.2019 esitatud kandeavalduses nimes vastuolu heade kommetega. Registriametnik nägi vastuolu soovitud nimes MTÜ Süvariik, seisukohta toetas maakohtunik, edastades määruskaebuse Tallinna Ringkonnakohtule lahendamiseks. Viimane küsis nõu Eesti Keele Instituudilt ja leidis 11.06.2020. a, et maakohus on süvariigi tähenduse ebaõigesti sisustanud ega oma kaalutlusi ehk mõttekäiku sobimatuses põhjendanud.¹⁷ Ühing kanti registrisse järgmisel päeval pärast ringkonnakohtu määrust.

Statistika ja uuringud

Kodanikuühiskonna teemal suuremaid uuringuid ei valminud. 2020. aasta sügisel avaldatud vabaühenduste elujõulisuse indeksis leidis jätkuvalt tunnustamist üldine võimekus ja tegutsemisvabadus, muret tunti vabaühenduste ründamise ja kasvava ebavõrdsuse pärast rohkem ja vähem võimekamate vahel. Eesti oli indeksis võrreldud 24 Ida-Euroopa ja Euraasia riigist taas enamikus näitajates esikohal.¹⁸ Aasta hilisemas raportis jäi Eesti sama kõrgele tasemele, edestades kõiki indeksis hõlmatud 82 riiki.¹⁹

OECD soovitas sotsiaalse ettevõtluse teemalises raportis täiendada ettevõtlusõpet, tõsta ühingute võimekust ja tagada võrdne ligipääs rahastusvõimalustele.²⁰

¹⁶ Riigikohtu halduskolleegiumi 20.11.2019. a otsus kohtuasjas nr 3-17-2718.

¹⁷ Tallinna Ringkonnakohtu 11.06.2020. a määrus kohtuasjas nr 2-19-16784.

¹⁸ USAID. 2020. 2019 Civil Society Organization Sustainability Index. [2019 Kodanikuühiskonna Organisatsiooni jätkusuutlikkuse indeks].

¹⁹ USAID. 2021. CSO Sustainability Index Explorer. [Kodanikuühiskonna Organisatsiooni jätkusuutlikkuse indeksi kaardirakendus].

²⁰ OECD. 2020. "Sotsiaalse ettevõtluse ja sotsiaalsete ettevõtete arengu stimuleerimine Eestis. Strateegia süvaanalüüs.

Lootustandvad ja head praktikad

2021. aastal lõppes kriisi tõttu veninud strateegilise partnerluse arengu-programm, mida Riigikantselei tellimusel viisid ellu Vabaühenduste Liit ja Rakendusliku Antropoloogia Keskus. Eesmärgiks oli vähemalt kolmes ministeeriumis parandada püsipartnerlust vabaühendustega, mis mingil määral kriisile vaatamata õnnestus. Eelmises aruandes kriitikat saanud Haridus- ja Teadusministeerium jõudis lõpuks ehk kõige kaugemalegi, töötades välja täiesti uue kontseptsiooni, mis saab reaalsuse tuleproovi 2021. aasta lõpus uutel alustel läbiviidatavate konkurssidega.²¹ Programmi käigus valmis veel käsiraamat ametnikele, mis aitab mõtestada kogu protsessi, eesmärkide seadmisest kuni aruandluseni.²²

2020. aasta lõpus käivitus Eestis esimene liberaalsete väärtuste edendamisele andmetepõhiselt keskendunud kodanikualgatus SA Liberaalne Kodanik (SALK), mis muuhulgas jälgib erakondade rahastamise läbipaistvust nii annetuste²³ kui ka ühismeedia reklaamide²⁴ kaudu.

Olulisemad avalikud arutelud

Üle paljude aastate tõusis aruteluküsimuseks kogunemisvabadus ja kasutati politseiiriigi mõistetki,²⁵ sest viiruse leviku tõkestamiseks keelati ajuti pea igasugused avalikud kogunemised, sh võimalus rahumeelselt meelt avaldada kas või nendesamade piirangute vastu. Õiguskantsler leidis kriisi alguses, et riived on õigustatud, kuni kehtivad viiruse levimise vältimiseks kehtestatud üldised liikumispiirangud, aga enda meelsuse näitamiseks on teisigi viise.²⁶

Valuliselt reageerisid jumalateenistuste keelule usuühingud, ent taas leidis õiguskantsler, et usuvabadust ennast pole ju piiratud, ning enam kui kahe

²¹ Haridus- ja Teadusministeerium. 2021. Strateegiliste partnerite rahastamine.

²² A. Rammo. 2021. Strateegiline partnerlus vabaühendustega.

²³ SA Liberaalne Kodanik. 2021. Rahapada - Erakondade rahastamine.

²⁴ SA Liberaalne Kodanik. 2021. Poliitreklaam Facebookis.

²⁵ Tupay, P. 2021. Kas oleme politseiiriigi loomise lävel, ERR, 09.04.2021.

²⁶ Õiguskantsler. 2020. Kogunemisvabaduse piirangud, 29.04.2020.

inimese kogunemise keeld on põhjendatud.²⁷ Sihtasutus Perekonna ja Traditsiooni Kaitseks koostas põhjaliku juhendi meeleavaldajate õigustest²⁸ ja käis kohut, vt juhtumikirjeldust peatüki lõpus.

Suundumused ja tulevikuvaade

Kui eelmise aruande suundumusena sai käsitletud pidevaid konflikte arendajate, aktivistide ja naabrite vahel, siis kriisiajal arenesid uudemad teemad ja lõhed, eelkõige kollideerivate põhiõiguste ümber. Õiguslikult ja ka ühiskonna jaoks praktiliselt võib arengut pidada tervitavaks, et peatükis käsitletavate õiguste ja vabaduste üle käib avalikkuses, institutsioonides ja kohtuteski elav arutelu, mille abil saavad ehk mõned piirid varem paika pandud kui riived tõsiseks läheks.

Hetkel on aga veel raske hinnata, kuivõrd on viimase aja protestimeeleavaldused (peamiselt maskide, vaksineerimise kui ka piirangute vastu)²⁹ kantud üldisest segadusest, infomürast, umbusust ja tüdimusest, või kas võib kohtupraktikast siiski selguda põhimõttelisi probleeme õiguste piiramisega. Vaatlejad on harali ühiskonda seletanud muuhulgas mõistega „kadeduspopulism“.³⁰

Kui ühinguõiguse revisjoni käigus keskendus enamik soovitusi vabaihenduste tegevuse reguleerimise ja aruandluskohustuse vähendamisele, siis valitsuse tegevusprogrammis seisab lause „Peame oluliseks poliitilise suundumusega sihtasutuste ja MTÜ-de aruandluskohustuse ja läbipaistvuse suurendamist.“³¹ plaaniga analüüsida ja ettepanekuid teha, mis hakkab ilmselt taas³² käsitlema huvikaitsega tegelevate organisatsioonide (eriti välis)rahastajate avalikustamist.

²⁷ Õiguskantsler. 2020. Usuvabaduse piirangud eriolukorras, 22.04.2020.

²⁸ Vooglaid, V. ja Nurmsalu, H. 2021. Analüüs: meeleavaldajad, tundke oma õigusi, Objektiiv, 28.05.2021.

²⁹ Pärli, M. ja Tooming, M. 2021. Politsei pidi meeleavaldusse sekkuma, ERR, 11.04.2021.

³⁰ Vallimäe, T. 2021. Liberaaldemokraatia ja rahvuslik solidaarsus, Sirp, 27.08.2021.

³¹ Vabariigi Valitsus. 2021. Kaja Kallase valitsuse tegevusprogramm.

³² Krjukov, A. 2018. Reinsalu loob Eestile välisagentide seadust, ERR, 28.03.2018.

Juhtumikirjeldus

Kogu perioodi jooksul selgines põhimõttelisem õiguslik probleem, et piiranguid kehtestanud valitsuse üldkorralduste üle puudub parlamentaarne kontroll³³ ega saa neid vaidlustada õiguskantsler, kel jäi üle juhendada inimesi kohtusse pöörduma.³⁴ Parlamendierakonnad püsisid õiguskantsleri volituste laiendamise suhtes skeptilised.³⁵ Esimene vastav kohtulahend saabus 01.10.2021, kus Tallinna Halduskohus jättis rahuldamata tuvastamiskaebuse valitsuse 19.08.2020 korraldusele, pidades õiguspäraseks nii üldkorralduse ehk üksikakti vormi kui kohaseks meelevaldustele seatud piirangud.

Kohus nägi õiguste kaitset üksikakt vs. määrus hoopis vastupidiselt: „Korralduse vorm tagab isikutele isegi paremad võimalused oma huvide ja õiguste kaitseks, kuna korralduse saab igaüks, kelle õigusi see rikub, vahetult vaidlustada kohtule esitatava kaebusega. Sellist vahetut võimalust ei oleks, kui samasisulised piirangud oleksid kehtestatud määrusega. Viimasel juhul oleks sarnaste piiranguklauslite kohtulik kontroll võimalik vaid põhiseaduslikkuse järelevalve menetluse raames.“³⁶ Küll nentis kohus, et epidemioloogilise olukorra ja piirangute muutumise tempo tõttu võib isegi kiire kohtumenetluse korral muutuda piirangute kohtulik kontroll sisuliselt võimatuks; samuti ei ole mõeldav keelamiskaebus, kuna tulevikus aset leidvad asjaolud on raskesti prognoositavad.

Kaebajaga nõustus kohus selles, et teadmatusega ei saa „igavesti kõiksugu ennetusmeetmeid põhjendada“. Kaebuse esitanud SA Perekonna ja Traditsiooni Kaitseks (SAPTK) lubas otsuse edasi kaevata.³⁷ Remargina võib välja tuua, et Vabariigi Valitsus seadis kahtluse alla sihtasutuse kui liikmeteta organisatsiooni (populaar)kaebeõiguse, millega kohus ei

³³ Pärli, M. 2021. Õigusteadlane kritiseerib riigikogu passiivsust koroonalukorras, ERR, 28.08.2021.

³⁴ Madise, Ü. ja Koppel, O. 2021. Ülle Madise ja Olari Koppel: õigusriik pandeemia ajal, ERR, 13.06.2021.

³⁵ Krjukov, A. 2021. Reformierakond, EKRE ja Isamaa on õiguskantsleri õiguste laiendamise suhtes skeptilised, ERR, 09.09.2021.

³⁶ Tallinna Halduskohtu 01.10.2021. a otsus kohtuasjas nr 3-21-1079 (jõustumata).

³⁷ Nael, M. 2021. Halduskohus ei rahuldanud SAPTK kaebust koroonapiirangute kohta, ERR, 01.10.2021.

nõustunud, sest iga juriidiline isik võib koosolekut korraldada ning iga huvikaitsja on kogunemisvabaduse kaitsealas. Ka ei nõustunud kohus vastustajaga, et tuvastamiskaebust ei saa menetleda vahepeal kehtetuks tunnistatud haldusakti peale, leides, et niisugusel kaebusel on preventiivne eesmärk õiguste kaitseks tulevikus. Sarnase kaebuse põhiõiguste- ja vabaduste piiramise kohta esitas kohtule valitsuse 23.08.2021 korralduse peale EKRE.³⁸

Edukam oli oma strateegilise hagelemise võimekust ehitav SAPTK teises vaidluses, kus maakohus tühistas meelevaldusele kutsunud muusikule PPA määratud 160-eurose trahvi avaliku koosoleku nõuete rikkumise eest, ent vaidluse tuum polnud kogunemisvabadus, vaid innuka ametniku lohakas väärtemenetlus.³⁹ Eestis on seega piirangutealane kohtupraktika alles algusjärgus, kui mitmes Euroopa riigis jõudsid asjad lahenditeni juba 2020. aasta suvel.⁴⁰

Soovitused

- Jätkata arutelu praegusest tõhusama lahenduse leidmiseks põhiõiguste ja -vabaduste piirangute põhiseaduspärasuse kontrolliks.
- Olla äärmiselt ettevaatlik vabaühenduste rahastajate avalikustamise riigipoolse reguleerimisega, kuna sellega tegelevad pigem autokraatlikud režiimid.

³⁸ Krjukov, A. 2021. EKRE taotleb kohtult koroonakorralduste tühistamist, ERR, 30.09.2021.

³⁹ Harju Maakohu 21.06.2021. a otsus kohtuasjas nr 4-21-2257.

⁴⁰ Laffranque, J. Koroonajuhtumitest Euroopa riikide kohtutes, Õhtuleht, 3.06.2020.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Diskrimineerimise
keeld

Diskrimineerimise keeld

AUTOR

Kelly Grossthal

Kelly Grossthal veab Eesti Inimõiguste Keskuses strateegilise hagelemise valdkonda ning panustab mitmesse keskuse projekti võrdse kohtlemise ning mitmekesisuse ja kaasatuse eksperdina. Vabatahtlikuna lööb Kelly kaasa mitmetes noortevaldkonna ettevõtmistes ning tegutseb ka inimõiguste hariduse koolitajana.

PEATÜKK 6

Diskrimineerimise keeld

olukord jäi samaks

Võtmeteemad:

- Võrdse kohtlemise valdkonda iseloomustab vaadeldavas perioodis paigalseis. Kuigi käesoleva valitsuse plaanide hulgas on paljulubavaid algatusi, pole oluliste valdkondlike seadusemuudatusega konkreetsete sammudeni jõutud.
- Riik ei pööra piisavalt tähelepanu vaenu õhutamisele vähemuste vastu ning vaenukõne piiramine ja selle parem reguleerimine karistusseadustiku muutmise kaudu on takerdunud.
- Abieluvõrdsuse petitsioon kogus 35 805 allkirja ja võeti riigikogus menetlusse. Vastutav komisjon otsustas eelnõud perekonnaseaduse muutmiseks mitte algatada ja see otsus põlvnis ühiskonnas kriitikat.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

26. jaanuaril 2021. aastal asus ametisse uus valitsuskoalitsioon, kuhu kuuluvad Reformierakond ja Keskerakond ning mida veab Eesti esimese naissoost peaministrina Kaja Kallas. Koalitsioonileppes on olulise põhimõttena ära toodud lubadus seista kõigi Eestimaa inimeste, kaasa arvatud, vähemuste õiguste eest. Samuti on eesmärk toetada vähenenud töövõimega inimeste suuremat kaasamist tööturul ning edendada soolist võrdsuslikkust,

vähendada soolist palgalõhet, et tagada meeste ja naiste võrdne kohtlemine ning võrdsed võimalused. Diskrimineerimise kaitset ja võrdse kohtlemise põhimõtete rakendamist plaanitakse ka valdkondadeüleselt.¹

Vabariigi valitsuse tegevusprogramm 2021–2023 sisaldab samuti võrdse kohtlemise valdkonda puudutavaid erinevaid tegevusi, sealhulgas „Heaolu arengukava 2023–2030“ koostamise ettepanekut.² Koostamisel olev dokument koondab strateegilisi eesmärke aastateks 2023–2030 sellistes poliitikavaldkondades nagu sotsiaalne ebavõrdsus ja vaesuse vähendamine, sooline võrdsus ning suurem sotsiaalne kaasatus, vähemusgruppidesse kuuluvate inimeste võrdsete võimaluste edendamine, tööhõive, pikk ja kvaliteetne tööelu, rahvastikupoliitika, vanemaealiste ning laste ja perede heaolu suurendamine.³ Hetkel kehtiv heaolu arengukava koondab tööpoliitika, sotsiaalkaitsepoliitika ning soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise poliitika strateegilised eesmärgid aastateks 2016–2023.

Uue arengukava koostamisel on ühtlasi arvestatud riigi pikaajalises arengustrateegias „Eesti 2035“ seatud sihtidega, mille üldosa võttis Riigikogu vastu 12. mail 2021. aastal ja mille tegevuskava uuendab valitsus kord aastas. Nimetatud arengustrateegia toob ühe aluspõhimõttena välja printsiibi, et Eestis peab kõigil olema võrdne võimalus eneseteostuseks ja ühiskonnaelus osalemiseks, sõltumata individuaalsetest eripäradest ja vajadustest, kuuluvusest erinevatesse sotsiaalsetesse rühmadesse, sotsiaal-majanduslikust võimekusest ja elukohast.⁴

Seadusandlikud arengusuunad

2020. aasta 19. oktoobril algatas tollal opositsiooni kuulunud Reformierakonna fraktsioon karistusseadustiku ja kriminaalmenetluse seadustiku muutmise seaduse, mille eesmärgiks oli täita 2008. aasta Euroopa Liidu Nõukogus

¹ Vabariigi Valitsus. Eesti Reformierakonna ja Eesti Keskerakonna valitsuse moodustamise kokkulepe ja valitsusliidu koostööleping aastateks 2021–2023.

² Vabariigi Valitsus. 2021. Tegevusprogramm aastateks 2021–2023, 23.02.2021.

³ Sotsiaalministeerium. 2021. Heaolu arengukava 2023–2030 mustandversioon, e-kiri, 04.11.2021.

⁴ Vabariigi Valitsus. Strateegia „Eesti 2035“.

vastu võetud otsust võidelda rassismi ja ksenofoobia ilmingute vastu kriminaalõiguse vahenditega (nõukogu raamotsus 2008/913/JSK). Raamotsusega kooskõlas olev seadusemuudatus oleks tähendanud, et edaspidi arvestatakse kuriteo puhul raskendava asjaoluna seda, kui kuritegu on toime pandud ajendatuna vaenust seaduses nimetatud vähemusgrupi vastu. Lisaks plaaniti seadusemuudatusega kaotada vaenu õhutamise juhtumite puhul otsese ohu nõue. Kehtiv karistusseadustiku § 151 lg 1 sätestab, et vaenu õhutamist saab karistada ainult juhul, kui sellega on tekkinud otsene oht isiku elule, tervisele või varale.⁵

Vabaühendused ja rahvusvahelised organisatsioonid⁶ on tänast regulatsiooni pikalt kritiseerinud. Õigusteadlane ja endine Eesti Inimõiguste Keskuse juht Kari Käsper on märkinud: „Väga raske on põhjuslikult tõendada, et kellegi konkreetse tunnuse alusel vaenavad sõnad seavad ohtu kellegi teise või teiste elu, tervise või vara, ja seetõttu näitab ametlik statistika ebarealistlikult väikest menetluste arvu.“⁷ Seega võib Reformierakonna eelnõud pidada sammuks õiges suunas, kuid 2020. aasta 16. detsembril lükati eelnõu Riigikogus tagasi.

Samal ajal, 30. oktoobril 2020. aastal, käivitas Euroopa Komisjon Eesti suhtes rikkumismenetluse, kuna Eesti ei ole raamotsust 2008/913/JSK nõuetekohaselt üle võtnud.⁸ Ametisse asunud Kaja Kallase valitsus lisas karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja väärteomenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu oma tegevusprogrammi.⁹ Eelnõu kohta, mis pidi valitsuse tegevusprogrammi järgi valmima 2021. aasta aprillis, ei ole lisainfot. Küll on Justiitsministeerium teostamas seaduseelnõuga seonduvat analüüsi.¹⁰

Sotsiaalministeerium on asunud välja töötama võrdse kohtlemise seaduse

⁵ Riigikogu. 2020. Karistusseadustiku ja kriminaalmenetluse seadustiku muutmise seadus (vihakuritegude vastu võitlemine) 276 SE.

⁶ Euroopa rassismi- ja sallimatuse vastu võitlemise komisjon (ECRI). 2015. ECRI aruanne Eesti kohta (viies seiretsükkel), 13.10.2015.

⁷ Käsper, K. Vaenu õhutamine pole sõnavabaduse kasutamine, ERR, 08.05.2019.

⁸ Euroopa Komisjon. 2020. October infringements package: key decisions, 20.10.2020. [Oktoobri rikkumisvastaste meetmete pakett: peamised otsused]

⁹ Vabariigi Valitsus. 2021. Valitsus kinnitas tegevusprogrammi aastateks 2021–2023, 23.02.2021

¹⁰ Justiitsministeerium. 2021. Vastus küsimustele Euroopa Põhiõiguste Ameti 2022. aasta põhiõiguste aruande sisendi koostamiseks, e-kiri, 04.10.2021.

(VõrdKS) muutmise eelnõud,¹¹ vastav plaan sisaldub ka Vabariigi valitsuse tegevusprogrammis.¹² Üle kümne aasta on nii vabaühendused, erinevad institutsioonid kui ka rahvusvahelised organisatsioonid¹³ juhtinud tähelepanu VõrdKS-is sisalduvale õiguste kaitse hierarhiale, kuid senini pole mitmetele plaanidele vaatamata seadust muudetud.

Nimelt ei vasta kehtiv VõrdKS põhiseaduse paragrahvis 12 sätestatud üldise võrdsuspõhiõiguse põhimõttele, kuna selle kohaldamisala pole kõigile vähemustele ühetaoline. Usutunnistuse või veendumuste, vanuse, puude või seksuaalse sättumuse alusel on diskrimineerimine keelatud üksnes tööeluga seotud küsimustes ja kutsealase ettevalmistuse saamisel. Rahvuse (etnilise kuuluvuse), rassi või nahavärvuse alusel on diskrimineerimise keeld ulatuslikum ja ebavõrdne kohtlemine on keelatud ka sotsiaalhoolekande-, tervishoiu- ja sotsiaalkindlustusteenuste ja -toetuste, hariduse ning avalikkusele pakutavate kaupade ja teenuste (sh eluaseme) saamise õiguste valdkonnas. Eelnimetatud hierarhilisus seaduses on tekkinud eelkõige põhjusel, et VõrdKS-ga võeti Eesti õiguskorda üle direktiivides 2000/43/EÜ ja 2000/78/EÜ sätestatud kohustused, kuid samas jäeti arvesse võtmata Eesti Vabariigi põhiseaduses sisalduv võrdsusõiguse põhimõte, mille kohaselt ei saa diskrimineerimisulatusel vahet teha inimestele omistatud tunnuste alusel.

Vastuolu kohta põhiseadusega on õiguskantsler juba kümnend tagasi märkinud, et võrdse kohtlemise seaduse eesmärk ei saa piirduda üksnes sellekohaste Euroopa Liidu direktiivide miinimumnõuete ülevõtmisega, vaid õigusliku regulatsiooni kujundamisel tuleb arvestada ka põhiseadusega. Õiguskantsleri arvamus sedastas, et põhiseaduse paragrahvi 12 alusel isikutele omistatava kaitse määra selgesõnaline eristamine nõuab seadusandjalt väga kaalukaid põhjusi, kuid VõrdKS kohaldamisala puhul ta sellele õigustust ei näe.¹⁴

¹¹ Sotsiaalministeerium. 2021. Vastus küsimustele Euroopa Põhiõiguste Ameti 2022. aasta põhiõiguste aruande sisendi koostamiseks, e-kiri, 30.09.2021.

¹² Vabariigi Valitsus. 2021. Valitsus kinnitas tegevusprogrammi aastateks 2021-2023, 23.02.2021.

¹³ Euroopa rassismi- ja sallimatusse vastu võitlemise komisjon (ECRI). 2015. ECRI aruanne Eesti kohta (viies seiretsüklil), 13.10.2015.

¹⁴ Õiguskantsler. 2011. Soovitus õiguspärasuse ja hea halduse tava järgimiseks ning märgukiri seaduseelnõu algamiseks, nr 7-4/101419/1100981, 6-8/110288/1100981, 09.05.2011.

Eesti vabariigi koostööd võrdse kohtlemise võrgustikule on VõrdKS-i muutmine olnud peamiseks huvikaitse eesmärgiks alates selle loomisest 2013. aastal. Võrgustik on korduvalt teinud riigile vastavaid pöördumisi ja soovitusi. 2021. aasta mais toimus ÜRO inimõiguste nõukogus Eesti kolmas korraline ülevaatus, mille raames esitas võrgustik oma variraporti inimõiguste olukor-
rast Eestis. Raport juhtis muuhulgas taas tähelepanu seaduse puudulikule kohaldamisalale ja tegi riigile soovitusi seadust muuta.¹⁵

Juhtumikirjeldus

2020. aasta oktoobris koostas Erakond Eestimaa Rohelised petitsiooni perekonnaseaduse muutmiseks. Allkirjade kogumise eesmärgiks oli pöördumine Riigikogule, et sätestada abielu perekonnaseaduses kahe täiskasvanud inimese vahelise liiduna nende soost sõltumata. Ühtlasi tagaks algatajate sõnul selline muudatus samast soost partneritega paaride põhiseadusliku õiguse võrdsele kohtlemisele. Algatus kogus 35 805 allkirja.¹⁶

2021. aasta 20. mail võttis Riigikogu pöördumise menetlusse ja sama aasta 9. novembril arutas õiguskomisjon petitsiooni sisuliselt. Oma arutelu tulemusi avavas vastuskirjas rohelistele teatab õiguskomisjon, et abieluvõrdsus on Eestis juba nii sisult kui vormilt ühetaoliselt tagatud kõigi abieluvõimeliste isikute jaoks. Lisaks märgitakse, et Eestis kehtiv perekonnaseadus on põhiseadusega kooskõlas ega ole kellegi suhtes diskrimineeriv. Eraldi avaldab komisjon oma vastuskirjas arvamust kogu rahvaalgatuse sisu kohta ning märgib, et „seadusandja tööorganina ei saa me kaasa minna sisult tasakaalustamatute poliitiliste algatustega, mis ainult suurendavad ühiskondlikku lõhet ja ei paku rahuldavaid lahendusi.“ Ühtlasi annab õiguskomisjon teada, et ei algata petitsiooni põhjal eelnõud perekonnaseaduse muutmiseks.¹⁷

¹⁵ Eesti võrdse kohtlemise võrgustik. 2021. Ühisaruanne Eesti kolmanda üldise korralise ülevaatus (UPR) jaoks.

¹⁶ Erakond Eestimaa Rohelised. 2020. Petitsioon perekonnaseaduse muutmiseks, 19.10.2020.

¹⁷ Õiguskomisjon. Kollektiivne pöördumine „Petitsioon perekonnaseaduse muutmiseks“, nr 1-6/21-72/2, 12.11.2021.

Selline õiguskomisjoni lähenemine pälvis ühiskonnas kriitikat, kuna tõdemus juba olemasolevast abieluvõrdsusest ei ole samast soost partneritega perekondade suhtes kohane. Tulenevalt perekonnaseadusest on Eestis võimalik abielluda üksnes kahel inimesel, kes ei ole samast soost. Eesti LGBT Ühingu huvikaitsejuht Aili Kala märkis, et õiguskomisjoni sõnastus on ignorantne ja üleolev ning laiemalt ootab kogukond, et seadusandlik võim lõpetaks inimõiguste politiseerimise ja tagaks päriselt kõigile ühesugused õigused.¹⁸

Ajaloolane ja valdkonna üks eestkõneleja Taavi Koppel avaldas arvamust, et õiguskomisjoni arutelu oli sisutühi. Lisaks peab Koppel õiguskomisjoni arvamust, et riigikogu ei tohiks väärtusküsimustega seonduvaid seaduseelnõusid hääletusele panna, kummastavaks. Selline lähenemine teeks tema arvates pöördumiste esitamise riigikogule mõttetuks. Koppel tuletas ka meelde, et ühiskonnas on juba laialdane toetus abieluvõrdsusele olemas. Nii pooldas 2021. aasta kevadel 47 protsenti Eesti elanikest samast soost paaride abielu võimaldamist (vastu oli 46 protsenti).¹⁹

¹⁸ Kala, A. 2021. Riigikogu, lõpetage oma ignorantne üleolevus samast soost paaride vastu, Eesti Päevaleht, 12.11.2021.

¹⁹ Koppel, T. 2021. Kuidas riigikogu õiguskomisjon petitsioonist farsi kujundas, ERR, 19.11.2021.

Soovitused

- Muuta võrdse kohtlemise seaduse kohaldamisala ühetaoliseks kõigile vähemusgruppidele.
- Liikuda edasi vaenu õhutamise sätete reguleerimisega karistusseadustikus viisil, mis tagaks tegeliku kaitse.
- Pöörata võrdse kohtlemise teemadele laiemalt tähelepanu ning vältida vähemusgruppide inimväärikust alandavaid lähenemisi neid puudutavate küsimuste menetlemisel, nagu juhtus õiguskomisjonis petitsiooniga perekonnaseaduse muutmiseks.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Õigus vabadele
valimistele

Õigus vabadele valimistele

AUTOR

Egert Rünne

Egert Rünne on omandatud bakalaureusekraad rahvusvaheliste suhete alal ning magistrikraad riigiteadustes. Egert on töötanud Eesti Inimõiguste Keskuses alates 2011. aastast ning läbi viinud erinevaid projekte ühiskonna inimõigustealase teadlikkuse tõstmiseks. Samuti on Egert aastatel 2011–2015 olnud Tallinna Tehnikaülikoolis uuringute spetsialist. Aastast 2020 juhib Egert inimõiguste keskuse tööd.

PEATÜKK 7

Õigus vabadele valimistele

olukord jäi samaks

Võtmeteemad

- Toimusid esimesed valimised peale aastat 2015, millal väljendusvabadust ebamõistlikult piiranud poliitilise välireklaami keeld oli kaotatud.
- Kõikide vangide valimisõiguse piirangu kaotamiseks ei ole endiselt midagi tehtud.
- Taaskord kerkisid arutelud e-valimiste turvalisuse ja ligipääsetavuse üle.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

Aruandlusperioodil toimusid Eestis kohalike omavalitsuste valimised. Esmakordselt oli valijate nimekiri elektrooniline, seega ei olnud hääletajad enam seotud kindla valimisjaoskonnaga, ning valijatel oli suurem paindlikkus valimistel osalemisel.¹ Jaoskond ei olnud ette määratud ja kõik võisid minna oma ringkonna piires valida endale sobivasse jaoskonda, e-hääletanutele anti võimalus oma häält valimispäeval muuta.²

¹ Vabariigi Valimiskomisjon. 2021. Valijate nimekiri.

² Ploompuu, A. 2021. Kohalikud valimised tulevad mitmete muudatustega, Postimees, 14.06.2021.

Mitmetes eelnevates inimõiguste aruannetes on viidatud sellele, et kõikide vangis olevate inimeste valimisõigust ei tuleks automaatselt piirata. Siseriiklikul tasandil selle üle arutelu ei toimunud, rahvusvahelisel tasandil aga küll. Näiteks Eesti võrdse kohtlemise võrgustiku poolt ÜRO inimõiguste nõukogule esitatud variraportis tegid Eestis inimõigustega tegelevad vabaühendused ettepaneku, et vangide valimisõiguse lauskeeld tuleks kaotada.³ ÜRO inimõiguste nõukogu Eesti korralisel ülevaatusel tegid ettepaneku üldine valimiskeeld kaotada nii Kanada kui ka Rootsi.⁴ Eesti vastus ettepanekule ei olnud paljulubav, selles öeldi, et Justiitsministeerium analüüsib seda, kas ja kuidas praeguseid piiranguid peaks muutma,⁵ seega ei ole ette näha, et lähiajal olukord paraneks.

2021. aasta sügisel pöördus õiguskantsleri poole Riigikogu liige Eduard Odinets, kes tõstas küsimuse haridusasutuste poliitilise erapooletuse kohta kohalike valimiste ajal. Täpsemalt oli Narva Keeltelütseumi direktor saatnud lapsevanematele üleskutse toetada valimistel tema kandidatuuri, kasutades kirja kodudesse toimetamiseks kooliõpilasi ja andes lastele selle eest šokolaadi. Õiguskantsler leidis, et kandidaatidel ei ole keelatud tutvustada haridusasutuses oma poliitilisi eesmärke ja valimislubadusi. Samas viitas õiguskantsler ka asjaolule, et reklaam on koolihoones üldjuhul keelatud ja et hinnangu sellele teole saab anda Tarbijakaitse ja Tehnilise Järelevalve Amet.⁶

2021. aasta lõpus, peale mitmeid ebaõnnestumisi, leidis Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium pakkuja, kes analüüsib 2019. aastal väliskaubandus- ja infotehnoloogiaministri poolt kokku kutsutud elektroonilise valimissüsteemi ja elektroonilise hääletamise töörühma poolt välja pakutud süsteemi turvalisuse tagamise ning avalikkuse teadlikkuse tõstmise ettepanekute rakendamist.⁷

³ Eesti võrdse kohtlemise võrgustik. 2020. Ühisaruanne Eesti kolmanda üldise korralise ülevaatuse (UPR) jaoks.

⁴ ÜRO Peaassamblee. 2021. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review - Estonia (A/HRC/48/7).

⁵ ÜRO Peaassamblee. 2021. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review - Estonia, Addendum (A/HRC/48/7/Add.1).

⁶ Õiguskantsler. 2021. Valimisreklaam koolis, 15.10.2021.

⁷ Liive, R. 2021. Riik tellis auditi, mis selgitab välja, kuidas on Kert Kingo e-valimiste töörühma ettepanekuid rakendatud, Digigeenius, 28.10.2021.

Seadusandlikud arengusuunad

2021. aasta kohalike omavalitsuste valimised olid peale 2005. aastat esimesed, mil oli kaotatud väljendusvabadust ebamõistlikult piirav välireklaami keeld.⁸ Kandidaadid võisid valimispäeval läbi viia kampaaniat kõikjal, välja arvatud hääletusruumis. Alates keelu kehtestamise ajast on Eesti Inimõiguste Keskus erinevates aruannetes⁹ rõhutatud, et keeld on ebaproportsionaalne. Seda kritiseeris ka õiguskantsler, kes 2017. aastal palus Riigikogul keeld kaotada.¹⁰

Kohtupraktika

Enim pöörduiti valimiskomisjoni ja kohtu poole e-hääletamisega seotud probleemide tõttu. Näiteks jättis Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium rahuldamata EKRE ja Silver Kuusiku kaebuse, et e-hääled tuleks teatud valimisringkondades tühistada, kuna tõlkerakendus muudab valimiste veebilehel kandidaatide nimesid, sest kohtu hinnangul ei saanud tõlkeprobleem elektroonilise hääletamise tulemust oluliselt mõjutada.¹¹

Samuti jättis Riigikohus rahuldamata kaebuse, milles kaebaja soovis elektroonilise hääletamise alustamata jätmist. Valimiskomisjonile esitati kaebus, milles kaebaja palus komisjonil 11. oktoobril elektroonilist hääletamist mitte alustada.¹² Põhjuseks tõi kaebaja muu hulgas välja, et elektrooniline hääletamine ei ole piisavalt turvaline ega töökindel, sest hääletuse tarkvara ja valijarakendus on auditeerimata. Valimiskomisjon selle kaebusega ei nõustunud, ning ka Riigikohus arvas, et ei ilmnenud selliseid asjaolusid, mis oleks andnud põhjust elektrooniline hääletamine ära jätta.¹³ Samas soovitas Riigikohus valimiste korraldajatel olla läbipaistvamad, ning kaaluda võimalust

⁸ Riigi Teataja. Euroopa Parlamendi valimise seaduse, kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse, Riigikogu valimise seaduse, rahvahääletuse seaduse ja karistusseadustiku muutmise seadus (valimispäeval valimisagitatsiooni piirangu ja välireklaami keelu kaotamine), 13.01.2020.

⁹ E. Rünne. 2015. Inimõigused Eestis 2014 – 2015, õigus vabadele valimistele.

¹⁰ Õiguskantsler. 2019. Euroopa Parlamendi valimise seaduse, kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse, Riigikogu valimise seaduse ja karistusseadustiku muutmise eelnõu, 17.06.2019.

¹¹ Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 28.10.2021. a otsus kohtuasjas nr 5-21-16.

¹² Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 21.10.2021. a otsus kohtuasjas nr 5-21-15.

¹³ Ibid.

avalikustada enne elektroonilise hääletamise algust süsteemi kohta tehtud auditeid ja analüüse osas, milles turvalisuse kaalutlused nende avalikustamise tõttu kahjustada ei saaks.¹⁴

Statistika ja uuringud

2020. aastal uuriti riigi tellimusel mobiiltelefoniga e-hääletamise võimalust. Analüüsis leiti, et telefoniga e-hääletamine on tehniliselt võimalik, aga enne selle rakendamist tuleb maandada erinevaid riske. Näiteks saaks m-hääletust kasutada iOS-i ja Androidi operatsioonisüsteeme kasutatavatel seadmetel ning seadmetel peaks olema viimane versioon tarkvarast, lisaks on ohuks üldine küberhügieen (häkkerid, ja ka võimalus, et m-hääletuse kaudu on kergem kellegi teise nimel hääletada).¹⁵

Riigi Infosüsteemi Ameti (RIA) tellitud ja AS Cybernetica poolt läbiviidud analüüs näotuvastustehnoloogia kohta tõdes, et näotuvastus on tehniliselt keerukas ja nõuab väga suuri tehnilisi muudatusi. Selle lisamine tõstaks e-hääletamise tõrkeohtu ja märkimisväärselt suureneks süsteemi jõudlusvajadus, seejuures on võimatu viia veaprotsent nulli. Uuringus leiti, et e-hääletamise teenus muutuks kasutajale ebamugavamaks, sest eeldab korraliku kaamera ja seadme olemasolu ja selle kasutamisoskust, samuti lisandub privaatsusriive. Kokkuvõttes leiti, et näotuvastuse asemel on olemas kergema kaaluga meetmeid, mis aitaks e-hääletamise vastaste rünnetega võidelda. Need on inimese teavitamine e-kirja või SMS-i teel, et tema nimel on antud hääle, samuti hea tava loomine hooldekodudele ID-kaartide hoiustamiseks.¹⁶

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Cybernetica. 2020. Mobile voting feasibility study and risk analysis. [Mobiilse hääletamise teostatavusuuring ja riskianalüüs].

¹⁶ ERR. 2021. Uuring näotuvastust e-hääletamisel veel ei soovita, 15.07.2021.

Lootustandvad ja head tavad

Erinevate inimgruppide kaasamiseks ja info jagamiseks avas Vabariigi Valimiskomisjon koostöös Häirekeskusega ööpäevaringse valimiste infotelefoni 631 6633. Telefonilt sai vastuseid üldistele valimistega seotud küsimustele. Perioodil 7.–18. oktoober vastati valimiste infotelefonil kokku 3395 kõnele. Kõige enam küsimusi esitati e-hääletamise läbiviimise, valimiste teabelehe sisu, sobiva valimisjaoskonna hääletamisruumi asukoha ja hääletamisõiguse kohta.¹⁷ Infotelefonile sai helistada 2021. aasta 7. oktoobrist kuni 18. oktoobrini ning küsimustele vastati eesti, vene ja inglise keeles.¹⁸

Olulisemad avalikud arutelud

E-valimiste algusest peale on avalikkuse tähelepanu pälvinud erinevad tehnilised probleemid, mis on seganud e-hääletamist. Seekordsedki valimised ei möödunud äpardusteta. Kohe kui valimised olid alanud, tekkis probleeme inimestel, kes hääletasid uusimat MacOS operatsioonisüsteemi kasutades ja kes said veateate ning ei saanud seetõttu hääletada. Probleem parandati samal päeval, kui viga avastati.¹⁹ Samuti kuvas valimisrakendus esimestele e-hääletajatele valet infot, juskui ei oleks hääletanute häält arvesse võetud ja rakendus kuvas sõnumi, et tegemist on testhäälega.²⁰ E-hääletamise valijarakenduses kuvatud vigase info põhjus oli serveris, kuhu oli valesti sisestatud aeg, kaua seda teksti kuvada; kõik antud hääled läksid siiski arvesse.²¹

Samuti ilmnesisid probleemid ja kitsaskohad e-hääletuse ligipääsetavusega. Esile tõusis juba 2019. aastal Riigikogu ning Euroopa Parlamendi valimistel ilmnenu probleem, kus valimiskomisjoni tähelepanu juhiti sellele, et macOS

¹⁷ Riigi valimisteenistus. 01.10.2021. E-kiri.

¹⁸ Lomp, L. 2021. Sügisel nõustab valijaid infotelefon, Postimees, 27.05.2021.

¹⁹ Alas, B. 2021. E-valimisi häirisid esimesed tehnilised rikked, Postimees, 11.10.2021.

²⁰ Pau, A. 2021. E-hääletamine algas tehnilise praagiga: 900 kasutajale anti teada, et nende hääl ei lähe arvesse, Delfi, 11.10.2021.

²¹ Vabariigi Valimiskomisjon. 2021. Kõigi kell 9 e-hääletanute hääled läksid arvesse, 11.10.2021.

operatsioonisüsteemi kasutades ei suuda ekraanilugeja valimiskandekes olevat teksti lugeda. Valimiskomisjoni esindaja küll tõdes, et asja on uuritud, samas kahe aastaga rakendust parandada ei suudetud.²²

2021. aasta kohalikel valimistel kerkis esile ka teine valimiskandekes kasutaja-sõbralikkust ja kättesaadavust piirav küsimus. Nimelt on valimiskandekes vaid Eesti keeles, samas võivad KOV-i valimistel osaleda kõik Eestis alaliselt elavad inimesed, kes ei pruugi Eesti keelest aru saada.²³ Riigi valimisteestistuse sõnul ei ole plaanis valijarakendusele hetkel lisada võimalust, et see oleks ka inglise- ja venekeelne.²⁴

Juhtumikirjeldus

13. oktoobril ilmus ajalehes Postimees uudis,²⁵ et tõlkerakendus muudab valimiste veebilehel kandidaatide nimesid. Nimed muutusid vaid juhul, kui kasutati *Google Chrome*'i veebilehitsejat ning veebilehitsejas oli automaattõlke funktsioon sisse lülitatud. Näiteks kuvati Silver Kuusiku nime asemel Hõbe Kuusik.²⁶ Samal päeval tehti lehel valimised.ee tarkvarapärandus, mis puuduse kõrvaldas.²⁷

14. oktoobril esitasid Eesti Konservatiivne Rahvaerakond ja nende nimekirjas kandideerinud Silver Kuusik Vabariigi Valimiskomisjonile kaebuse, milles paluti tühistada elektroonilise hääletamise tulemused neis valimisringkondades, mida tõlkeprobleem puudutas.²⁸ Valimiskomisjon kaebust ei rahuldanud, vastates, et automaattõlkega oli probleeme

²² Koitmäe, A. ja Arm, M. 2021. Kas tulevikus saab valimistel hääletada ka mobiiltelefonis? Vikerraadio.

²³ Riives, A. 2021. Kes on Hõbe Meikar või Sipelga Hilving? Tõlkerakendus muudab valimiste veebilehel kandidaatide nimesid, Postimees, 13.10.2021.

²⁴ Riigi valimisteestistus. 01.10.2021. E-kiri.

²⁵ Riives, A. 2021. Kes on Hõbe Meikar või Sipelga Hilving? Tõlkerakendus muudab valimiste veebilehel kandidaatide nimesid, Postimees, 13.10.2021

²⁶ Pau, A. 2021. Taas probleem: kandidaadid Silver Meikar ja Silver Kuusik moonduvad valimiste veebilehel Hõbe Meikariks ja Hõbe Kuusikuks, Delfi, 13.10.2021.

²⁷ Vabariigi Valimiskomisjon. 2021. Automaattõlge ei mõjutanud kandidaatide nimede kuvamist valijarakenduses, 15.10.2021.

²⁸ Delfi. 2021. EKRE nõuab e-hääletuse tühistamist: kandidaadid, kelle nime väänas tõlkeprogramm, on ebavõrdses seisus, 15.10.2021.

vaid veebilehel valimised.ee.²⁹ Sama seltskond kaebas otsuse edasi Riigikohusse. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium jättis EKRE ja Silver Kuusiku kaebuse rahuldamata,³⁰ sest tõlkeprobleem ei saanud elektroonilise hääletamise tulemust oluliselt mõjutada. Kohtu arvates on põhimõtteliselt vaieldav, kas nimede tõlgituna kuvamise eest vastutab oma veebilehitsejas automaattõlke seadistanud valija või riigi valimisteenistus, kes polnud veebilehel tõlkevõimalust välistanud.

Riigikohtu hinnangul rikkus valimisteenistus kaebajate kandideerimisõigust, sest ei takistanud oma veebilehel kandidaatide nimekirja kuvamist moonutatud kujul. Seda järeldust ei väära ka asjaolu, et valijarakenduses kuvati korrektne nimekiri. Samas ei tühistanud Riigikohus elektroonilise hääletuse tulemusi, sest tõenäosus, et keegi jättis valimisteenistuse tegematajätmise tõttu soovitud kandidaadi poolt hääletamata, on niivõrd väike, et ei saanud tulemusi oluliselt mõjutada.³¹

Soovitused

- Muuta asjakohaseid seadusi nii, et valimiskeeld oleks vaid vangidel, kellele see on määratud täiendava karistusena.
- Panustada valimispunktide ning e-valimiste ligipääsetavusele.

²⁹ Vabariigi Valimiskomisjon. 2021. Vabariigi Valimiskomisjon jättis rahuldamata kaks e-hääletamisega seotud kaebust, 15.10.2021.

³⁰ Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 28.10.2021. a otsus kohtuasjas nr 5-21-16.

³¹ Riigikohus. 2021. Riigikohus jättis rahuldamata kaks e-hääletamist puudutanud kaebust, 28.10.2021.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Rahvusvähemused ja
lõimumispoliitika

Rahvusvähemused ja lõimumispoliitika

AUTOR

Robert Derevski

Robert Derevski on Balti Uuringute Instituudi analüütik, kes tegeleb peamiselt sotsiaal-, haridus- ja integratsiooniteemaliste projektidega. Ta on lõpetanud Manchesteri Ülikooli rahvusvaheliste suhete eriala ning omab magistrikraadi rahvusvahelises õiguses ja julgeolekus.

PEATÜKK 8

Rahvusvähemused ja lõimumispoliitika

olukord läks paremaks

Võtmeteemad

- Lõimumispoliitikas on toimumas muudatused paremuse suunas, kuigi muredena tuuakse esile juba tuttavaid probleeme (nt sisserännet, lõhet venekeelse elanikkonna ja eestlaste vahel jm).
- Eestis iseloomustab integratsiooniteemasid politiseeritus ning sisulise ja järjepideva arutelu puudumine. Kogukonna tasandil liigutakse projektide ja programmidega edasi, kuid laiem ühiskondlik diskussioon on endiselt reaktsiooniline, st provotseeritud sündmustest, seisukohavõttudest või muudest juhistest.
- Avalike teenuste pakkumist ja info levikut pandeemia tingimustes on välismaalased hinnanud positiivselt. Siiski on oluline teistsuguse keele ja ühiskonda integreerituse tasemega inimeste seas teenuste selgust ning arusaadavust tõsta.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

2020. aasta kui kümnendi viimane on olnud mitme arengukava ja strateegia lõppemise aasta, mis väljendub mitme uue strateegia väljatöötamises. Nii sai 2020. aastal kinnitatud Siseministeeriumi, Välisministeeriumi ja

Kultuuriministeeriumi „Sidusa Eesti arengukava 2030“.¹ Tegemist on mitmel varasemal arengudokumendil² põhineva strateegiaga, mis on koondatud kokku üheks tervikuks. Kavas on sõnastatud järgneva kümnendi suundumused lõimumisvaldkonnas, tulevikuvisioon, sihid ja olulised probleemid, millega riik silmitsi seisab.

Arengukava elluviimiseks on töös neli programmi. Neist peamine on „Kohanemist ja lõimumist toetav Eesti“,³ mis on suunatud Eestisse tagasi-pöördujatele, üle maailma elavatele rahvuskaaslastele ja uussisserändajatele. Suuremaks sihiks on parandada inimeste informeeritust olemasolevatest teenustest, soodustada koostööd kogukondade, riigi ja KOVide vahel. Samuti on väljatöötamisel programm „Kogukondlik Eesti“,⁴ „Üleilmne eestlus“⁵ ja „Nutikas rahvastikuarvestus“.⁶

Seadusandlikud arengusuunad

Perioodil 1. jaanuar 2020 kuni 30. september 2021 muudeti välismaalaste seadust (VMS) seitsmel korral.⁷ Olulisematest muudatustest tekkis alates 2020. aasta juunist kõikidel välismaalastel võimalus taotleda Eestis töötamiseks digiränduri viisat. See lahendus võimaldab tulla välismaalasel Eestisse, viibida siin turistina ja samal ajal jätkata töötamist välisriigi tööandja heaks asukohast sõltumata. Sarnased algatused on ELi riikidest tänaseks ellu kutsutud ka Saksamaal, Tšehhis, Horvaatias, Islandil, Norras, Kreekas, Portugalis ja Itaalias.⁸

Muudatused leidsid aset ka kodakondsuse seaduses. 2020. aasta alguses jõustus kodakondsuse seaduse eelnõu, mille eesmärk on tagada Eestis sündinud alaealistele, kelle vanemad (või vanavanemad) on elanud Eestis enne Eesti

¹ Siseministeerium. 2021. Sidusa Eesti arengukava 2030. Eelnõu.

² Nendeks on „Lõimuv Eesti 200“, „Siseturvalisuse arengukava 2015-2020“, „Kodanikuühiskonna arengukava 2015-2020“ ja „Rahvuskaaslaste programm aastateks 2014-2020“.

³ Siseministeerium. 2021. Sidusa Eesti arengukava 2030. Eelnõu.

⁴ Siseministeerium. 2021. Kodanikuühiskonna programm „Tugev kodanikuühiskond“ 2021-2024.

⁵ Välisministeerium. 2021. Välisministeerium tutvustas ülemaailmse eestluse tulevikuplaane, 10.06.2021.

⁶ Siseministeerium. 2021. Programm „Nutikas rahvastikuarvestus 2021-2024“. Eelnõu.

⁷ Riigi Teataja. 2021. Välismaalaste seadus, 01.10.2010.

⁸ ETIAS. 2021. Digital Nomad Visas in EU Countries. [Digiränduri viisad ELi riikides].

Vabariigi taasiseseisvumist, võimalus saada Eesti kodakondsus lihtsustatud korras.⁹ Samal aastal lisandus ka kodakondsuse äravõtmise uus alus: raskete riigivastaste kuritegude toimepanemine. Nüüdsest on Vabariigi Valitsusel võimalik võtta Eesti kodakondsus ära ka isikult, kelle kohta on jõustunud süüdimõistev otsus riigireetmise, luuretegevuse või terrorikuriteo eest.¹⁰

Kohtupraktika

Kaks olulist välismaalaste seaduse muudatust leidis 2021. aastal aset Riigikohtu otsusega. Esimene otsus puudutas Eestisse hooajatöödeks saabunud välismaa kodanike ennetähtaegse väljasaatmise õigsust ning õigust kohtulikule kaitsele. Nimelt lõpetas Politsei- ja Piirivalveamet kahe Ukraina kodaniku viisavaba Eestis viibimise ennetähtaegselt isolatsiooninõuete väidetava eiramise tõttu. Halduskohus tagastas kaebuse, kuna välismaalaste seadus ei andnud kohtu hinnangul kirjeldatud olukorras kohtusse pöördumiseks õigust. Siiski tunnistas aga Riigikohus põhiseadusevastaseks ja kehtetuks nii välismaalaste väljasaatmise kui ka välismaalaste seaduse sätted, mis ei võimaldanud vaidlustada viisavabalt Eestisse saabunud hooajatööliste riigis viibimise ennetähtaegset lõpetamist.

Kohus leidis, et välismaalastel (ukrainlastel) on õigus viibida ELi riikides viisavabalt 180 päeva jooksul kuni 90 päeva. Samuti peab Riigikohtu sõnul olema võimalik kontrollida riigist väljasaatmiste õiguspärasust kohtus ning selle õiguse täielik välistamine kujutab endast tõsist põhiõiguste riivet.¹¹

Teine oluline lahend käsitles samasooliste õigusi.¹² 2019. aastal tunnistas Riigikohus põhiseadusevastaseks välismaalaste seaduse punktid, mis välistasid tähtajalise elamisloa andmise välismaalasele, kes soovis kolida Eesti kodanikust samast soost registreeritud elukaaslase juurde.

⁹ Riigikogu. 2020. Kodakondsuse seaduse muutmise seadus 58 SE.

¹⁰ Riigikogu. 2020. Kodakondsuse seaduse §28 täiendamise seadus 217 SE.

¹¹ Riigikohus. 2021. Välismaalasel on õigus viisavabalt Eestis viibimise lõpetamist kohtus vaidlustada, 20.04.2021.

¹² Riigikohus. 2019. Eesti kodaniku samast soost registreeritud elukaaslasele elamisloa mitteandmine on põhiseadusvastane, 21.06.2019.

2021. aasta septembris laienes see õigus Riigikohtu otsusega ka Eestis elamisloa alusel elava isiku samasoolisele registreeritud elukaaslasele.¹³ Riigikohtu hinnangul ei saa teha vahet, kas inimene on Eesti kodanik või elamisloa alusel elav välismaalane, kuna välismaalaste seadus ei tee tähtajalise elamisloa andmisel vahet, kas Eestis elav abikaasa on Eesti kodanik, eesti rahvusest või välismaalane.

Statistika ja uuringud

2021. aastal ilmus kaheksas „Eesti Integratsiooni Monitooring 2020“,¹⁴ mis annab põhjaliku ülevaate lõimumisvaldkonna arengust 2020. aasta seisuga. Lõimumine Eestis on viimase paarikümne aasta vältel olnud järjepidev ja positiivse trendiga. Murekohaks on endiselt kontaktide vähesus eri rahvustest eestimaalaste vahel ning erinevus eestlaste ja teistest rahvustest elanike osalemisel tööelus ja sotsiaalmajanduslikus toimetulekus.

2020. aasta novembris avaldati ka sisse­rändajate lõimimise poliitikate indeksi (MIPEX) tulemused 2019. aasta kohta.¹⁵ Eesti riigi tulemused migratsioonipoliitikas on paranenud alates 2007. aastast ning sisse­rändajatel on nüüd paremad võimalused tööturul, tervishoiuteenuste kättesaadavuses ja elamisloa taotlemisel. Halvem olukord on endiselt tervishoius, poliitilises osaluses ja kodakondsuspoliitikas.

2020. aasta *MDI World Talent Ranking*¹⁶ hindas riikide konkurentsivõimet välismaalt tulevate kvalifitseeritud spetsialistide värbamisel 2020. aastal. Eesti parandas oluliselt oma konkurentsivõimet, tehes edetabelis tõusu 27. kohalt (2019. aastal) 19. kohale (Leedul 27. ja Lätil 33. koht).¹⁷

¹³ Riigikohus. 2021. Riigikohus tunnistas põhiseadusevastaseks samast soost paari Eestis elamist piiranud seaduse, 28.09.2021.

¹⁴ Praxis, Balti Uuringute Instituut, Tallinna Ülikool, Tartu Ülikool, Turu-uuringute AS. 2020. Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2020.

¹⁵ MIPEX. 2020. Migrant Integration Policy Index - Estonia. [Migrantide integratsioonipoliitika indeks - Eesti]

¹⁶ IMD. 2021. World Talent Ranking. [Maailma kvalifitseeritud tööjõu pingerida].

¹⁷ EAS. 2021. Eesti tegi välis­talentide aruandes võimsa tõusu, 27.04.2021.

Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse (EAS) programmi *Work in Estonia* uuringu kohaselt eelistas 2020. aasta sügiseks järjest enam Eesti ettevõtjaid rahvusvaheliste kaugtöötajate värbamise kasuks.¹⁸ Selle peamiseks põhjuseks oli pandeemiast tingitud piirangud ning kohalik tööjõupuudus kvalifitseeritud spetsialistide seas. 2020. aastal avaldati ka mahukas rändestatistika ülevaade, mis annab ülevaate rändest aastatel 2016–2020 ning selgitab neis toimunud muutusi.¹⁹

2020. aastal toimus Eestis elavate välismaalaste eriolukorra teadlikkuse uuring.²⁰ Tulemustest selgus, et Eestis viibimist tajusid välismaalased turvalisemana kui koduriiki naasmist. Suurimaks hirmuks oli neile migratsioonipoliitika, eelkõige oht olla riigist välja saadetud. Samuti tajuti, et kohalikud elanikud suhtusid piirangutesse leebemalt (näiteks maskide vähene kandmine avalikes ruumides, kahemeetrise vahe mittehoidmine jms). Probleemi lahendusena nähakse mh tõhusamat riigipoolset kommunikatsiooni ja Eesti elanike ühise infovälja laiendamist.

Lootustandvad ja head tavad

Headest tavadest tasub mainida Integratsiooni Sihtasutuse (INSA) ideid, mis muudavad lõimumist interaktiivsemaks ja keeleõpet kaasahaaravamaks. 2020. aastal sai Tallinna ja Narva eesti keele majades alguse Eesti pärimuskultuuri kursus, mis tutvustab eestlaste kombeid, pühasid, kultuuriruumi, tavasid, rahvalaule ja -tantse.²¹ 2021. aastal avas INSA uue praktikaprogrammi, mis tutvustab eesti keelest erineva emakeelega tudengitele töövõimalusi riigiasutustes.²² Programmi läbis 13 noort, kelle sõnul näitas programm, et nt vene emakeel võib ka riigisektoris tugevaks eeliseks olla.

¹⁸ RAKE. 2020. Rahvusvahelise kaugtöö uuring.

¹⁹ Siseministeerium. 2020. Rändestatistika ülevaade 2016–2020.

²⁰ Akkadian. 2020. Eestis elavate välismaalaste eriolukorra teadlikkuse uuring 2020.

²¹ INSA. 2020. Eesti pärimuskultuuri kursus eesti keele majades, 03.10.2020.

²² INSA. 2021. Uus praktikaprogramm tõi riigiasutustesse eesti keelest erineva emakeelega tudengid, 07.05.2021.

2020. aastal alustas Balti Uuringute Instituut kolmandatest riikidest pärit Eesti kõrgkoolide õppuritele koolituste ja ürituste korraldamist.²³ Euroopa Liidu AMiFi ja Siseministeeriumi rahastatud projekti eesmärk on tutvustada Eesti tööturгу ning selle iseärasusi välisüliõpilastele, et soodustada nende õpingute järgset Eesti tööturule sisenemist ja Eestisse jäämist.

Mitmed pagulasteteemalised projektid toimuvad ka Pagulasabi keskuses, näiteks 2021. aasta aprillis alustas projekt, mis toetab lasteaedades rändetaustaga laste kohanemist ja mitmekultuurilise õpikeskkonna loomist.²⁴ 2021. aasta septembris startinud projekt keskendub aga noorte teadlikkuse tõstmisele pagulastest Eestis.²⁵

Olulisemad avalikud arutelud

Lisaks eelmise valitsuse retoorikale ilmestab käesolevat perioodi ka COVID-19 kriis, mis kujundas lõimumisvaldkonnas toimuvate arutelude konteksti – näiteks 2020. aastal karmistatud välismaalastele riiki sisenemise tingimused, mis päädisid mh maasikakorjajate tööjõunappuse probleemiga. Sünged prognoosid maasikahindade tõusust ja saagi hävimisest²⁶ tõid kaasa arutelu välistööjõu kasutuse, maasikakorjajate palga ja kohalike töökäte kasutuse üle. Paljude aspektide taustal tegi aga olukord ilmseks just selle, millist mõju võib tänapäeval omada välistööjõu kaasamine Eestis nii riigi kui ka kohalikele majandusele.

Terav arutelu kerkis ka 2021. aasta teises pooles, kui fookus oli ajutiselt suunatud Afganistani võimuvahetusele ja Eestiga koostööd teinud afgaanidele Eestis varjupaiga pakkumisele. Valituse otsusel võetakse Eestisse vastu kuni 30 afgaani (sh nende perekonnaliikmed).²⁷ Samuti oli arutelu Valgevene poolt poliitiliselt tekitatud pagulaskriisi üle Leedu piiril ja selle üle kuidas võiks Eesti

²³ IBS. 2020. Kraadiõppuritest kolmandatest riikidest välistudengitele Eesti tööturu võimaluste tutvustamise koolitused ja ühisüritused.

²⁴ Pagulaskeskus. 2021. Lastega töötavate spetsialistide toetamine lõimiva keskkonna loomisel.

²⁵ Pagulaskeskus. 2021. Pagulasnoorte võimestamine ja teadlikkuse tõstmine pagulastest Eestis.

²⁶ Raudvere, R. jt. 2020. Võõrtööjõu keelamise tagajärg: maasikate hind tõuseb ja enamik saagist jääb põllule, 20.05.2020.

²⁷ Vabariigi Valitsus. 2021. Valitsus otsustas Eestisse vastu võtta kuni 30 meie ja liitlastega koostööd teinud afgaani, 19.08.2021.

olukorrale reageerida ning riske maandada. Selle valguses saadeti Leetu appi PPA politseiüksus ESTPOL5,²⁸ tugevdati Läti-Eesti piiri ja sadamate kontrolli ning tõsteti valmisolekut idapiiril.²⁹

Suundumused ja tulevikuvaade

Eestisse tuleb endiselt suur osa inimesi lühiajalise töötamise eesmärgil. Sellega suureneb mh lühiajalise tööloa ning viisa alusel saabuvate välistöötajate arv, mis aitab leevendada tööjõupuudust, kuid on omakorda probleem sisserändajatele seatud piirarvule. 2020. aastal ületas esitatud taotluste arv aastase piirarvu juba 6. jaanuaril.³⁰

Tulevikus on oodata integratsiooni ja lõimumist puudutavate programmide arengut ja nende mitmekesistumist. Küll aga on lõimumise ning rände arutelu jätkuvalt reaktsiooniline ja mitte piisavalt konstruktiivne. See aga näitab, et ühiskonnas puudub selge arusaam ja plaan, kuidas peaks nendele teemadele lähenema ja millised võiksid olla otsused, mida riigi tasandil ellu viia.

2021. aasta oktoobris toimuvad KOVi valimised kinnitavad, et endiselt jätkuvad mh „vene kaardi“ mängimise katsed samas, kui mitmes valdkonnas, nt haridusreformis (või keele, kodakondsuse vms küsimustes), pole suuri muudatusi tehtud. Nende teemade lainetena esilekerkimist on oodata ka järgnevatel aastatel, see aga ei pruugi tuua sisulisi lahendusi.

Juhtumikirjeldus

Endiselt pälvib tähelepanu Abhaasia eestlaste Eesti kodakondsuse säilitamise ja taotlemise probleem. Kurioosne lugu juhtus 2020. aastal, mil ERR kirjutas Abhaasias elavast Alli Ruttost, kes oli hädas oma Eesti kodakondsuse pikendamisega.³¹ Nimelt oli Alli Rutto vanaisa optant,

²⁸ PPA. 2021. PPA läheta Leetu politseiüksuse ESTPOL5, 05.07.2021.

²⁹ Pott, T. 2021. Eesti on tõstnud Leedu kriisi tõttu piiril ning sadamates valmisolekut, ERR, 10.07.2021.

³⁰ PPA. 2020. Välismaalased esitasid elamisloa taotlusi Eestis ettevõtluseks ja töötamiseks sisserände piirarvust rohkem, 07.01.2020.

³¹ Eilat, T. 2020. Abhaasia eestlane Alli Rutto sai lõpuks passi, 11.11.2020.

ehk enne 1920. aasta Tartu rahulepingut varasema impeeriumi aladel elav eestlane. Tartu rahulepinguga tekkis optantidel võõrsil elades võimalus võtta Eesti kodakondsus, mida Alli vanaisa kasutas.

Eesti riik väljastaski Alli vanaisale kodakondsustunnistuse ning 2012. aastal sai ka Alli ise Eesti sünnijärgseks kodanikuks. Siis aga langetas 2018. aastal Riigikohus pretsedenti loova otsuse – optantide järeltulijaid ei saa lugeda Eesti (sünnijärgseteks) kodanikeks, kui opteerumisele ei järgnenud Eestisse elama asumine.³² Kuna Alli seda ei teinud, siis selle käsitluse järgi sai temast Eesti vabariigi kodanik ekslikult.

2018. aastal sattuski küsimärgi alla tema Eesti passi pikendamine. Asjaolude selgitamiseks väljastas PPA ajutise passi kaheks aastaks, tunnistades, et kodakondsuse väljastamine 2012. aastal oli ekslik. Seda vaatamata asjaolule, et Alli poeg ja tütar elavad nüüdseks Eestis ning on saanud Eesti kodakondsuse samuti sünnijärgselt.

2020. aastal võttis probleemi lahendamiseks sõna õiguskantsler, kes märkis, et kord juba sünnijärgseks kuulutatud kodanikult ei tohi riigi valedes otsustes pärast kodakondsust ära võtta. Teisisõnu ei vastuta inimesed riigi tehtud vigade eest, kui see ohustab nende juriidilist staatust. Tulemusena pikendati Alli ajutine pass kümne aasta võrra ning tema olukord lahenes edukalt. Küll aga ripub õhus mitmesaja teise Abhaasia eestlase probleem, kes seisavad silmitsi seaduslike ja bürokraatlike raskustega Eesti kodakondsuse säilitamise³³ või saamise³⁴ nimel.

³² Riigikohus. 2018. Eesti kodakondsusse opteerumise viis lõpule ümberasumine Eesti Vabariiki, 02.03.2018.

³³ Eilat, T. 2019. „Pealtnägija”: ausus maksab teenekale õpetajale Eesti kodakondsuse, 06.02.2019.

³⁴ Piirsalu, J. 2021. Abhaasia eestlane paneb proovile põhiseaduse. Postimees, 27.09.2021.

Soovitused

- Eestis on tarvis rakendada tõhusamat võrdsete võimaluste poliitikat. Kuigi lõimumises edusamme tehakse, ootavad endiselt lahendusi tuttavad probleemid, nt seoses koolisüsteemi ja õppekeele, välistööjõu sisserände ja kvootide, integratsiooni ja keeleõppe võimalustega Eesti eri paikades.
- Avalike ja kohanemist toetavate teenuste loomisel on tarvis pöörata tähelepanu eri sihtrühmadele, et sarnaste vajaduste, kuid erineva keele ja integreerituse tasemega inimesed ei jääks infosulgu ning pakutavatest teenustest ilma.
- Emotsionaalsete arutelude asemel vajab Eesti faktipõhist ja konstruktiivset poliitilist diskussiooni. Endiselt ilmneb märke venelaste ja eestlaste vastandamisest. Politiseerimist leiab debattides enam ka välismaalt pärit hooajatööliste ja uussisserändajate küsimus.
- Rahvusvähemuste ja integratsiooni küsimustes tuleb kasuks püüelda poliitilise ning ühiskondliku konsensuse poole, mis aitab kujundada ühiselt jagatud narratiivi Eestist kui riigist, kus on hea elada, õppida ja töötada nii kohalikul kui ka välismaalasel. Soovitame pidada süstemaatilisi kodakondsuse ning migratsiooniteemalisi arutelusid ja pöörata rohkem tähelepanu inimestele, kes on suutnud edukalt Eesti riigis kohaneda.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

LGBT inimeste
olukord

LGBT inimeste olukord

AUTOR

Aili Kala

Aili Kala on huvikaitsejuht ja jurist Eesti LGBT Ühingu, kusta teeb koostööd poliitikakujundajate ja vabaühendustega ning pakub LGBT+ kogukonnale ja nende lähedastele juriidilist tuge. Aili on ka õiguskantsleri inimõiguste nõukoja liige.

PEATÜKK 9

LGBT+ inimeste olukord

olukord jäi samaks

Võtmeteemad

- LGBT+ inimeste õiguste ulatuslik ja pikaajaline paigalseis vajab käimalükkamist. Mitmeid aastaid on areng toimunud vaid kohtulahendite arvelt.
- Inimõiguste arendamine seadusandlikul tasandil on laialdaselt politiseeritud ning ei toetu piisavalt uuringutele ja valdkonna ekspertide soovitudele.
- Riik ei pööra ühiskonnas üha enam leviva vaenu vähendamisele tähelepanu ja sellest võib olla tingitud LGBT+ inimeste soov oma identiteedi osas diskreetseks jääda.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

Võrdse kohtlemise teemasid mõjutas ikka veel Keskerakonna, EKRE ja Isamaa (IKE) koalitsiooni tegevus. Löögi alla sattus inimõigustega tegelevate vabaühenduste rahastamine. Sotsiaalministeerium rahastas võrdse kohtlemisega tegelevate vabaühenduste projekte hasartmängumaksust, kuid 2020. aasta juulis seaduse kohaldamise erinevate tõlgendusvõimaluste tõttu lõpetas rahandusministri ülesannetes olev väliskaubandus- ja

infotehnoloogiaaminister väljamaksed.¹ Nende vabaühenduste hulka kuulusid ka Eesti LGBT Ühing, Eesti Inimõiguste Keskus ja MTÜ Oma Tuba. Sotsiaalministeerium võttis nädal aega hiljem projektide rahastamise üle ja tegi tagantjärele ka puuduvad väljamaksed.² Kuigi Riigikontroll juhtis samuti tähelepanu³ hasartmängumaksuseaduse kohaldamisala probleemile, ei ole tänaseni vastuolu kaotamiseks muudatusi tehtud ning võrdse kohtlemisega tegelevate vabaühenduste projektide riigipoolsed rahastusvõimalused on ebaselged.

2020. aasta lõpu poliitilisi ja ühiskondlikke arutelusid domineeris IKE kavatsus viia läbi Eesti põhiseaduse rahvahääletus. Eelkõige EKRE ja Isamaa järeleandmatu soov määratleda mehe ja naise abielu põhiseaduses, vähene toetus põhiseaduse muutmiseks Riigikogus ja Eesti elanike seas⁴ ja tugev vastukaja ühiskonnas viis koalitsiooni mitmetesse kriisidesse.⁵ Otsiti kavalaid lahendusi küsimuse püstituse⁶ osas, püüti murda tõenäoliselt ebaseaduslikult opositsiooni obstruktsiooni,⁷ kuid vahetult enne lõpplugemist koalitsioon lagunes ning eelnõu ei leinud Riigikogus enam toetust.⁸ Ühiskonda lõhestav ja vaenulik rahvahääletus jäi ära, kuid LGBT+ inimeste võrdsete õiguste teemat kasutatakse poliitmaastikul endiselt konfliktiohutajana.

Uue Reformierakonna ja Keskerakonna koalitsiooni põhimõtted⁹ lubasid vähemuste õiguste eest seista. Välispoliitiliselt oli see kurss märgatav – erinevalt IKE valitsuse ajast, kui lõpetati LGBT+ õiguste teemaliste avalduste toetamine,¹⁰ võeti vastu inimõigusdiplomaatia alused ja tegevuskava,

¹ Sotsiaalministeeriumi avalik dokumendiregister. 2020. Hasartmängumaksust laekuvate vahendite kasutamine, 10.07.2020.

² Sotsiaalministeeriumi avalik dokumendiregister. 2020. Tugiteenuste osutamise kokkuleppe muutmine, 17.07.2020.

³ Koppel, K. 2020. Riigikontroll: hasartmängumaksust ei tohiks võrdsust edendavaid projekte toetada, 07.02.2020.

⁴ Poom, R. 2020. Enamik valijaid peab abielureferendumi korraldamist ebaoluliseks, Delfi, 16.22.2020.

⁵ Krjukov, A. 2020. Valitsus jätkab üksmeele otsimist neljapäeval, ERR, 21.10.2020.

⁶ Kuusk, P. 2020. Ülle Madise: riigikogul tuleks küsimus sõnastada põhiseaduspäraseks, ERR, 21.09.2020.

⁷ Treufeldt, I. 2021. Komisjon koondas tuhanded ettepanekud viieks ja saatis riigikokku, ERR, 10.01.2021.

⁸ Riigikogu. 2021. Riigikogu istungi 13.01.2021 täiskogu istungi stenogramm.

⁹ Keskerakond. 2021. Uue valitsuse prioriteedid: Reformierakonna ja Keskerakonna koalitsioonilepe, ERR, 24.01.2021.

¹⁰ Pihlak, A. 2019. Eesti ei toeta enam paraadidel seksuaalvähemusi, Delfi, 18.06.2019.

milles lubatakse edendada ka LGBT+ inimeste õiguseid rahvusvaheliselt, kahepoolset ning arengukoostöö- ja humanitaarabi kaudu¹¹ ning allkirjastati avaldus Ungari LGBT+ inimeste õiguste rängalt diskrimineeriva suuna vastu riigi seadusandluses.¹² Siseriiklikult aga puudub poliitiline areng tänaseni – vastu pole võetud ühtegi LGBT+ inimeste võrdset kohtlemist edendavat seadust ega poliitikat.

Arengu puudumist tasakaalustavad mingil määral välispoliitilised protsessid. 12. novembril 2020. aastal tutvustas Euroopa Komisjon esimest strateegiat¹³ LGBTIQ (lesbide, geide, trans inimeste, intersooliste ja *queer* inimeste) võrdõiguslikkuse kohta Euroopa Liidus. Strateegia on oluline suunis liikmesriikidele võrdsete õiguste edendamisel, annab meetmed ja ka võimalikud rahalise toetuse võimalused võtlemiseks diskrimineerimise vastu, ohutuse tagamiseks, kaasava ühiskonna ülesehitamiseks ja LGBT+ inimeste võrdsete õiguste tagamiseks.

Euroopa Parlament võttis vastu olulise Euroopa Kohtu lahendil¹⁴ põhineva resolutsiooni,¹⁵ mis peab tagama LGBT+ inimeste liikumisvabaduse ja perekonna ühinemise kogu Euroopa Liidus – ühes liikmesriigis sõlmitud abielu või registreeritud kooselu tuleks igas liikmesriigis ühtemoodi tunnustada.

2021. aasta 4. mail toimus ÜRO inimõiguste nõukogus Eesti kolmas korraline ülevaatus, mille raames esitas võrdse kohtlemise võrgustik oma variraporti¹⁶ Eesti inimõiguste olukorra kohta. Ülevaatus tulemusel tegid riigid Eestile 24 LGBT+ õiguste edendamise teemalist soovitus¹⁷ (eelmisel perioodil sai Eesti 10 soovitus), millest Eesti valitsus võttis käesoleva aasta septembris

¹¹ Välisministeerium. 2021. Inimõigusdiplomaatia alused ja tegevuskava.

¹² Hollandi Valitsus. 2021. Declaration of Belgium, the Netherlands, Luxembourg, Estonia, Finland, France, Germany, Ireland, Lithuania, Denmark, Spain, Sweden, Latvia, Italy, Greece, Austria and Cyprus, 22.06.2021.

¹³ Euroopa Komisjon. 2020. LGBTIQ Equality Strategy – 2020–2025, 12.11.2020.

¹⁴ Euroopa Liidu Kohtu 05.06.2018. a otsus kohtuasjas nr C-673/16.

¹⁵ Euroopa Parlament. 2021. European Parliament resolution of 14 September 2021 on LGBTIQ rights in EU (2021/2679(RSP)). [Euroopa Parlamendi 2021. aasta 14. septembri resolutsioon LGBTIQ õigustest ELis].

¹⁶ Eesti võrdse kohtlemise võrgustik. 2021. Ühisaruanne Eesti kolmanda üldise korralise ülevaatus (UPR) jaoks.

¹⁷ ÜRO Peaassamblee. 2021. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review - Estonia (A/HRC/48/7).

vastu 19.¹⁸ Nende hulgas andis valitsus lubaduse tegeleda võrdse kohtlemise seaduse diskrimineerimisala laiendamisega, kooseluseaduse rakendusaktide vastuvõtmisega ja trans inimeste soo ülemineku protsessi muutmisega.

Seadusandlikud arengusuunad

Aastaid vastuvõtmist oodanud kooseluseaduse rakendusaktid on endiselt vastu võtmata.

Võrdse kohtlemise seaduse diskrimineerimisala ei ole laiendatud ja karistus-seadustikus ei ole vaenu õhutamise ja vaenukuritegude sätteid muudetud.

Soolise ülemineku protsessi kohustuslikuks elemendiks määratud arstlik ekspertiisikomisjon lõpetas oma töö 2021. aasta alguses, kui liikmed läksid laiali omal algatusel.¹⁹ Uus komisjon moodustati sama aasta juulis,²⁰ kuid peatüki koostamise ajaks ei ole see oma tööd veel alustanud.²¹ See tähendab, et pea aasta jooksul ei ole trans inimesed saanud läbida riigi poolt kohustuslikuks seatud toiminguid,²² mis tagaks soovijatele juurdepääsu meditsiinilistele teenustele ja juriidiliste andmete muutmisele. Paraku pole teada ka aeg, millal trans inimesed pääsevad ligi teenustele, mis võimaldaksid elada neil vastavalt oma tunnetuslikule soole. See takistus on vastuolus nii Euroopa Liidu institutsioonide seisukohtadega,²³ ÜRO soovitustega²⁴ kui ka Euroopa Inimõiguste Kohtu lahenditega.²⁵

¹⁸ ÜRO Peaassamblee. 2021. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review - Estonia, Addendum (A/HRC/48/7/Add.1).

¹⁹ Feministeerium. 2021. Läbipaistmatu süsteem ja hinnanguid andvad spetsialistid ehk kuidas kohtleb riik trans-inimesi, 05.07.2021.

²⁰ Sotsiaalministri 05.07.2021 käskkiri nr 77.

²¹ Kirjavahetus Sotsiaalministeeriumi ametniku Heli Palustega, e-kiri, 22.10.2021.

²² Sotsiaalministri 01.06.2022 määrus nr 32.

²³ Euroopa Liidu Parlamentaarse Assamblee 22.04.2015. a resolutsioon nr 2048 (2015).

²⁴ ÜRO Peaassamblee. 2015. Discrimination and violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity, A/HRC/29/23, 04.05.2015.

²⁵ Euroopa Inimõiguste Kohtu 11.10.2018. a otsus kohtuasjas S.V. vs. Italy nr 55216/08.

Kohtupraktika

Riigikohus tunnistas 28.09.2021 põhiseadusevastaseks samast soost paari Eestis elamist piiranud seaduse.²⁶ Välismaalaste seadus ei võimaldanud anda elamisluba välismaalasele, et ta saaks asuda elama Eestisse oma samast soost registreeritud elukaaslase juurde, kes viibib siin elamisloa alusel. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium tunnistas oma otsusega välismaalaste seaduse põhiseadusevastaseks osas, mis ei võimaldanud kaebajale elamisluba anda.

Euroopa Inimõiguste Kohus tegi 14.01.2020 märkimisväärse lahendi,²⁷ mille kohaselt rikkus Leedu Euroopa inimõiguste konventsiooni artiklit 14 (diskrimineerimise keeld) koosmõjus artikliga 8 (õigus era- ja pereelu austamisele) ja artikliga 13 (õigus tõhusale õiguskaitsevahendile). Kaebaja postitas sotsiaalmeedias foto, kus ta suudles oma meespartnerit, mis tõi kaasa sadu vaenukommentaare. Ametivõimud keeldusid uurimist algamast ja see jättis kaebaja õiguskaitsevahenditeta.

ÜRO lapse õiguste komitee leidis 17.02.2021 otsuses,²⁸ et Soome rikkus samast soost emadega lapse õiguseid, lükates tagasi Venemaa kodanikust lapse varjupaigataotluse. See on esimene varjupaigataotlusega seotud ÜRO individuaalsete kaebuste mehhanismis tehtud märgiline otsus, kus laps on sattunud vahetusse ohtu oma vanemate seksuaalse orientatsiooni tõttu. Otsus pani paika standardi LGBT+ perekondade laste kaitses, kes viibivad kõrgendatud ohus ja kellel on oht diskrimineerimist olla.

²⁶ Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 28.09.2021. a otsus kohtuasjas nr 5-21-4.

²⁷ Euroopa Inimõiguste Kohtu 14.01.2020. a otsus kohtuasjas Beizaras ja Levickas vs. Leedu nr 41288/15.

²⁸ ÜRO. 2021. Committee on the Rights of the Child (CRC/C/86/D/51/2018), 04.02.2021. [Lapse õiguste komitee]

Statistika ja uuringud

2020. aastal alanud koroonaviiruse puhang ja selle ohjeldamise meetmed mõjutasid LGBT+ inimesi märkimisväärselt nii kogu maailmas²⁹ kui ka Eestis. Esmane hindamine³⁰ märkis, et eelkõige mõjutas see Eestis trans inimesi soo ülemineku protsessi edasilükkumise tõttu ning sisuliselt võis see piirata trans inimeste võimalusi igapäevase elu elamisel. Ära jäid ka LGBT+ inimesi võimestavad, nõustavad ja toetavad Eesti LGBT Ühingu üritused ja Baltic Pride.

2020. aastal viidi läbi Euroopa Põhiõiguste Ameti (FRA) teine, seni maailma suurim LGBTI inimeste olukorra uuring,³¹ mis annab ülevaate diskrimineerimisest, vaenust ja turvalisusest Euroopa Liidu liikmesriikides. Võrreldes FRA eelmise, 2012. aastal läbi viidud uuringuga, on tulemused Eestis mõnevõrra paranenud. Siiski eelistatakse jätkuvalt olla oma identiteedi osas diskreetsed, mis võib tuleneda sellest, et pea pooled vastanutest on kogenud ahistamist ja iga kümnes sattunud viimase viie aasta jooksul füüsilise või seksuaalse rünnaku ohvriks. Enim kogesid diskrimineerimist trans inimesed, eelkõige sellistes avalikes kohtades, kus on olnud vajalik tuvastada isikusamasust.

LGBT+ inimeste õiguste arengu ulatuslik paigalseis tabas 2021. aastal ka tervet Euroopat, avaldas iga-aastane *Rainbow Europe Mapi* uuring.³² Lubatud arengut Eestis ei toimunud ning teiselt poolt on kasvamas LGBT+ inimeste vastane vaen³³ ja rünnakud,³⁴ mida võib pidada reaktsiooniks aktiivsele poliitilisele või organiseeritud LGBT+ inimeste vastasele tegevusele.

²⁹ IE SOGI. 2020. Report to the UN General Assembly: The impact of the COVID-19 pandemic on the human rights of LGBT persons. [Aruanne ÜRO Peaassambleele: COVID-19 pandeemia mõju LGBT inimeste inimõigustele].

³⁰ ILGA Europe. 2020. COVID-19 impacts on the LGBTI communities in Europe and Central Asia: A rapid assessment report, 19.06.2020. [COVID-19 mõjutused Euroopa ja Kesk-Aasia LGBTI kogukondadele: kiirhindangu aruanne].

³¹ FRA. 2020. EU-LGBTI II: A long way to go for LGBTI equality, 14.05.2020.

³² ILGA Europe. 2021. Rainbow Europe kaardilugu 2021.

³³ Euroopa Nõukogu. 2021. Combating rising hate against LGBTI people in Europe, 27.09.2021.

³⁴ Reimand, K. 2021. Lesbipaar peksti Mustamäel läbi: "ta võttis mu kaelast väga tugevalt kinni...", Postimees, 19.08.2021.

Kuid siiski näitas 2021. aasta uuring „Eesti elanike hoiakud LGBT teemadel“³⁵ positiivse suhtumise kasvu LGBT+ inimeste õiguste osas. Kooseluseadust toetab 64 protsenti Eesti elanikest, mis on 15 protsenti enam kui kaks aastat tagasi. Toetuse märkimisväärne tõus on läbi aastate olnud järjepidev ning indikaatoriks inimõiguste olulisusele Eesti ühiskonnas. Kuigi kooseluseaduse rakendusakte ei ole seitse aastat vastu võetud, siis võib uuringu tulemustele toetudes kinnitada, et avaliku toetuse puudumise taha ei tohiks vastuvõtmine jääda.

Suundumused ja tulevikuvaade

LGBT+ inimeste õiguste arengu ulatusliku paigalseisu tingib inimõiguste valdkonna liigne politiseeritus. Valdkondlike ekspertide soovitude ja uuringutega vähene arvestamine ning LGBT+ inimeste õiguste pikaajaline tagamata jätmine võib tingida arengu puudumise ka tulevikus.

Juhtumikirjeldus

02.07.2021 toimus Tallinnas LGBT+ kogukonda ja võrdset ühiskonda toetav ühine rattasõit Vikervelo. Kui korraldaja sõitis teekonda vahetult enne üritust läbi, ründasid teda kaks meest ja rebisid ta kaelast ära vikerkaarelipu.³⁶ Ründaja tuli kohale rattasõidu lõpukogunemisele, kus rünnatav ta ära tundis ning politsei viis kahtlustatava politseiyaoskonda. Rünnatud korraldaja andis politseile küll tunnistuse, kuid avaldust ei teinud.

³⁵ Eesti Inimõiguste Keskus. 2021. Eesti elanike hoiakud LGBT teemadel 2021.

³⁶ Laan, T. 2021. Pride-rattatuuril läks kakluseks: mehed kiskusid meelevaldajal vikerkaarelipu kaelast, Õhtuleht, 02.07.2021.

Soovitused

- Võtta vastu kooseluseaduse rakendusaktid, mis tagavad kooseluseaduse rakendamise täies mahus.
- Eraldada transsoolise isiku soo tunnustamisel meditsiinilised ja juriidilised protsessid. Isik peab saama mõistliku aja jooksul muuta isikuandmeid meditsiinilistest toimingutest sõltumata. Meditsiiniliste toimingute puhul peab isikule jääma otsustusõigus, milliseid toiminguid ta soovib ja vajab, kui üldse, selleks, et ta tunneks end vastavalt oma tunnetuslikule soole.
- Reguleerida seadusandlusega LGBT+ inimeste kaitset vaenu õhutamise, vaenukuritegude ja diskrimineerimise eest, sh kaitset diskrimineerimise eest väljaspool töövaldkonda (hariduses, tervishoius ja sotsiaalteenuste tarbimisel ning toodete ja teenuste kättesaadavusel).
- Viia läbi uuringuid LGBT+ inimeste olukorra paremaks kaardistamiseks ja mõistmiseks eri valdkondades (sh koolikiusamine koolisüsteemis, ebavõrdne kohtlemine tervishoiusüsteemis, LGBT+ inimeste kohtlemine kinnipidamisasutustes).
- Tagada spetsialistidele (õpetajatele, noorsoo- ja tervishoiutöötajatele, politseinikele, kohtunikele ja teistele) LGBT+ teemalised täiendkoolitused ning lisada LGBT+ inimestega seotud küsimused õpetajate, noorsootöötajate, politseinike, kohtunike, tervishoiutöötajate ja teiste õppeprogrammidesse.
- Kaasata senisest efektiivsemalt LGBT+ teemad ja huvikaitseorganisatsioonid strateegiliste otsuste tegemisse ja poliitikakujundamisse.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Pagulaste ja
varjupaigataotlejate õigused

Pagulaste ja varjupaigataotlejate õigused

AUTORID

Uljana Ponomarjova

Uljana Ponomarjova on omandanud õigusteaduse bakalaureusekraadi TalTechis ja hetkel omandab magistrikraadi Tallinna Ülikoolis. Uljana töötab Eesti Inimõiguste Keskuses pagulasvaldkonna juristina. Lisaks koordineerib Uljana Võrdse Kohtlemise Võrgustikku.

Markus Hallang

Markus Hallang on omandanud õigusteaduse bakalaureusekraadi Glasgow Ülikoolis ja magistrikraadi rahvusvahelises õiguses Maastrichti Ülikoolis. Markus töötab Eesti Inimõiguste Keskuses pagulasvaldkonna juristina ning osaleb Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti uurimisvõrgustiku FRANET-i jaoks uuringute tegemisel.

PEATÜKK 10

Pagulaste ja varjupaigataotlejate õigused

olukord jäi samaks

Võtmeteemad

- Eestisse saabuvate varjupaigataotlejate arv on vähenenud ca 50% võrra.
- Puudulik ligipääs territooriumile ja varjupaigamenetlusele COVID-19 pandeemiaga seotud piirangute tõttu.
- Puudulik ligipääs õigusabile.
- Valgevene ja Euroopa piiridel toimuv tõstatas ka Eestis laiemal arutelu Euroopa Liidu inimõigus- ja väärtuspoliitikast.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

Viimase kahe aasta jooksul on Euroopasse saabuvate varjupaigataotlejate arv märkimisväärselt vähenenud. Ainuüksi 2020. aastal esitatud rahvusvahelise kaitse taotluste arv on vähenenud 32,6% võrra võrreldes 2019. aastaga.¹ Taotluste vähenemine oli seotud COVID-19 pandeemiaga, mis tõi kaasa piiride sulgemise. Varjupaigataotlejate jõudmine turvalisse riiki oli raskendatud lennuliikluse vähenemise ja piirikontrollide taastamisega. Eestis vähenes

¹ Euroopa rändevõrgustik. 2021. Annual report on migration and asylum 2020.

varjupaigataotlejate arv 2020. aastal (ca 50 taotlust) 52% võrra võrreldes 2019. aastaga (ca 100 taotlust).² Ka 2021. aasta ei ole sellest väga palju erinev. 2021. aasta 1. septembri seisuga oli Eestis esitatud 54 esmakordset taotlust, nendest 14 oli esitatud Vabariigi Valitsuse korralduse alusel evakueeritud Afganistani kodanike poolt. Kuna taotlejate arv on märkimisväärselt vähenenud, suleti 2021. aasta alguses ajutiselt Vägeva majutuskeskus ning varjupaigataotlejate majutamist jätkas Vao keskus.

Pandeemia alguses, 2020. aastal sai võtmeteemaks varjupaigataotlejate ligipääs territooriumile, kuna oli alust arvata, et suletud piirid ning lennuliikluse peatamine võivad piirata isikute ligipääsu varjupaigasüsteemile. Välisministeeriumi kantsleri 03.07.2020 käskkirjaga nr 146 oli kehtestatud piirang, mille kohaselt lõpetasid Eesti välisesindused viisataotluste vastuvõtmise kui viisat taotleval isikul ei olnud Politsei- ja Piirivalveameti (edaspidi PPA) poolt väljastatud eriluba Eestisse sisenemiseks. Sisuliselt tähendas see varjupaigasüsteemile ligipääsu piiramist ajal, mil isikutel ei olnud võimalik taotleda viisasid Eestisse tulemiseks rahvusvahelise kaitse taotluse esitamiseks. 23.11.2020. a leidis õiguskantsler, et selline piirang on õigusvastane ning tuleb tunnistada kehtetuks.³

Endiselt on probleemiks ligipääs professionaalsele õigusnõustamisele kinnipidamiskeskuses (edaspidi KPK). KPKs viibivatel välismaalastel ei ole ligipääsu tavalisele internetivõrgule, lisaks ei ole neil luba kasutada isiklikke nutiseadmeid. Samuti ei ole sisekorraeeskirja kohaselt nõustajal lubatud kliendiga kohtumisele elektroonilisi seadmeid tuua. Selle piirangu tõttu ei ole praktiliselt võimalik nõustamist tagada, kuna kinnipeetava emakeelt oskavat tõlki Eestis ei ole (nt. kurdi-sorani tõlkesuunal). Kinnipeetavaga suhtlemiseks ning õigusteenuste osutamiseks on tarvis tõlketeenust osutada interneti/ telefoni kaudu välismaalt tellitud tõlgi abil, KPK aga sellist võimalust ei taga ega luba ka nõustajatel oma elektroonilisi seadmeid kasutada. Sellises olukorras olevatele isikutele ei ole tõhus õigusabi tagatud.

² Ibid.

³ Õiguskantsler. 2020. Viisataotluste vastuvõtmine, 23.11.2020.

Seadusandlus

2020. aasta juunis võttis Eesti üle tagasisaatmise direktiivi (2008/115/EÜ) Artikli 18, millega täpsustati varjupaigataotlejate kinnipidamise reegleid olukorras, kus riiki saabub tavapärasest palju rohkem kaitse taotlejaid. Muudatused viidi sisse nii väljasõidu kohustuse ja sissesõidukeelu seaduses (edaspidi ka VSS) kui ka välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seaduses (edaspidi ka VRKS). Lisaks VSSi muudatusele on nüüdsest reguleeritud PPA ja Euroopa Piiri- ja Rannikuvalve Ameti koostöö.

2020. aastal jõustus VRKSi muudatus, mille alusel vaatab PPA läbi ja vajaduse korral uuendab turvaliste päritoluriikide nimekirja vähemalt kord aastas.

Samal aastal jõustus ka seadusemuudatus, mis muutis saatjata alaealistele pakutavate teenuste süsteemi. Nüüdsest tagab teenuste osutamist Sotsiaalkindlustusamet. Viimastel aastatel pole Eestisse jõudnud ühtegi varjupaigataotlejat, kes oleks saatjata alaealine.⁴ Ka majutuskeskuse ülesannete täitmist tagab 2020. aastast seadusemuudatuste kohaselt Sotsiaalkindlustusamet.

Head tavad

Integratsiooni Sihtasutuse eestvedamisel valmis veebikeskkond LINDA, mis on mõeldud professionaalidele, kes teenindavad ja selle käigus nõustavad Eestis elavaid kohanemis- ja lõimumissooviga inimesi. E-tööriist on ligipääsetav kõigile, kes seda soovivad ning seal on võimalik tutvuda kõikide riigi poolt pakutavate tugiteenustega k.a tutvuda õppe- ja jaotusmaterjalidega.⁵

Kohtupraktika

Aastatel 2020–2021 tehti varjupaigavaldkonnas olulisi kohtulahendeid turvalise kolmanda riigi määratlemise, esialgse õiguskaitse ja seksuaalse sättemusega seotud varjupaigataotluste kohta.

⁴ Euroopa rändevõrgustik. Estonia: EMN country factsheet 2020. [Eesti: EMN riigi teabeleht 2020].

⁵ Integratsiooni Sihtasutus. 2021. Kohanemis- ja lõimumisteenuste veebikeskkond LINDA.

20.10.2020. a otsustas Tallinna Halduskohus asjas 3-20-1431, et rahvusvahelise kaitse taotlejat ei saa saata riiki, kus ei ole võimalik Genfi konventsioonile vastavalt rahvusvahelist kaitset taotleda. Ringkonnakohus leidis samas asjas, et see tingimus ei pruugi olla üheselt mõistetav, ning võib anda aluse küsida Euroopa Kohtult eelotsust.

Samuti leidis Tallinna Halduskohus haldusasjas 3-20-2095, et kolmanda turvalise riigina ei saa määratleda riike, millest rahvusvahelise kaitse taotleja Eestisse ei saabunud ning kolmanda turvalise riigi määramisel peab olema eeldus, et taotlejal lubatakse sellesse riiki siseneda või ta võetakse sinna tagasi. Neid seisukohti kinnitas samas asjas 2021. aasta septembris ka Tallinna Ringkonnakohus.

2020. aasta 5. novembril rõhutas Riigikohus haldusasjas 3-19-990, et varjupaigataotlejate puhul, mis hõlmavad seksuaalset sättemust, ei tohi taotleja ütluste hindamisel kasutada stereotüüpset lähenemist, arvesse tuleb võtta kultuurilisi eripärasid, ning taotleja suutmatust teatud küsimustele vastata ei saa lugeda piisavaks põhjuseks järeldamiseks, et ta ei ole usaldusväärne. Kohus rõhutas sellistes küsimustes haldusorgani kaasaaitamiskohustust, ning leidis, et Ringkonnakohus oli eksinud, kuna toetus asjaoludele, mida PPA ega halduskohus oma otsustes taotlejale ette ei heitnud.

2020. aasta 13. novembril selgitas Riigikohus asjas 3-20-349, et esialgse õiguskaitse kohaldamisel tuleb kohtul silmas pidada seda, et tehtav valik oleks proportsionaalne kõigi protsessiosaliste suhtes. Kohus leidis, et esialgset õiguskaitset tuleb kohaldada vaid niipalju kui see on vajalik kaebaja õiguste kaitseks, ning kaebaja õiguste kõrval tuleb arvestada ka avalike huvidega ja võimalike kolmandate isikute õigustega. Lisaks peab kohus prognoosima nii esialgse õiguskaitse taotluse kohaldamise kui ka rahuldumata jätmise tagajärgi.

Statistika ja uuringud

Eestis esitati 2020. aastal 49 rahvusvahelise kaitse taotlust, neist 3 olid korduvtaotlused ning 7 olid taotlused perekonnaliikmega koos elamiseks. Kõige rohkem oli taotlejaid Venemaalt, Süüriast ja Tadžikistanist. 2021. aastal (30. septembri seisuga) taotleti varjupaika 56 korral, neist 2 olid korduvtaotlused ning 4 taotlused perekonnaliikmega koos elamiseks. Peamisteks päritoluriikideks on sellel aastal olnud Venemaa, Afganistan ning Valgevene. Pagulasstaatuse sai 2020. aastal 22 isikut ning täiendava kaitse 4 isikut. 2021. aastal (30. septembri seisuga) on rahvusvahelise kaitse saanud 19 isikut ning täiendava kaitse üks isik.⁶ Eesti ei osale endiselt ümberasustamise programmis.

2021. aasta kevadel avalikustas ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet (UNHCR) uuringu „Refugee Voices on Integration in Estonia, Latvia and Lithuania“. Uuring annab ülevaate Balti riikides elavate pagulaste lõimumiskogemustest, sellega seotud väljakutsetest ning võimalustest, mida nad integratsiooni parandamiseks näevad. Uuringus leiti, et 70% Eestis elavatest pagulastest nõustus, et nad on eluga vastuvõtjariigis rahul, võrreldes 45% vastanutega Leedus ja 21% vastanutega Lätis. Kuigi pagulased kõigis kolmes riigis jagasid ka positiivseid vaateid selliste aspektide kohta nagu vaimne ja füüsiline tervis, õigusliku dokumentatsiooniga tegelemine ja laste haridus, väljendati selliste aspektide kohta nagu tööhõive, majutus ja kvalifikatsioonide tunnustamine pigem negatiivseid vaateid.⁷

Suundmused

2020. aastal oli PPA otsustes märgata trendi lugeda rahvusvahelise kaitse taotluseid põhjendamatuks selle alusel, et taotlejad olid Eestisse saabunud turvalisest kolmandast riigist, isegi kui isikud ei olnud saabunud nendest riikidest otse või olid nendes viimati viibinud aastaid tagasi.

⁶ PPA igakuine aruanne, EIK valduses.

⁷ UNHCR. 2021. Refugee Voices on Integration in Estonia, Latvia and Lithuania. [Pagulaste hääled integratsioonis Eestis, Lätis ja Leedus].

Lisaks jätkus 2020. aastal ebaühtlane praktika karistada varjupaigataotlejaid ebaregulaarse piiriületuse eest ning keskusele on laekunud mitmeid kaebusi seoses ligipääsuga varjupaigasüsteemile. Ühel korral alustati kriminaalmenetlust ebaseadusliku piiriületuse eest ning isik mõisteti kolmeks kuuks vangi, vaatamata sellele, et isik oli avaldanud soovi taotleda varjupaika koheselt peale piiriületust. Varjupaigataotlus võeti vastu ja menetlust alustati alles vanglakaristuse kandmise lõpus. Isik pidi nõudma varjupaigamenetluse alustamist kokku kolmel korral, nii suuliselt kui ka kirjalikult. Pagulaste ja varjupaigataotlejate karistamine ebaregulaarse piiriületuse eest on vastuolus rahvusvahelise õigusega.⁸

Olulisemad avalikud arutelud

Suuremaid avalikke arutelusid peeti 2021. aastal Afganistanist evakueeritavate põgenike ja Valgevenest Leetu ja Poolasse liikuvate sisserändajate teemadel. 2021. augustil otsustas valitsus Eestisse vastu võtta kuni 30 Eestiga koostööd teinud afgaani ja nende pereliiget.⁹ Otsus leidis ka kriitikat, ning seda arvu peeti nii liiga väikseks kui ka liiga suureks.¹⁰ Hetkeseisuga (30. september 2021) on neist Eestisse jõudnud ning rahvusvahelise kaitse taotluse esitanud 14.¹¹

2021. aasta suve alguses puhkes Leedu ja Valgevene piiril „migratsioonikriis“, kus igapäevaselt saabus piirile sadu ebaregulaarseid sisserändajaid peamiselt Iraagist, Iraanist, Afganistanist ja Süüriast. Oluliseks arutelupunktiks oli küsimus kas Leedu peab inimesi vastu võtma, majutama ja nende rahvusvahelise kaitse taotlusi läbi vaatama.¹² Mõned poliitikud rõhutasid, et iga riigi suveräänne õigus on otsustada selle üle keda ja mis tingimustel nad riiki sisse lasevad, teisel pool aga oli rahvusvahelisest õigusest tulenev kohustus

⁸ Riigi Teataja. 1997. Pagulasseisundi konventsioon (1951), artikkel 31.

⁹ Vabariigi Valitsus. 2021. Valitsus otsustas Eestisse vastu võtta kuni 30 koostööd teinud afgaani, 19.08.2021.

¹⁰ Postimees. 2021. Kallas: “kuni 30 inimese vastuvõtmine ei ole migratsiooni pumba avamine, 19.08.2021.

¹¹ Ots, M. 2021. Eesti ei kiirusta Talibani eest põgenenud afgaanidele asüüli andma, 10.09.2021.

¹² Kartau, A. 2021. Rändekriis Leedus: migrantide tulv võib peatuda alles siis kui mõistetakse, et seda teed pidi Euroopasse ei pääse, 30.07.2021.

anda varjupaika nendele, kes seda vajavad.¹³ Kriis ei olnud tingitud hetkel toimuvast sõjalisest tegevusest, vaid oli konstrueeritud. Euroopa Komisjon leidis, et tegemist on Valgevene poolt korraldatud hübriidrünnakuga.¹⁴

Sündmuse fookus on olnud peamiselt riikidevahelistel suhtel, ning raskes olukorras olevate inimeste situatsioon on tihtipeale tagaplaanile jäänud. Olukord on tekitanud küsimuse ka sellest, kas Leedu ja teised selles olukorras ennast leidnud riigid on käitunud õiguspäraselt ning piiri ületanud inimeste taotlused läbi vaadanud.¹⁵

Juhtumikirjeldus

Ugandast pärit isik esitas rahvusvahelise kaitse taotluse seksuaalsest sättumusest tingitud tagakiusu alusel. PPA luges isiku taotluse põhjendamatuks ning keeldus kaitset andmast, kuna taotleja seletused enda homoseksuaalsuse teadvustamise ja aktsepteerimise protsessi kohta olid liiga üldised ja ebamäärasead. Tallinna Halduskohus tühistas PPA otsuse ning leidis, et taotleja ütlused olid usaldusväärsed ning puudus kahtlus tema seksuaalse sättumuse kohta. PPA esitas kaebuse Ringkonnakohtule, mis tühistas halduskohtu otsuse ning nõustus PPA seisukohaga, leides et homoseksuaalse sättumusega isik peaks oskama detailselt rääkida sellest, kuidas ta oma seksuaalse sättumuse avastas, ning lisaks ei tohiks kohtu arvates homoseksuaalse sättumusega inimene tunda ennast hästi oma seksuaalse sättumuse avastamise hetkel olukorras, kus homoseksuaalsus on riigis kriminaalkorras karistatav. Taotleja esitas kaebuse Riigikohtule ning Riigikohus tühistas Ringkonnakohtu otsuse, leides, et taotleja ütluste hindamisel ei tohi kasutada stereotüüpset lähenemist ja arvesse tuleb võtta kultuurilisi eripärasid. Lisaks leidis Riigikohus, et isiku suutmatust teatud küsimustele vastata ei saa

¹³ Paris, K. 2021. Pagulasabi juht: pea pooled Valgevene piirile jõudnud põgenikest tuleks vastu võtta, 09.09.2021.

¹⁴ Postimees. 2021. EL võttis seisukoha: Leedu piiril toimub hübriidrünnak, 29.09.2021.

¹⁵ Kelomees, H. 2021. Leedu lükkab kõik Valgevene piirilt saabunute varjupaigataotlused tagasi, Delfi 10.07.2021.

lugeda piisavaks põhjuseks, et järeldada, et ta ei ole usaldusväärne. Erinevalt Ringkonnakohtust leidis Riigikohus, et sellistel juhtumitel on haldusorganil kaasaaitamiskohustus asjaolude väljaselgitamiseks. Isik on nüüdseks saanud Eesti Inimõiguste Keskuse abiga pagulasstaatuse.

Soovitused

- Tõhustada varjupaigataotlejate haavatavuse hindamist osana varjupaigamenetlusest.
- Parandada õigusabi kättesaadavust varjupaigataotlejatele ning luua kinnipidamiskeskuses võimalus tagada tõlketeenuseid arvuteid kasutades.
- Lõpetada varjupaigataotlejate karistamine ebaregulaarse piiriületuse eest.
- Tagada varjupaigataotlejatele kohene ligipääs varjupaigasüsteemile.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Lapse
õigused

Lapse
õigused

AUTORID

Helika Saar

Helika Saar on töötanud Lastekaitse Liidus alates 2009. aastast lapse õiguste programmi koordinaatorina, eelnevalt töötanud juristina, sh nõunikuna Euroopa Parlamendis. Lõpetanud Tartu Ülikooli õigusteaduskonna ja omandanud teise magistrikraadi Tallinna Ülikooli Sotsiaaltöö Instituudis sotsiaalteaduste alal. Lastekaitse Liidus koordineerinud mitmeid huvikaitse ja lapse õigustega seotud siseriiklikke ja rahvusvahelisi projekte, koostanud valdkondlikke analüüse, uuringuid ja arvamusi, sh koostanud ÜRO lapse õiguste konventsiooni täiendava aruande (2015) sisulise analüüsi.

PEATÜKK 11

Lapse õigused

olukord läks halvemaks

Võtmeteemad

- Laste vaimse tervise olukord on halb.
- Riigikogu muutis psühhiaatrilise abi seadust nii, et laps tohib iseseisvalt, ilma vanemate loata abisaamiseks psühhiaatri poole pöörduda.
- Avalik arutelu laste seksuaalse enesemääramise osas.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

Ajavahemikus 2020–2021 kerkis COVID-19 pandeemia valguses küsimus – kuidas leida tasakaal lapse õiguste, pere huvide ning riigi huvide vahel. Märksõnadeks olid ärevus, eraldatus, distantsõpe,² ka ebavõrdsuse suurenemine, vaimne tervis ja laste suitsiidid.

Lapsi puudutavate vaidluste arv on kasvanud.³ Valitsus tegi õnneks korrektuure riigi eelarvestrateegias,⁴ kiites 2021. aasta septembris heaks

¹ Täismahus artikli leiab Lastekaitse Liidu kodulehelt.

² Beilmann, M., Kutsar, D., Soo, K., Nahkur, O. 2020. Laste heaolu eriolukorra ajal: praktikute ja uurijate vaade.

³ Sotsiaalkindlustusamet. 2021. Valitsus kiitis heaks riikliku perelepitussüsteemi loomise, 23.09.2021.

⁴ Uudised.ee. 2021. Lastekaitse liit: laste pealt ei tohi riik eelarves kokku hoida, 30.05.2021.

riikliku perelepitussüsteemi loomise,⁵ tagades sellega alates 2022. aastast tasuta riigiülese riikliku perelepitusteenuse.

Positiivseid samme võeti taastava õiguse juurutamises – Jõhvis avati Eesti kolmas lastemaja.⁶ Sotsiaalkindlustusameti lastemajades, kuhu jõuavad seksuaalselt väärkoheldud või väärkohtlemise kahtlusega lapsed, abistati 2020. aastal 429-t last. Juhtumite arv erinevates lastemajades kasvab regulaarselt.

Paraku kõik riigi otsused ei ole alati laste toimetulekut toetavad – nt Sotsiaalkindlustusameti otsus muuta puude tuvastamise praktikat, mille tagajärjel jäi osal puudega lastest puue edaspidi tuvastamata, ja lapsed jäid ilma vajalikust abist.⁷ Riigikogu võttis vastu vajaliku seadusemuudatuse,⁸ kuid on endiselt mitme diagnoosiga lapsi, kellel tuvastatakse varasemaga võrreldes kergem puue või kellel ei tuvastata puuet üldse.

Vajadusest tugispetsialistide järele on räägitud aastaid. Riigikontrolli kohaselt võib erivajadusega lastele abi andmine takerduda liigselt killustatud, aeganõudva ja bürokraatliku tugisüsteemi taha.⁹ Hariduslike erivajadustega lastele pakutav tugi sattus ohtu ka COVID-19 leviku tõttu välja kuulutatud eriolukorra ajal. Positiivne oli erivajadusega laste tugisüsteemi reformi käivitamine.¹⁰

Eesti kiitis ühe viimase EL-i liikmesriigina 2020. aasta aprillis heaks ohutute koolide deklaratsiooni, mille eesmärgiks on kaitsta lapse õigust haridusele ja hõlbustada haridustee jätkamist konfliktiolukorras.

⁵ Sotsiaalkindlustusamet. 2021. Valitsus kiitis heaks riikliku perelepitussüsteemi loomise, 23.09.2021.

⁶ Sotsiaalkindlustusamet. 2020. Jõhvis avatakse kolmas lastemaja, 17.08.2020

⁷ Habicht, A. 2019. Ringmäng puudega lapse ümber, ERR, 30.10.2019.

⁸ Riigikogu. 2020. Sotsiaalhoolekande seaduse, puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seaduse ning tööturuteenuste ja -toetuste seaduse muutmise seadus, 08.04.2020.

⁹ Riigikontroll. 2020. Hariduse tugiteenuste kättesaadavus, 25.11.2020.

¹⁰ Sotsiaalministeerium. 2021. Valitsus toetas erivajadusega laste tugisüsteemi reformi, 29.04.2021.

Seadusandlikud arengusuunad

Seadusloome on riigi peamine vahend, millega tagada lapse õiguste elluviimine last puudutavates otsustes ja tegevuses.¹¹ Lapse õiguste realiseerimine eeldab, et kõik neid mõjutavad õigusaktid, aga ka rakendus on kooskõlas lapse õiguste konventsiooniga (LÕK).

Lõpuks sai 2021. aasta aprillis lapse õiguste perspektiivist lähtuvalt ainuõige lahenduse oluline lapse õiguste rikkumine, kui Riigikogu muutis psühhiaatrilise abi seadust nii, et piisava kaalutusvõimega laps tohib edaspidi iseseisvalt, ilma vanemate loata abi saamiseks psühhiaatri poole pöörduda.¹²

Kohtumenetlus ja -praktika

Eesti kohtud kuuluvad „Justice Scoreboard 2020“ andmetel EL-is lapsesõbralikemate hulka.¹³ Hoolimata lapsekeskse menetluse leviku hoogustumisest, tekitavad süüteomenetluses osalevatele noortele pingeid elarvamusega spetsialistid.¹⁴

Riigikohtu mitmed lahendid puudutasid hooldus- ja suhtlusõigust – näiteks vanemalt lapse hooldusõiguse äravõtmise asja algatamist,¹⁵ ainuhooldusõiguse andmist lapse igakordse viibimiskoha määramisel,¹⁶ lapse viibimiskoha määramise õiguse andmist ühele vanemale.¹⁷ Endiselt on teemaks lapse ülalpidamiskohustus,¹⁸ sh tekitas eriarvamusi otsus, kus käsitleti elatisnõude eeldusi, kus laps viibis vaheldumisi mõlema teineteisest lahus elava vanema juures ja selgitas tagasiulatuvat elatise väljamõistmist.¹⁹ Selgitati, kes ja mis tingimustel saab nõuda lapsendamise kehtetuks tunnistamist,²⁰ ning karistusseadustiku § 121 lg 2 p-s 2 sätestatud lähisuhte

¹¹ Hakalehto-Wainio, S. 2015. Lapse õigused koolis.

¹² Pulk, M. 2021. Alla 18-aastased saavad edaspidi pöörduda iseseisvalt psühhiaatri juurde, 17.03.2021.

¹³ Euroopa Komisjon. 2020. The 2020 EU Justice Scoreboard. [2020. aasta ELi õiguse tulemustabel].

¹⁴ Rakendusliku Antropoloogia Keskus. 2021. Alaealise õigusrikkuja kasutajateekonna ja kogemuse analüüs.

¹⁵ Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 29.04.2020. a määrus kohtuasjas nr 2-18-19295.

¹⁶ Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 19.02.2020. a määrus kohtuasjas nr 2-18-15686.

¹⁷ Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 19.05.2021. a määrus kohtuasjas nr 2-20-1707/82.

¹⁸ Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 19.06.2020. a otsus kohtuasjas nr 2-18-6499.

¹⁹ Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 12.05.2021. a otsus kohtuasjas nr 2-18-6491.

²⁰ Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 10.02.2021. a määrus kohtuasjas nr 2-18-11489.

mõistet.²¹ Põhiseaduslikkuse järelevalve menetluse raames otsustas Riigikohtu üldkogu, et perehüvitiste seaduse § 6 lõike 1 teine lause oli osaliselt vastuolus põhiseadusega.²²

Õiguskantsleri poole pöörduti perioodil lisaks tavapärastele teemadele (nt kaasav haridus, lastega suhtlemine jne) ka eriolukorrast tingitud teemadega.

Statistika ja uuringud

Suurenenud on ühe täiskasvanuga leibkonnas elavate laste arv,²³ kellel on kõige suurem oht sattuda vaesusesse. Võrreldes kõikide Eesti lastega on ilmajätetus (6,4%) suurem puudega lastel (17,5%).²⁴ Oma vaimse heaolu taset hindab 12-aastastest lastest madalaks 51% ja õnnetuna tunneb end 15%.²⁵

Eriolukorra ja sellele järgnenud piirangutega kaasnes ebavõrdsuse suurenemine²⁶ laste vahel veelgi, sh ilmnes tehnoloogiline ebavõrdsus ja süvenes hariduslik ebavõrdsus, mh oli digivahendite ja -oskuste puudumise tõttu lastel eriolukorra ajal ebavõrdsed võimalused saada osa haridusasutuste jt lastega tegelevate organisatsioonide poolt pakutavast.

Elanikkonna, eriti laste ja noorte vaimse tervise olukord on sarnaselt teiste riikidega²⁷ pandeemia käigus halvenenud, sagenenud on agressiivne käitumine, söömishäired, depressioon, ärevushäired, enesevigastamine, unehäired, sõltuvushäired ja suitsiidikäitumine,²⁸ ning abi vajavate laste ja noorte arv aina suureneb. Alaealiste enesetapukatsete arv on alates 2015. aastast kasvanud peaaegu kahekordseks,²⁹ sealjuures sooritas 2020. aastal

²¹ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 09.03.2020. a otsus kohtuasjas nr 1-19-3377.

²² Riigikohtu üldkogu 10.10.2020. a otsus kohtuasjas nr 3-18-1672.

²³ Statistikaamet. 2021. Kuidas elavad Eesti lapsed, 01.06.2021.

²⁴ Õiguskantsleri Kantselei. 2021. Lapsed Eesti ühiskonnas.

²⁵ Soo, K., Kutsar, D. 2020. Kuidas elad, Eestimaa laps? Ülevaade 8–12-aastaste laste subjektiivsest heaolust.

²⁶ Ibid.

²⁷ OECD. 2021. Tackling the mental health impact of the COVID-19 crisis: An integrated, whole-of-society response, 12.05.2021. [COVID-19 kriisi vaimse tervise mõju ohjamine: integreeritud, ühiskonnatähtne vastus].

²⁸ Tervise Arengu Instituut. 2021. COVID-19 mõju noorte sotsialiseerumisele, 25.05.2021.

²⁹ Värnik, P., Sisask, M., Värnik, A. 2021. Enesetappude ja enesetapukatsete epidemioloogiline ülevaade Eestis.

enesetapu 14 alla 19-aastast noort. Vaimse tervise valdkond on aastakümneid alarahastatud, endiselt on probleemiks toetavate teenuste kättesaadavus.³⁰

Registreeritud perevägivalda juhtumite tase on kõrge (3987 juhtumit 2020. aastal), sh olid lapsed kas kannatanuks või kuriteo pealtnägijaks 27% juhtudest.³¹ Eesti inimesed ei ole alati teavitama vägivallast laste suhtes.³² Lapsepõlves täiskasvanu poolt toime pandud seksuaalset väärkohtlemist on kogenud iga kuues inimene,³³ elu jooksul on seksuaalse ahistamise või seksuaalvägivalda ohvriks internetis või väljaspool interneti langenud 45% 16–26-aastastest Eesti noortest.³⁴ Kinnise lasteasutuse teenusele suunatud lastest 32% olid asendushooldusel, paljudel puudub vajalik pere tugi.³⁵ Lasteabi poole pöördumiste arv kasvab, laste üks peamisi muresid on üksildus – paljudel juhtudel ei julge lapsed enda murest vanematele rääkida.

Selleks et oma õigusi realiseerida ja vajadusel nende eest seista, on vaja teadlikkust. 55% Eesti 12-aastastest teab, millised õigused on lastel, kolmandik on kuulnud LÖK-ist. Nooremate seas on õigustest ja konventsioonist kuulnud oluliselt vähem.³⁶

Head tavad

Laste heaolu tagamiseks on muuhulgas teadlikkus lapse õigustest ja nende igakülgne rakendamine ühiskonnas. Näiteid headest tavadest:

1) Esmakordselt pühendati Eesti õigusteadlaste päevadel üks aruteludest lapse õigustele,³⁷

³⁰ Sotsiaalministeerium. 2020. Vaimse tervise roheline raamat.

³¹ Justiitsministeerium. 2021. Kuritegevus vähenes eelmisel aastal viis protsenti, 05.02.2021.

³² Harrik, A. 2021. Eestlased ei poolda lapse kehalist karistamist, aga teavitavad sellest harva, ERR, 06.01.2021.

³³ Sotsiaalkindlustusamet. 2021. Seksuaalse väärkohtlemise kogemine lapsepõlves ja viimase aasta jooksul.

³⁴ Hillep, P., Pärnamets, R., Eesti Uuringukeskus OÜ, Norstat Eesti AS. 2020. Laste ja noorte seksuaalse väärkohtlemise hoiakute ja kogemuste uuring.

³⁵ Riigikohus. 2020. Kinnisesse lasteasutusse paigutamine.

³⁶ Soo, K., Kutsar, D. 2020. Kuidas elad, Eestimaa laps? Ülevaade 8–12-aastaste laste subjektiivsest heaolust.

³⁷ UTTV. 2020. 36. Eesti õigusteadlaste päevad, 09.10.2020.

2) Koond lapse õigustega seotud statistikast ja uuringutest on leitavad õiguskantsleri kodulehel, ilmusid kogumikud „Lapsed Eesti ühiskonnas“ ja „Kuidas elad, Eestimaa laps? Ülevaade 8–12-aastaste laste subjektiivsest heaolust“.³⁸

3) Meedias kajastati rohkem laste vaimse tervisega seonduvaid teemasid, sh ETV saatesarjad „Selge pilt“ ja „Kool minu kodus“.

4) Sotsiaalkaitseminister konsulteeris laste- ja noortega seotud organisatsioonidega nii vaimse tervise³⁹ kui ka seksuaalse enesemääramise teemadel.⁴⁰ Lapsed osalesid Arvamusfestivalil,⁴¹ 2020. aasta aprillis kriisihäkatoni „Hack the Crisis – Youth“ pakkusid noored innovaatilisi lahendusi kriisi ajal tekkinud probleemidele.

Olulisemad avalikud arutelud

Avalikkuse tähelepanu all olid mh küsimused, mis puudutasid laiemalt lapse enesemääramisõigust ja lapse õigust tervisele. Arutelu laste seksuaalse enesemääramise osas, mis on olnud diskussioonide objektiks üle kümne aasta, on jõudnud seadusemuudatuse faasi – omades laia ühiskondlikku toetust.⁴²

„Mõnedel alaealistel on elu väga halvasti läinud ja neil võib olla depressioon,“ kirjutas 12- aastane Keio⁴³ vastuseks Lastekaitse Liidu üleskutsele⁴⁴ avaldada arvamust psühhiaatrilise abi kättesaadavuse kohta alaealistele. Riigikogu menetles hoolimata huvigruppide aktiivsest toetusest⁴⁵ ühe valitsuspartei vastuseisu tõttu 15 kuud eelnõu, mille eesmärk oli tagada lastele õigus pöörduda iseseivalt abi saamiseks psühhiaatri poole.

³⁸ Soo, K., Kutsar, D. 2020. Kuidas elad, Eestimaa laps? Ülevaade 8–12-aastaste laste subjektiivsest heaolust.

³⁹ Sotsiaalministeerium. 2021. Sotsiaalkaitseminister: noorte vaimne tervis vajab eritähelepanu, 31.03.2021.

⁴⁰ Sotsiaalministeerium. 2021. Noored tegid sotsiaalkaitseministrile ettepaneku tõsta seksuaalse enesemääramise vanusepiiri 16. eluaastani, 31.03.2021.

⁴¹ Lastekaitse Liit. 2021. Viisime laste ja noorte hääle Arvamusfestivalile, 15.08.2021.

⁴² Oja, B. 2021. Ühingud toetavad seksuaalse enesemääramise piiril viieaastast vanusevahet, ERR, 19.04.2021.

⁴³ Nimi muudetud.

⁴⁴ Saar, H. 2020. Lastekaitse Liidu arvamus psühhiaatrilise abi kättesaadavuse kohta alaealistele, 20.10.2020.

⁴⁵ Anvelt, K., Adamson, S. 2020. Noorteorganisatsioonid: psühhiaatriline abi peab olema võrdselt kättesaadav kõigile alaealistele, Delfi, 15.06.2020.

Vaimse tervise probleemide valguses tekitas vastuseisu valitsuse ettepanek vähendada Eesti majanduskasvust hoolimata alates 2022. aastast omavalitsustele eraldatavat huvitegevuse toetust. Kärbetest loobumiseks tegid avaliku pöördumise noortevaldkonna organisatsioonid,⁴⁶ Eesti Linnade ja Valdade Liit, teravalt kritiseeris laste huvisid eiravat otsust Lastekaitse Liit.⁴⁷

Suundumused ja tulevikuvaade

Lapse Õiguste Komitee leiab, et kui siseriiklikud õigusaktid on suures osas konventsiooniga vastavuses, siis nende praktiline rakendamine seda alati ei ole. Probleemid on endiselt samad,⁴⁸ olgu see füüsilise karistamise pooldajate suur arv, teenuste ebahühtlane kättesaadavus, regionaalne ebavõrdsus, laste osaluse ebapiisav tase või elatisvõlgnike suurenev arv. Võrdse kohtlemise võrgustik osundas 2020 ühisaruandes Eesti kolmanda üldise korralise ülevaatus (UPR) jaoks samale, esitades sealjuures relevantseid ettepanekuid lahendusteks.⁴⁹

COVID-19 pandeemia on süvendanud olemasolevaid probleeme ja ebavõrdsust ning loonud ka uusi. Piirangud on puudutanud laste hariduse omandamist, sotsiaalseid suhteid ja vaimset tervist. Praktikas vähenes ka lapse õigus turvalisusele, mängule ja vabale ajale. Paljud lapsed ei ole saanud teha sporti ega osaleda vabaaja-, kunsti- ja kultuuritegevuses, mis on aga nende arenguks ja heaoluks hädavajalik.

⁴⁶ EANÜ. 2021. Noortevaldkonna organisatsioonide avalik pöördumine peaminister Kaja Kallase ja minister Liina Kersna poole, 29.04.2021.

⁴⁷ Lastekaitse Liit. 2021. Lastekaitseliidu hinnangul eirab praegune valitsus oma otsustes laste ja noorte huvisid, ERR, 01.06.2021.

⁴⁸ Saar, H. 2019. Lapse õigused 2018–2019.

⁴⁹ Eesti võrdse kohtlemise võrgustik. 2020. Ühisaruanne Eesti kolmanda üldise korralise ülevaatus (UPR) jaoks.

Juhtumikirjeldus

„Mul oleks samuti vaja psühhiaatri juurde minna, kuid mu vanemad ei toeta mind, seega ootan aasta möödumist, et 18-aastasena ise abi otsida saaksin. Ka alaealised vajavad abi! Kui nad praegu abi ei saa, läheb see hiljem hullemaks, sest probleemid ei kao ära, vaid segavad edasist elu.“

17-aastane Mari

Riigikogu menetles ühe valitsuspartei vastuseisu tõttu 15 kuud psühhiaatrilise abi seaduse eelnõu, mille eesmärk oli tagada lastele õigus pöörduda iseseisvalt abi saamiseks psühhiaatri poole. Miski ei vabanda taolist lapse õiguste rikkumist elik poliitpingpongi õigusega laste vaimsele tervisele.

Soovitused

- Suurendada laste mõju ühiskonna kujundamisele, edendada laste osalemist erinevates otsustusprotsessides, seeläbi tugevdada ühiskonna sidusust.
- Teavitada ühiskonda senisest enam lapse õigustest, sh suurendada inimõiguste hariduse mahtu erinevatel koolitasemetel ning lastega seotud ametialade baas- ja täiendõppes.
- Tagada senisest efektiivsem ÜRO Lapse õiguste konventsiooni rakendamine, sh laste sotsiaalsete põhiõiguste tagamine ja ebavõrdsuse vähendamine. Suurem tähelepanu ennetusele, varajasele märkamisele, vägivalla- ja kiusamisvaba kasvukeskonna toetamisele, vaimse tervise teenuste ja tugispetsialistide kättesaadavuse tagamisele, huvihariduse kättesaadavusele, multidistsiplinaarse koostöö edendamisele, sh COVID-19 mitmekülgsede mõjude leevendamisel.
- Koguda süsteemselt statistilist teavet, mille analüüsile tuginevalt kujundada lapse õigusi tagavaid poliitikaid.
- Tõsta kogu ühiskonna teadlikkust abivajavast lapsest teavitamisel, et lapsed ei jääks oma muredega üksi.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Puuetega inimeste olukord

AUTOR

Anneli Habicht

Anneli Habicht oli Eesti Puuetetega Inimeste Koja tegevjuht aastatel 2015–2021. Ta on ÜRO Puuetega inimeste õiguste konventsiooni rakendamise variraporti „Puuetega inimeste eluolu Eestis“ (2018) kaasautor ja –toimetaja ning käsiraamatu „Teekond erilise lapse kõrval“ (2016) kaasautor. Anneli on omandanud magistrikraadi *cum laude* Tallinna Ülikoolis andragoogika erialal 2015. aastal, tema magistritöö teema oli „Erivajadustega üliõpilaste kogemused kõrgkooliõpingutest“.

PEATÜKK 12

Puuetega inimeste olukord

olukord jäi samaks

Võtmeteemad

- ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee avaldas soovitusel Eestile.
- COVID-19 kriis tõi esile puuetega inimeste õiguste kaitse murekohad.
- Tehiskeskonnale ja teenustele ligipääsetavusele pööratakse aina enam tähelepanu.
- Teovõime piiramise süsteem vajab kaasajastamist.
- Võrdse kohtlemise seadus diskrimineerib endiselt puudega inimesi.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

2021. aasta märtsis kaitses Eesti ÜRO puuetega inimeste õiguste komitees esimest riigi raportit ÜRO puuetega inimeste konventsiooni (PIK)¹ täitmisest. 5. mail 2021. aastal avaldas komitee ettepanekud Eesti riigile.² ÜRO hinnangul tuleks keskenduda PIK artiklile 12 „võrdne tunnustamine seaduse ees“. Eestis puudub teovõime piiramisel toetatud otsustamise mehhanism ja enamasti määratakse inimestele, kes intellektipuude või psüühikahäire tõttu vajavad otsustamisel ja asjaajamisel tuge, eestkoste kõikide tegevuste jaoks. Näiteks

¹ ÜRO. 2012. Puuetega inimeste õiguste konventsioon ja fakultatiivprotokoll, Riigi Teataja, 04.04.2012.

² ÜRO. 2021. Rahvusvahelise monitooringumehhanismi ettepanekud riigile: ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee soovitusel.

kaotavad tuhanded täisealised inimesed seetõttu valimisõiguse, ilma et kohus süveneks inimeste tegelikku võimesse. Seoses artikliga 19 „iseseisev elu ja kogukonda kaasamine“ leiab ÜRO, et Eestis on liiga levinud väiksemate erihooldekandeesutuste rajamine. Need kujutavad endast ikkagi institutsioone, isegi kui tingimused neis on vanadest suurtest hooldekodudest oluliselt paremad. Komitee leiab, et erihooldekannet vajavatele inimestele on ainult iseseisev elu vabalt valitud asukohas koos vajalike tugiteenustega sobiv lahendus. ÜRO ettepanekutes on selgelt jälgitav Eesti Puuetega Inimeste Koja (EPIKoda) poolt esitatud variraporti^{3, 4} mõju.

21. mail 2021. aastal võttis Riigikogu vastu pikaajalise strateegia „Eesti 2035“.⁵ Esmakordselt on strateegias puuetega inimeste kaasamise teema laienenud valdkondadeüleseks, olles varasemalt esinenud kitsa sotsiaalteemana. Näiteks on ruumi ja liikuvuse teemas esile tõstetud universaalsidaini põhimõtet ning rõhutatud kõigile ligipääsetava ühistranspordi olulisust.

2019–2021 töötas Riigikantselei juures ligipääsetavuse rakkerühm.⁶ Rakkerühma lõpparuande ettepanekud kiideti valitsuses heaks 2. septembril 2021. aastal. Tegevuste elluviimine on erinevate ministeeriumide ülesanne, koordineerivat rolli täidab Sotsiaalministeerium. Rakkerühma peamine mõju seisneb ligipääsetavuse teema tõstmises valitsusasutuste jaoks senisest oluliselt kõrgemale tasandile, valdkondadeüleseks.

Seadusandlikud arengusuunad

Alates 2021. aasta 1. maist on muutumatu või progresseeruva seisundiga lastel võimalik puue tuvastada kuni 16-aastaseks saamiseni. Varem pidid ka need lapsed iga kolme aasta tagant puuet korduvtaotlema, mis oli perele suur halduskoormus. Sama seadusemuudatusega loodi võimalus maksta puudetoetust teatud juhtudel lastele, kellel puuet pole määratud, kuid kelle

³ EPIKoda. 2019. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni täitmise variraport.

⁴ EPIKoda. 2020. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni täitmise variraporti täiendused.

⁵ Vabariigi Valitsus. 2021. Strateegia „Eesti 2035“.

⁶ Riigikantselei. 2021. Ligipääsetavuse rakkerühm.

harvikaigusega kaasnevad olulised lisakulud.⁷ Leevendusena puudega laste peredele kehtestati 2020. aasta eriolukorra ajal erivajadusega lapse vanema erakorraline toetus.⁸ Alates 2020. aasta 1. detsembrist ei pea enam abivahendi kaarti taotlema ega seda kaasas kandma, sest kogu info inimese abivahenditehingute kohta liigub e-keskkonna kaudu.⁹ Tegemist on olulise sammuga lihtsustamaks puudega inimeste jõudmist vajaliku abini. Alates 2021. aasta 1. jaanuarist laiendati viipekeele kaugtõlketeenuse saajate ringi senistele tööealistele lisaks ka laste ja eakateni. Viipekeele tava-tõlketeenuse kättesaadavus on aga endiselt üle Eesti ebaühtlane ning sageli ka ebapiisav.

2021. aastal alustas Riigikogu meediateenuste seaduse muutmist ning kooskõlastusringil käis toodete ja teenuste ligipääsetavuse seaduse eelnõu ehk EL-i ligipääsetavuse direktiiv. Mõlema seaduse loodetav jõustumine tulevikus aitaks kaitsta puudega inimeste õigusi ligipääsul infole, teenustele ja toodetele.

Seoses ühekordsete joogikõrte turule toomise piiramisega EL-is on kerkinud liikumispuudega inimeste õigustatud mure iseseisvat söömist ja joomist võimaldavate kõrte kättesaadavuse üle tulevikus. Vastav eelnõu¹⁰ on koostatud ja siseriiklikud lahendused on õiguskantsleri nõuniku sekkumise toel võimalikuks saanud, kuid vajalik oleks küsimuse EL-i ülene lahendus.

Kahjuks on endiselt muutmata võrdse kohtlemise seadus, millele on teravalt osutanud ka ÜRO. Seaduse kohaselt on laiem kaitse diskrimineerimise eest rahvuse, rassi või nahavärvuse tõttu ja kitsam kaitse usutunnistuse või veendumuste, vanuse, puude või seksuaalse sättumuse alusel. Puuetega inimesed vajavad diskrimineerimise eest kaitset ka hariduse, sotsiaalhoolekande-, tervishoiu- ja sotsiaalkindlustuse valdkonnas, avalikkusele pakutavate kaupade ja teenuste, sealhulgas eluaseme kättesaadavuses. Samalaadset põhjendamatult on puue kui tunnus välja jäetud diskrimineerimist käsitlevast paragrahvist karistusseadustikus (§ 152).

⁷ Vabariigi Valitsus. 2020. Sotsiaalhoolekande seaduse, puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seaduse ning tööturuteenuste ja -toetuste seaduse muutmise seadus 146 SE.

⁸ Sotsiaalkindlustusamet. 2021. Erivajadusega lapse vanema erakorraline toetus.

⁹ Sotsiaalkindlustusamet. 2020. Alates 1. detsembrist kaob täielikult paberil abivahendi kaart, 27.11.2020.

¹⁰ Keskkonnaministeerium. 2021. Jäätmeseaduse, pakendiseaduse tubakaseaduse muutmise seaduse eelnõu.

Kohtupraktika

Potentsiaalselt suure mõjuga KOV-i tasandi sotsiaalkaitsele on 2019. aasta 9. detsembril avaldatud Riigikohtu otsus, milles selgitati õiguskantsleri Narva linna sotsiaalteenuseid puudutavat taotlust lahendades, et KOV peab arvesse võtma inimeste põhiõigusi ning täitma sellele seadusega pandud kohustust tagada sotsiaalteenuste osutamine.¹¹

2021. aastal käsitles Riigikohus korduvalt COVID-19 viiruse tingimustes videosilla kaudu toimunud ärakuulamist kinnisesse austusse paigutamise menetluses. Lahendites leiti, et isiku ärakuulamiseks tsiviilkohtumenetluse seadustiku § 536 mõttes ei saa pidada videosilla vahendusel toimuvat. Ka pandeemia tingimustes on ärakuulamiseks vajalik vahetu kohtumine kohtunikuga, mille käigus on võimalik saada lisateavet isiku psüühikahäire kohta, et kujundada siseveendumus kinnisesse asutusse ravile paigutamise õigustatuse kohta.^{12,13,14}

Kuulmispuudega vanglatöötaja töölt vabastamise juhtumisel pöördus Riigikohus Euroopa Kohtu poole selgitamaks, kas siseriiklik õigusakt, mis kehtestab vanglateenistuse ametniku tervisenõuded, on kooskõlas EL-i õigusega. 2021. aasta 15. juulil avaldatud otsuses leidis Euroopa Kohus, et riigisisesed õigusnormid, mis sätestavad, et vanglateenistusest on täielikult välistatud ametnik, kelle kuulmine ei vasta kuulmise miinimumtasemele kehtestatud nõuetele, ilma et need normid annaks võimaluse kontrollida, kas ametnik on võimeline täitma oma teenistuskohustusi vajaduse korral pärast mõistlike abinõude võtmist, on vastuolus EL-i direktiiviga 2000/78.¹⁵ Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium on 2021. aasta 29. septembril otsustanud anda kohtuasja lahendamiseks Riigikohtu üldkogule.¹⁶

¹¹ Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 09.12.2019. a otsus kohtuasjas nr 5-18-7.

¹² Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 21.04.2021. a määrus kohtuasjas nr 2-20-11920

¹³ Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 23.04.2021. a määrus kohtuasjas nr 2-20-10639.

¹⁴ Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 27.05.2021. a määrus kohtuasjas nr 2-20-17226.

¹⁵ Euroopa Liidu Kohtu 15.07.2021. a eelotsus XX vs. Tartu Vangla kohtuasjas nr C-795/19.

¹⁶ Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 29.09.2021. a määrus kohtuasjas nr 5-19-29.

Statistika ja uuringud

EPIKoda viis 2020. aastal läbi uuringu puudega inimeste toimetulekust COVID-19 esimese laine ajal. Selgus, et koolide sh erikoolide kontaktõppe ning sotsiaalteenuste sulgemine eriolukorra ajal põhjustas nii puudega laste vanemate kui puudega täisealiste lähedaste hoolduskoormuse järsu tõusu kombinatsioonis tööturul püsijäämise raskustega. Kogeti suuri raskusi ka plaanilisele ravile pääsemisel.¹⁷ EPIKoja uuringu soovitude mõjul tegi valitsus COVID-19 teise laine piirangutes puuetega inimestele mitmeid erisusi, näiteks jäid avatuks sotsiaalhoolekande asutused ning haridusliku erivajadusega lastele jätkus kontaktõpe. Valitsuse pressikonverentsidel tagati eesti viipekeele tõlge, 2020. aasta sügisel lisandusid Terviseameti pressikonverentsidele subtiitrid.

2021. aastal avaldatud uuringus kaardistati täisealise elanikkonna tegevuspiiranguid ja hooldusvajadust. Ilmnes, et teenuste kättesaadavuse parandamiseks on vajalik pikaajalise hoolduse valdkonna rahastuse suurendamine ning et enam tuleks arendada kodus elamist toetavaid teenuseid koos nende mahtude suurendamisega. Võrdsustamaks abi saamise võimalusi üle Eesti, tuleb välja töötada ühtsed toetuste ja teenuste standardid.¹⁸

Mõttekojal Praxis valmis täiskasvanud erivajadustega inimeste abivajaduse hindamise ja toetavate teenuste pakkumise uuring¹⁹ ning Riigikontrollil audit hariduse tugiteenuste kättesaadavusest,²⁰ mille kohaselt peab ligi kolmandik lasteaias ja veerand põhikoolis käivatest tuge vajavatest lastest ja noortest, keda on kokku üle 8400, toime tulema vajalikust oluliselt väiksema abiga, seda mujalt hankima või sootuks abita jääma.

¹⁷ EPIKoda. 2020. Puudega inimeste toimetulek kriisiajal.

¹⁸ Turu-uuringute AS. 2021. Elanikkonna tegevuspiirangute ja hooldusvajaduse uuring.

¹⁹ SA Poliitikauuringute Keskus Praxis. 2020. Täiskasvanud erivajadustega inimeste abivajaduse hindamine ja toetavate teenuste pakkumine.

²⁰ Riigikontroll. 2020. Hariduse tugiteenuste kättesaadavus, 30.11.2020.

Lootustandvad ja head tavad

Tarbijakaitse ja Tehnilise Järelevalve Amet on edukalt käivitanud hoonete ligipääsetavuse järelevalve, mis tõstab nii projekteerijate, ehitajate kui ka hoonete haldajate teadlikkust ligipääsetavusest.²¹ Riigi Kinnisvara AS (RKAS) on edendanud oma ligipääsetavuse alast pädevust sedavõrd, et on võtnud ligipääsetava ruumilooma eestvedaja rolli avalikus sektoris. Suurepäraseks ligipääsetavuse näiteks on RKAS Tartu riigimaja.²² 2020. aastal taasavati peale renoveerimist meremuuseumi Paks Margareeta, mille hoone ja ekspositsioon on kujundatud koostöös EPIKojaga ligipääsetavaks liikumis-, nägemis- ja kuulmispuudega külastajatele.²³ Tänu uuele nutirakendusele *MovieReading* saavad nägemispuudega inimesed nautida kinos uusi eesti filme.²⁴

3. detsembril 2020. aastal, rahvusvahelisel puuetega inimeste päeval avaldas EPIKoda COVID-19 kriisist inspireeritud sotsiaalsete lühifilmide kampaania „Terve elu eriolukorras“, mis kutsus vaatama epideemias tulenevatele elumuutustele puuetega inimeste ja krooniliste haigete pilguga.²⁵

Pärnumaa Ühistranspordikeskuse eestvedamisel ühendati Pärnumaal 2018–2021 ühis- ja sotsiaaltransporditeenus. Sotsiaaltransporditeenuse maakonnaülene korraldamine on oluliselt parandanud teenuse kättesaadavust puudega inimestele.²⁶

2021. aasta kohalike valimiste eel astus Vabariigi Valimiskomisjon tänuväärse sammu valimiste ligipääsetavuse tagamiseks. Näiteks on valimised.ee lehel avaldatud nõuded, juhised ja kontroll-lehed jaoskonnakomisjonidele, ning valijale oluline info on avaldatud ka eesti viipekeeles.²⁷

²¹ Tarbijakaitse ja tehnilise järelevalve amet. 2021. Ligipääsetavus.

²² Sotsiaalkindlustusamet. 2021. Tartu riigimaja ligipääsetavust tutvustav video.

²³ Sotsiaalministeerium. 2021. Kuidas suurendada oma projektis ligipääsetavust? (Paks Margareeta muuseum-külastuskeskus), 18.01.2021.

²⁴ Nömm, G. 2021. Vaegnägijateni jõudsid nelja eesti filmi kirjeldustõlked, 01.10.2021.

²⁵ EPIKoda. 2020. Ülemaailmne puuetega inimeste päev 2020: terve elu eriolukorras, 03.12.2020.

²⁶ MTÜ Pärnumaa Ühistranspordikeskus. 2021. Sotsiaaltransporditeenuse korraldusmodelite testimine.

²⁷ Vabariigi Valimiskomisjon. 2021. Valimiste ligipääsetavus.

Olulisemad avalikud arutelud

Aastad 2020 ja 2021 on avalike arutelude mõttes kandnud COVID-19 pitserit. Tähelepanu keskpunkti tõusid hoolekandeesutuste teenuse kvaliteet, COVID-19 piirangute rakendamise õiguspärasus ja võrdne kohtlemine, ning puudega inimeste ja omasteholdajate ligipääs vaksineerimisele. Näiteks selgus, et digiregistratuur, mille kaudu vaksineerimisele pääseb, ei olnud ligipääsetav nägemispuudega inimestele.²⁸ Avaliku diskussiooni teemaks on olnud ka puudega inimeste parkimiskaartide väärkasutus, mis on eriti aktuaalne Tallinnas.^{29, 30}

Suundumused ja tulevikuvaade

Vajaliku ettevalmistusega töötajate nappus üldhooldus- ja erihoolekandeesutustes on veelgi süvenenud. Krooniline tööjõupuudus isikuhoolduses on puuetega inimeste õiguste kaitse seisukohalt kõige ohtlikum tulevikutrend. Lisaks hooldekodudele ei jätku inimesi puuetega laste tugiisikuteks ega puudega täisealiste isiklikeks abistajateks. Puuetega inimestele valmistab muret ka jätkuv ebaselgus sotsiaalhoolekandelise vastutuse jagunemisest riigi ja KOV-i tasandite vahel tulevikus. Seadus kohustab KOV-e abivajadust hindama ja vajalikku abi osutama, kuid praktikas sõltub abi saamine nii abivajaja elukohast, valla või linna rahakotist kui ka poliitilistest prioriteetidest.³¹

²⁸ Liive, R. Nägemispuudega inimesed on hädas digiregistratuuri kasutamisega, Tervisegeenius, 24.05.2021.

²⁹ Lepassalu, V. 2021. Invaliidide tänavad – sajad terved juhud pargivad puuetega inimeste kohale, Pealinn, 21.06.2021.

³⁰ Gnadenteich, U. 2021. Pooled invakaartide kasutajad osutusi terveteks inimesteks, Postimees, 16.06.2021.

³¹ EPIKoda. 2020. KOV erinumber.

Juhtumikirjeldus

2020. aastal pöördus EPIKoja poole lapsevanem, kelle liikumispuudega laps ei pääsenud õppima kodule lähimasse riigigümnaasiumi, ehkki tema õppetulemused ja head tulemused sisseastumiseksamil oleks seda võimaldanud. Eitavat otsust põhjendati asjaoluga, et õpilane ei olnud vastuvõtuvestluse ajal võimeline kirjeldama muid valikuid juhuks, kui ta ei osutu valituks ainsasse gümnaasiumi, kuhu ta saab iseseisvalt liikuda. Lahendust otsiti EPIKoja eestvedamisel Haridus- ja Teadusministeeriumi ametnikega, kaasatud oli võrdõigusvolinik ning õiguskantsleri nõunik. Volinik koostas juhtumi kohta arvamuse, milles leidis, et kool käitus liikumispuudega lapse suhtes diskrimineerivalt. Laps pääses õppima alles pärast ajakirjanduses ilmunud lugu, millele järgnes haridusministri sekkumine.³²

³² Vainküla, K. 2020. Ratastoolipoiss Marko jaoks ei leitud koolis kohta, kuni sekkus minister, Eesti Ekspress, 30.06.2020.

Soovitused

- Muuta võrdse kohtlemise seadust, et puuetega inimesed oleksid diskrimineerimise eest kaitstud kõigis ühiskonnaelu valdkondades.
- Tagada puuetega inimestele vajaduspõhine sotsiaalkaitse üle Eesti, rakendades ühtset abivajaduse hindamise metoodikat ning sotsiaalhoolekandeseadusele vastavat riiklikku järelevalvet KOV-ide üle.
- Kaaluda ÜRO PIK artiklile 12 sätestatud deklaratsiooni tagasivõtmist ja üleminekut asendatud otsustamiselt toetatud otsustamisele.
- Tagada ligipääsetavuse rakkerühma lõpparuande soovitude elluviimine.
- Kindlustada kvalifitseeritud personal isikuhooolduses.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Sotsiaalsed inimõigused

Sotsiaalsed inimõigused

AUTOR

Iris Pettai

Iris Pettai on Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi juhataja, filosoofiadoktor, sotsioloog. Töötanud Tartu ja Tallinna ülikoolides, olnud valitsusnõunik. Soolise võrdõiguslikkuse ja lähisuhtevägivalla ekspert, juhtis lähisuhtevägivalla hinna arvutamise gruppi, töötas viis aastat lähisuhtevägivalla eksperdina Gruusias. Viimased kaks aastat on tegelenud vanemaealiste huvikaitsega ja juhtinud vanemaealiste poliitika ekspertgruppi.

PEATÜKK 13

Sotsiaalsed inimõigused

olukord läks halvemaks

Võtmeteemad

- COVID-19 levikuga kaasnesid majanduslikud probleemid: inimesed haigestusid, nende töökoormust ja/või töötasu vähendati, või jäid nad töötuks ettevõtte majanduslike raskuste tõttu jms.
- Suhtelises vaesuses elavate inimeste osakaal on viimastel aastatel püsinud 21–22% ringis, kuid absoluutses vaesuses elavate inimeste osakaal on järjepidevalt vähenenud.
- Viimasel kümnel aastal on eeldatav eluiga Eestis kasvanud kiiremini kui EL-is keskmiselt. Samas püsib tervisenäitajates suur sooline, sotsiaalmajanduslik ja piirkondlik ebavõrdsus.

Poliitilised ja institutsionaalsed arengusuunad

Poliitilisel ja institutsionaalsel tasandil on aastatel 2020–2021 tööhõives ja sotsiaalses kaitses valdavalt lähtutud 2016. aastal valitsuses heaks kiidetud heaolu arengukavast. 2021. aastal alustas Sotsiaalministeerium uue riikliku heaolu arengukava 2023–2030 väljatöötamist (see on jätkuks eelmisele arengukavale). Arengukava peaks jõustuma 01.01.2023.¹ Loodav dokument koondab tulemusvaldkonda „Heaolu“ kuuluvate poliitikavaldkondade

¹ Sotsiaalministeerium. 2021. Heaolu arengukava 2023–2030 koostamise ettepanek.

– sotsiaalse ebavõrdsuse ja vaesuse vähendamine, sooline võrdsus ning suurem sotsiaalne kaasatus, vähemusgruppidesse kuuluvate inimeste võrdse kohtlemise edendamine, tööhõive, pikk ja kvaliteetne tööelu, rahvastikupoliitika ning laste ja perede heaolu suurendamine – strateegilised eesmärgid aastateks 2023–2030, arvestades sealjuures nii riigi pikaajalises arengustrateegias „Eesti 2035“ seatud strateegiliste sihtide kui ka ÜRO ülemaailmsete säästva arengu eesmärkide ning Euroopa Liidu suundade ja rahvusvaheliselt võetud kohustustega.

Valitsus kiitis 2020. aastal heaks Sotsiaalministeeriumi poolt välja töötatud „Rahvastiku tervise arengukava 2020–2030“, mille põhieesmärgid on keskmise oodatava eluea ja tervena elatud aastate kasv ning ebavõrdsuse vähendamine tervises (sugude, piirkondade ja haridustasemetel vahel).²

Seadusandlikud arengusuunad

2020. aastal võttis valitsus vastu kaks seaduste muutmise paketti, et luua seaduslik baas COVID-19 viiruse levikuga seonduvate meetmete kasutuselevõtuks, mille rahaline pool tagatakse riigi 2020. aasta lisaelarvega. Selle alla kuulusid näiteks ettevõtluse toetamise ja laenude riikliku tagamise seadus, maksusätted, millega kergendatakse majanduslikku toimetulekut ja toetatakse ettevõtjaid, sotsiaalvaldkonna seadused, millega tagatakse eriolukorras teatud tegevuste jätkumine ning eriolukorras sotsiaalset kaitset pakkuvad seadused. Ka 2021. aastal võttis valitsus vastu seaduste paketi, et rakendada meetmeid koroonaviiruse leviku tõkestamiseks ning nende tagajärgede leevendamiseks. Selle rahaline pool tagatakse riigi 2021. aasta lisaelarvega. Sellest 16 miljonit eurot oli hädavajalik abi sotsiaalvaldkonnale, mille toel saavad omavalitsused hankida meditsiini- ja hügieenitarbeid ning suurendada vajalikke sotsiaalse kaitse kulusid.³

2020. aasta alguses seadustas Riigikogu teise pensionisamba vabatahtlikuks muutmise, mille jõustumisel 2021. aastal, muutus teise sambaga liitumine või sealt välja astumine vabatahtlikuks. Poliitikute hinnangul suurendab muudatus inimeste vabadust ja parandab teadlikkust pensionisüsteemist;

² Sotsiaalministeerium. 2021. Rahvastiku tervise arengukava 2020–2030.

³ Kohalik Omavalitsus. 2021. Omavalitsustele kavandatakse lisaelarvega 46 miljonit eurot, 19.03.2021.

eeldati, et laienevad investeerimisvõimalused ja suureneb konkurents fondide vahel, kuhu oma kogutud raha paigutada.⁴ Muudatus tekitas palju poleemikat ja ka vastuseisu, mis jõudis isegi riigikohtusse. Eesti Vabariigi president lükkas esmalt teise pensionisamba vabatahtlikuks muutmise seaduse tagasi ja saatis eelnõu menetlemiseks Riigikohtusse ning seejärel, olles ära oodanud Riigikohtu lahendi, võttis seaduse siiski vastu.⁵

Põhjuseks oli presidendi soov ennetada vaesust ja toimetulekuraskuseid pensionieas. Kersti Kaljulaidi sõnul vähendab pensionifondidesse kogutud vahendite väljavõtmine ja nende vaba kasutamine pensionisüsteemi suutlikkust täita talle pandud eesmärgid. Kuivõrd Eestis tulevikus pensionäride arv kasvab ja tööealiste isikute arv väheneb, nägi president seaduses ka ohtu, et vaesusrisi sattuvate inimeste arv hakkab kasvama.⁶ Ka Riigikontroll, kes andis Riigikohtu menetluses omapoolse hinnangu teise pensionisamba vabatahtlikuks muutmise kohta, tõdes, et pensionisüsteemi muutmise tõttu võib tulevikus olla rohkem inimesi, kes ei saa äraelamiseks piisavalt suurt pensionit, samuti võib muudatus mõjutada praeguste pensionäride sissetulekuid.⁷

Eestis on vanaduspõlves riikliku pensioni abil inimestele tagatud vaid baassissetulek. Seda ületava ehk asendussissetuleku tagamine peaks toimuma vabatahtliku kogumispensioni abil, nii tööandja kui töötaja enda investeeringute kaudu (ja see osa Eesti vanemaealistel ja ka lähituleviku pensionäridel praktiliselt puudub). 2021. aasta sügisel oli teisest sambast lahkumas üle 150 000 inimese (ca viiendik teise sambasse investeerijatest), reservidest oli välja jooksmas 1,3 miljardit eurot ehk peaaegu kogutud varast. 32–40-aastastest on teisest sambast lahkumas 30 või enam protsenti.⁸ Asjatundjate hinnangul peaksid teisest sambast lahkujad oma pensioniraha iseseisvalt ja tulusalt investeerima, vastasel juhul ootab neid inimesi tulevikus praegusest madalam riiklik baaspension.⁹

⁴ Rahandusministeerium. 2019. Seletuskiri kogumispensionide seaduse ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (kohustusliku kogumispensioni reform) eelnõu juurde.

⁵ Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 09.06.2020. a määrus kohtuasjas nr 5-20-3.

⁶ Kook, U. 2020. President jättis kogumispensioni reformi seaduse välja kuulutamata, ERR, 07.02.2020.

⁷ Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 09.06.2020. a määrus kohtuasjas nr 5-20-3.

⁸ Pensionikeskus. 2021. Koduleht.

⁹ Rahandusministeerium. 2021. II samba küsimused ja vastused.

2021. aastal muutis valitsus riikliku pensionikindlustuse seadust, mille tulemusel muutus pension 2021. aastast paindlikumaks. Inimesed saavad ise valida sobivaima aja pensionile minekuks, võtta pensioni välja osaliselt, või oma pensioni maksmist soovi korral peatada.

Statistika ja uuringud

COVID-19 levikust tingitud majanduslangus tõi kaasa ettevõtete likvideerimisi ja pankrotte, ning ka märgatava töötuse kasvu. 2020. aasta lõpus oli Töötukassas arvel 50 000 töötut, mis oli märksa rohkem (19 250 inimest), kui 2019. aastal. 2021. aasta oktoobrikuus on töötute arv 44 000, mis on küll vähem kui 2020. aastal, kuid mis ületab 2019. aasta taset 13 250 inimese võrra.¹⁰

Statistikaameti andmetel elas Eesti elanikkonnast 2019. aastal suhtelises vaesuses 284 300 (21,7%) ja absoluutses vaesuses 31 400 (2,4%).¹¹ 2019. aastal elas allpool absoluutse vaesuse piiri ehk arvestuslikku elatusmiinimumi (221 eurot kuus) 2,4% Eesti elanikest ehk 31 400 inimest.

Sissetulekutega allpool suhtelise vaesuse piiri (611 eurot kuus) pidi toime tulema 20,7% Eesti elanikest ehk 275 000 inimest. Nii absoluutne kui suhteline vaesus ohustavad Eestis enam naisi, puudega inimesi ja töötuid. Suhtelises vaesuses elavate laste osakaal on viimastel aastatel vähenenud, kuid absoluutses vaesuses elavate laste osakaal on jäänud samale tasemele või mõnevõrra suurenenud.¹²

6,5% Eesti elanikkonnast oli 2020. aastal tõsiselt materiaalselt ilmajäetud, mis tähendab, et nende elutingimusi mõjutas tõsiselt ressursside puudus, näiteks see, et nad ei saanud endale lubada oma arvete tasumist, kodu piisavalt soojana hoidmist või ühe nädala puhkust kodust eemal. See osakaal on võrreldes 2019. aastaga vähenenud (7,6%). Sooliselt kuulus sellesse gruppi naisi 2019. aastal 8,1% ja mehi 7,0%. Kõige kõrgem oli ilmajäetute määr 50–64-aastaste hulgas (9%) ja kõige madalam 25–49-aastaste vanuserühmas (4,7%).¹³

¹⁰ Eesti Töötukassa. 2021. Peamised statistilised näitajad, 19.06.2020.

¹¹ Statistikaamet. 2021. Suhteline vaesus.

¹² Ibid.

¹³ Statistikaamet. 2021. Vaesuse ja ilmajäetuse määr vanuserühma ja soo järgi.

Vanaduspensioniiikka jõudes on suuremal osal inimestest peamiseks regulaarseks sissetulekuks pension. Eesti pensionid on võrreldes palkadega madalad ja seetõttu on paljud (2019. aastal 41,4%) üle 65-aastased suhtelises vaesuses, üksi elavatest vanemaealistest on suhtelises vaesuses üle 75%.¹⁴ Eesti keskmine pension (2021. aastal 552 eurot) moodustab keskmisest palgast umbes 40% ja see hoiab vanemaealised absoluutsest vaesusest väljas, aga jätab nad suhtelisse vaesusesse (suhtelise vaesuse piir 2019. aastal 611 eurot).

Võrreldes EL-i keskmisega, on Eestis töötute vaesusrisk kõrgem (2019. aastal vastavalt 49,1% ja 52,5%). Eesti panustab osakaaluna SKP-st vähem passiivsetesse tööpoliitika meetmetesse, kui Euroopas keskmiselt (vastavalt 0,41% ja 0,66% 2019. aastal).¹⁵

Tööhõives osalemine sõltub olulisel määral tööelu kvaliteedist. 2020. aastal tuvastasid tööinspektoriidid 11 530 töötervishoiu, tööohutuse, töösuhete, meretöö või sõidukijuhtide töö- ja puhkeaja rikkumist. Rikkumisi tuvastati ca 83%-is kontrollitud ettevõtetes. Registreeriti 3622 tööõnnetust, sh oli raskeid tööõnnetusi 915, ja surmaga lõppenud tööõnnetusi 9. Raskeid tööõnnetusi oli viiendiku võrra vähem kui 2019. aastal.¹⁶

Oodatav eluiga on Eestis alates 2000. aastast pikenenud rohkem kui üheski teises EL-i riigis. Eesti elanike tervislik seisund läheneb praegu EL-i keskmisele ja see tuleneb peamiselt südame isheemiatõvest ja insuldist tingitud surmade vähenemisest. Paraku püsib Eestis tervises suur sooline, sotsiaalmajanduslik ja piirkondlik ebavõrdsus. Naised elavad keskmiselt peaaegu üheksa aastat kauem kui mehed. 2020. aastal oli Eestis meeste oodatav eluiga 74,4 ja naistel 82,8 aastat. Naiste oodatav eluiga jäi samale tasemele võrreldes 2019. aastaga, meestel pikenes 0,1 aasta võrra. Eesti väheharitud elanike hulgas on ebavõrdsus isegi äärmuslikum. 30-aastased väheharitud naised elavad 10 aastat kauem kui väheharitud mehed. Eesti elanike oodatavas elueas on tajutav ka piirkondlik ebavõrdsus, eelkõige linna- ja maapiirkondade vahel. Näiteks linnalise Tartu

¹⁴ Statistikaamet. 2020. Suhtelises vaesuses elavate inimeste arv vähenes.

¹⁵ Eurostat. 2019. European Statistical Recovery Dashboard.

¹⁶ Tööinspeksioon. 2021. Töökeskkond 2020.

maakonna elanike oodatav eluiga on 4,5 aastat pikem kui riigi kirdeosas asuva Ida-Viru maakonna elanikel.¹⁷

Tervena elavad mehed 55,5 ja naised 59,5 eluaastat. 2019. aastaga võrreldes elavad Eesti mehed ühe aasta ja viis kuud tervemana. Eesti naiste tervena elatud aastad on pikenenud aasta ja 11 kuu võrra.¹⁸

Olulisemad avalikud arutelud

Keskseks kujunes 2020–2021.aastatel pensionite teema. Kuigi Eestis on kõrge pensionäride vaesusrisk, ei ole Eesti inimesed aktiivselt pensionieaks valmistunud. Eestis suunatakse euroala keskmisega võrreldes oluliselt vähem raha aktsiatesse, vabatahtlikesse pensionifondidesse ja muudesse investeringutesse. Vabatahtlikesse pensionifondidesse investeerib euroalal 23% inimestest, Eestis aga vaid 7,8%.¹⁹

Vähene valmisolek tuleviku pensioniks kui ka teise pensionisamba vabatahtlikuks muutmine käivitasid Eestis laiaulatusliku debati. Teravalt kritiseeriti puuduseid seni kehtinud pensionisüsteemis, mis on mitmete ekspertide hinnangul olnud ühekülgne ja inimeste huve vähe arvestav. Juba enne reformi pensioniteemal aktiivselt sõnavõtjate hinnangul on analüütikutel aeg tunnistada, et kogumispensioni peamine eesmärk ei ole kunagi olnud elanikkonna pensionipõlve heaolu parandamine, vaid kapitaliturgude arendamine. Kriitikute arvates oligi kogumispensioni loomise esmaseks eesmärgiks kapitaliturgude odava rahaga arendamine. Odav raha tähendab seda, et pangad säästetakse raha kogumise kuludest ning kohustusest raha tegelikele omanikele, st inimestele, mingit kindlat tootlust tagada.²⁰ Nii pandi pani kahtluse alla kogumispensionite süsteemi tervikuna.

Nendele seisukohtadele vastandub TTÜ Ragnar Nurkse instituudi fiskaalse valitsemise professor Ringa Raudla, kelle hinnangul on kõige kindlam

¹⁷ Tervise Arengu Instituut. 2021. Tervisestatistika ja terviseuuringute andmebaas.

¹⁸ Statistikaamet. 2021. Statistikaamet: oodatava eluea kasv on pidurdunud, ERR, 25.08.2021.

¹⁹ Eesti Pank. 2019. Estonian Household Finance and Consumption Survey: Results from the 2017 wave.

²⁰ Männik, G. 2019. Georg Männik Eesti Panga hoiatusest: inimene ei pea riskima oma pensioni pärast kõigea, Eesti Päevaleht, 15.10.2019.

viis end pensioniks kindlustada spetsiaalsetesse pensionifondidesse investeerides. Ta kritiseerib teise samba vabatahtlikuks muutmist ja väidab, et pensionireformiga on inimestele antud küll vabadus, aga see ei pruugi nende elu sugugi kergemaks teha, kuna oluline viis end pensioniks kindlustada on neilt reformi tulemusel ära võetud. Ka paneb Ringa Raudla kahtluse alla muud variandid pensionipõlveks raha kogumisel, investeerida kogutud vara näiteks kinnisvarasse või aktsiatesse ja loota, et need pakuvad elu lõpuni piisavalt tootlust. See võib anda küll suuremat tootlust kui kindlustusleping seda ehk pakuks, aga investeeringutega kaasneb kindlasti ka ebakindlus ja mitte kõigil inimestel pole soovi või oskust investeerimisega pärast pensionile minekut tegeleda. Ka on investeeringute puhul probleemiks finantskriisid, mis varade väärtust oluliselt võivad kahandada ja täiendav sissetulek võib halvimal juhul isegi haihtuda.²¹

Tuleb nõustuda Ringa Raudla seisukohtadega. Nii Eesti kui kogu maailma pensionisüsteemid liiguvad inimeste vastutuse suurenemise suunas, järjest olulisemaks muutub ka kogumispensioni roll. Paljud arenenud riigid on loonud tingimusi, mis soodustavad täiendavat vabatahtlikku kogumist nende ühiskonnagruppide seas, kellel on võimalik rohkem säästa.

Pensionidebattidest oli märgatavat abi ja nii selgus 2021. aasta SEB Balti Pensionivalmiduse uuringust, et pensionireformide kommunikatsioon Balti riikides on pannud inimesi rohkem huvituma oma tuleviku sissetulekust. Kui eelnevatel aastatel oli oma pensionivara vastu huvi tundnud 20% inimestest, siis nüüd 40%. Samas, Eesti inimesed on olnud passiivsemad, kui Läti ja Leedu elanikud. Peamisi põhjuseid, miks inimesed ei taha pensioni planeerimisega tegeleda, on selle keerukus. Kuna pensioniiga saabub alles aastakümnete pärast, ei ole kerge ennustada, millised me siis oleme, milline on meie tervis, milline on meie majanduslik olukord, kes on meie lähedased jne. Ligi kolmveerand Eesti inimestest mõistab, et neil ei ole pensionipõlves

²¹ Raudla, R. 2020. Ringa Raudla: pensionireformi kahjulik mõju, 03.12.2020.

toimetulekuks piisavalt varasid ja sääste, aga sellest hoolimata ei plaani enamik ka täiendavalt pensioniks säästmist alustada.²²

Sama kinnitavad ka teadusuuringud majanduspsühholoogia ja käitumis-ökonoomika valdkonnas. Inimesed ei pruugi teha ratsionaalseid otsuseid isegi siis, kui neil on palju informatsiooni ja head finantsteadmised, sest inimesed eelistavad lühiajalisi eesmärke pikaajalistele, tuleviku heaolu on liialt hoomamatu, et selle nimel täna raha kulutamata jätta. Veelgi enam, me ei pruugi tuleviku-mina iseendana tajuda, kauge tuleviku nimel raha kasvama panemist tajuvad inimesed oma rahast ilmaajamisena. Teiselt poolt kipuvad inimesed olema optimistlikud ja enesekindlad, mistõttu alahinnatakse sisetulekute vähenemise võimalust. Pigem nähakse ette positiivseid sündmusi nagu palgatõusu või ametikõrgendust, vähem mõeldakse terviseriskidele ja muudele negatiivsetele stsenaariumitele.²³

Eestis valitsevatele ohtudele tulevikupensioni osas viitab ka OECD. Lähtuvalt OECD vaatenurgast elatakse Eestimaal liialt tänases ja kulutatakse; tulevik on kuskil kaugel ja selle üle ei tunta muret. 2020. aasta lõpul avaldatud OECD 2020. aasta pensionide ülevaade rõhutab pensioni kogumise pikaajalisust ja vajadust jätkata seda ka kriisi ajal.²⁴

Esiletõstmist väärib ka 2021. aastal Sotsiaalministeeriumi eestvedamisel toimunud Paide Arvamusfestivali arutelu teemal „Tühjad pihud või väärikas pensionipõlv?“, kuhu olid esinema kutsutud Aimar Altosaar (MTÜ Kuldliiga), Tõnu Pekk (Tuleva), Georg Männik (sotsiaalkindlustus- ja tervishoiuekspert) ja Kristjan Kangro (Change Invest).

Arutelu peegeldas varasemates debattides ilmnunud vastandlikke vaatenurki tuleviku pensioni kohta, kuid põhijäreldustes oldi üsnagi ühel meelel, et oleme kvalitatiivselt uues olukorras, kus riigi poolt tagatud pension ei ole lahenduseks, et vanaduspõlves majanduslikult toime tulla. Vanaduseks tuleb hakata

²² Luminor. 2020. Värske uuring: pensioniks ei olda valmis, kuid ka koguda ei soovita, Rahageenius, 09.07.2020.

²³ Arenguseire Keskus. 2019. Tuleviku-minu rahaline heaolu.

²⁴ Arenguseire Keskus. 2021. Pensioniks tuleb koguda ka kriisi ajal, 15.02.2021.

valmistuma varakult ja on oluline inimesi informeerida ja julgustada kasutama erinevaid viise pensionipõlveks raha kogumiseks, on selleks siis investeeringud teise või kolmandasse pensionisambasse, aktsiatesse, kinnisvarasse, krüptoraha investeerimine vms. Ka võib paljude jaoks olla lahenduseks pensionipõlves töötamine kui uus normaalsus, mis eeldab nii tervislikku ja sportlikku eluviisi kui ka pidevat enesetäiendamist ja õppimist, et ka 65+ vanuses tööturul konkurentsivõimeline olla. Ka lapsed võivad olla parim pensionisammas, kuigi siinosa arvamused vastandusid. Kriitikud leidsid, et lastele ei tuleks siiski sellist koormat asetada, et oma vanemaid pensionipõlves ülal pidada. Ühiselt leiti, et oluline on tõsta inimeste teadlikkust, et tänased valikud mõjutavad otseselt iseseisvat hakkamasaamist tulevikus.

Lootustandvad ja head tavad

Eestis on arenenud digitaalne tervishoiuinnovatsioon ja riik pakub paljusid tervisega seotud töövahendeid ja teenuseid internetis. Nende hulka kuuluvad digilugu, digiarhiiv, digiretsept, digisaatekiri, e-kiirabi ja e-konsultatsioon. Hiljuti võttis Eesti vastu arstivastuvõtule registreerimise kesksüsteemi. Enam kui 96%-l Eesti elanikest on ID-kaart, mis võimaldab digitaalselt autentimist ja juurdepääsu e-teenustele interneti kaudu.

Eriti heal tasemel digitaliseeritus võib viia paremate tervisenäitajateni. Näiteks saavad arstid internetis juurdepääsu teabele kõikide patsientide varem väljakirjutatud ravimite kohta, mis aitab vältida ravimite soovimatut koostoimet.

Juhtumikirjeldus

Levila avaldas artikli „Kodutute talveõhtud“, kus uuriti, millest unistavad kahe Tallinna varjupaiga kodutud külmaadel talveõhtutel.

„Oma kohta ühikasse tahaks. Sellist, kus võib päeval ka olla. Siis ei pea bussiga sõitma. Päris oma töö ja kõik värgid. [...] Üks peab veel natuke plaani. Aga hästi natuke, sest on ennegi peetud ja ikka jälle siia tagasi jõutud. On olnud nii selles kui teises varjupaigas, on olnud SMÜ-s, viimati üüris puha ise korterit. Praegu käib Toidupangas töö. Laos on abi vaja, annab naistele pakke ette. Raiub külmunud liha. Poest tulevad kümnekilosised kolakad, neid ei saa niisama laiali jaotada. Tuleb portsjonid valmis teha ja ära kiletada. Kõik nõuete järgi, puhas värk. Varem jagas haiglas toitu laiali, ta teab küll seda tööd. Ega palju ei maksta, 3.80 päev. Aga kuu peale paistab sellest SMÜ koha jaoks juba nagu aitavat. Aga muule kulub ka. Süüa saab töö ka – teistsugust kui supiköögis. Sööki antakse ka kaasa, sest üks kulub ära. Neli tahvlit Annekest kotis. Pajaroog purgis.“²⁵

²⁵ Mets, M. 2021. Kodutute talveõhtud, 01.03.2021.

Soovitused

- Eesti inimesi tuleb sihipärasemalt pensionieaks ette valmistada. Selleks, et ennetada tulevaste pensionäride vaesusriski, on vaja arendada inimeste finantsteadmisi, julgustada neid säästma ja suunama raha vabatahtlikesse pensionifondidesse ning muudesse investeringutesse.
- Terviseharitust tuleb suurendada, et vähendada tervisekäitumise riske. Enam kui pool enneaegse suremuse ja haigestumuse tõttu kaotatud eluaastatest Eestis tuleneb riskiteguritest või riskikäitumisest.
- Eesti tööelu kvaliteet nõuab tõsisemat tähelepanu, liiga palju on töötervishoiu, tööohutuse, töösuhete rikkumisi ja raskeid tööõnnetusi. Arendada tuleb töötajate ja tööandjate teadlikkust tööelu eri aspektidest. Töötajad ja tööandjad ei ole piisavalt kursis tööalaste õiguste ja kohustuste ega ka töö tegemise riskide ja võimalustega.

INIMÕIGUSED EESTIS
2022

Inimõigused ja COVID-19

Inimõigused ja COVID-19

AUTOR

Liina Laanpere

Liina Laanpere on omandanud õigusteaduse bakalaureusekraadi Tartu Ülikoolis ja magistrikraadi rahvusvaheliste inimõiguste alal Corki ülikoolis Iirimaal. Liina osaleb õiguseksperdina Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti uurimisvõrgustiku FRANET-i jaoks uuringute tegemisel.

PEATÜKK 14

Inimõigused ja COVID-19

Võtmeteemad

- COVID-19 piirangud on mõjutanud liikumis-, kogunemis- ja ühinemisevabadust, õigust era- ja perekonnaelu austamisele, õigust haridusele, samuti õigust tegeleda ettevõtlusega.
- Pandeemiaga seoses on kerkinud erinevaid andmekaitse küsimusi, samas Eesti on uute lahenduste loomisel (näiteks HOIA mobiilirakenduse puhul) hoidnud privaatsusõigusi kesksel kohal.
- Väärinfo levik tekitab probleeme pandeemia vastu võitlemisel, eelkõige polariseerivad ühiskonda vaksineerimisega seotud teemad.

Olukorra ja piirangute kokkuvõte

12. märtsil 2020. aastal kuulutas valitsus COVID-19 pandeemia tõttu Eestis välja eriolukorra, mis lõppes 2020. aasta 18. mail. Alates 2021. aasta 12. augustist kehtib Eestis tervishoiualane hädaolukord.¹

2020. aasta märtsis teavitas Eesti riik Euroopa Nõukogu, et kasutab Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 15 alusel õigust teha erandeid konventsioonist tulenevatest kohustustest. Eesti teavitas mitmete õiguste kehtivuse peatamisest, nende hulgas olid õigus isikuvabadusele ja

¹ Vabariigi Valitsus. 2021. Koroonaviirus ja selle vältimine.

-puutumatus, õigus õiglasele kohtumenetlusele, õigus era- ja perekonnaelu austamisele, kogunemise ja ühingute moodustamise vabadus, õigus haridusele ning liikumisvabadus.² Artikkel 15 rakendamine kasutamine lõppes eriolukorra lõppedes 18. mail 2020. aastal.³

Enamik riigi poolt kehtestatud COVID-19 meetmeid on keskendunud liikumis-, kogunemis- ja ühinemisvabaduse piiramisele, samuti rakendati laialt ettevõtlust piiravaid meetmeid. Liikumispiirangud kehtestati COVID-19 diagnoosiga inimestele ja nendega koos elavatele inimestele, Eesti riigipiiri ületajatele, samuti piirati avalikus ruumis liikumist (2+2 reegel).⁴

Liikumispiirang mõjutas eriliselt haavatavaid gruppe. 2020. aasta aprillis keelati üldhooldekodudes ja erihooldekodudes elavatel inimestel kuni eriolukorra lõppemiseni hooldekodu territooriumilt lahkuda.⁵ Piirangud hooldekodudele puudutasid ka õigust era- ja perekonnaelu austamisele, kuna hoolekandeesutustes kehtestatud külastuskeelu tõttu ei saanud hooldekodude elanikud pikka aega oma lähedastega kohtuda.

Piirangud mõjutasid oluliselt ka kinnipeetavate õigusi. Õiguskantsler kritiseeris eriolukorra ajal kinnipeetavatele kehtestatud värskes õhus jalutamise keeldu ning ühele korrale nädalas vahendatud võimalust lähedastele helistada.⁶

Eriolukorra ajal keelati kõik avalikud kogunemised, mis tekitas küsimusi, kas poliitiliste meelevalduste ja jumalateenistuste pidamise keeld on põhiseadusega kooskõlas. Õiguskantsler avaldas arvamust, et eriolukorra ajal ei piiratud põhiseaduses sätestatud arvamuse- ja väljendamisvabadust, kuna meelsust on võimalik avaldada ka muul viisil kui füüsiliselt kogunedes. Õiguskantsler selgitas ka, et avalike kogunemiste keeld takistas küll usutalituste

² Eesti Vabariigi alaline esindus Euroopa Nõukogu juures. 2020. Note verbale nr 1-16/6, 20.03.2020.

³ Oja, B. 2020. Eesti teavitas Euroopa Nõukogu eriolukorra lõppemisest, ERR, 16.05.2020.

⁴ Riigi Teataja. 2021. Meetmed koroonaviiruse SARS-CoV-2 leviku tõkestamiseks.

⁵ Riigi Teataja. 2020. Eriolukorra juhi korraldus hoolekandeesutustes liikumisvabaduse piirangu kehtestamise kohta, 17.05.2020.

⁶ Õiguskantsler. 2020. COVID-19 haigust põhjustava viiruse leviku tõkestamise meetmed, nr 7-7/200489/2001899, 06.04.2020.

pidamist, kuid lubatud oli usutalitusi täita üksinda või eraviisiliselt, kirikuid, palve- ja pühakodasid eriolukorra ajal kinni ei pandud.⁷

Samuti puudutasid koroonapiirangud õigust haridusele. Eriolukorra ajaks kehtestati koolides distantsõpe, kohati rakendati distantsõpet ka peale eriolukorra lõppu. Kontaktõppe puudumine pani eriti haavatavasse olukorda hariduslike erivajadustega õpilased. Eesti Puuetega Inimeste Koda on leidnud, et koolide ja erikoolide kontaktõppe, õpilaskodude ning sotsiaalteenuste sulgemine põhjustas puudega laste vanemate hoolduskoormuse järsu tõusu ning haridusliku erivajadusega laste distantsõppe koolipoolne toetamine oli vanemate arvates enamasti puudulik.⁸

Seadusandlikud arengusuunad

2020. aasta maikuus jõustus COVID-19 pandeemiaga seotud seadusemuudatusi koondav kobareelnõu, millega muudeti üle 30 seaduse.⁹ Õiguskantsler kritiseeris asjaolu, et kiirelt menetletud hädavajalike muudatuste paketiga seoti ka muudatusi, mis ei ole kiireloomulised ja mille mõju ulatub ka väljapoole eriolukorda. Erilise murekohana tõi õiguskantsler välja muudatuse, millega vähendati inimese psühhiaatriaiglasse tahtest olenematule ravile ja nõusolekuta hoolekandeesutusse paigutamise kohtulikku kontrolli, ning millega võimaldati jätta inimesed vastavas kohtumenetluses ära kuulamata.¹⁰

Eesti Pagulasabi ja Eesti Inimõiguste Keskus mõistsid hukka kobareelnõus sisalduva muudatuse, mille kohaselt rahvusvahelise kaitse taotlejate kinnipidamine oleks erakordselt suure arvu taotluste korral lubatud ilma kohtupoolse põhjendusest.¹¹

⁷ Õiguskantsler. 2020. Õiguskantsleri aastaülevaade – Õigusriik eriolukorras.

⁸ EPIKoda. 2020. Puudega inimeste toimetulek kriisiajal, 14.09.2020.

⁹ Riigi Teataja. 2020. Abipolitseiniku seaduse ja teiste seaduste muutmise seadus (COVID-19 haigust põhjustava viiruse SARS-Cov-2 levikuga seotud meetmed), 06.05.2020.

¹⁰ Õiguskantsler. 2020. Tähelepanekud abipolitseiniku seaduse ja teiste seaduste muutmise seaduse (COVID-19 haigust põhjustava viiruse SARS-Cov-2 levikuga seotud meetmed) eelnõu kohta, nr 18-1/200565/2001935, 07.04.2020.

¹¹ Eesti Inimõiguste Keskus, Eesti Pagulasabi. 2020. Arvamus abipolitseiniku seaduse ja teiste seaduste muutmise seaduse (COVID-19 haigust põhjustava viiruse SARS-Cov-2 levikuga seotud meetmed) eelnõu 170 SE kohta, 13.04.2020.

Lisaks võeti 2021. aasta mais vastu nakkushaiguste ennetamise ja tõrje seaduse muutmise seadus. Eelnõu täpsustab valitsuse ja Terviseameti pädevust ning lisab seadusesse õigusliku aluse, mis võimaldab kohustada inimesi järgima nakkushaiguse leviku korral nakkusohutuse ettevaatusabinõusid. Eelnõuga lisatakse seadusesse ka võimalus kaasata Terviseameti ülesannete täitmisse politseid ja teisi korrakaitseorganeid.¹² Enne seaduse vastu võtmist kogunesid Toompeal seaduseelnõu vastu meelt avaldavad inimesed. Protestijad väljendasid hirmu, et politsei saab eelnõuga õiguse inimesi, eelkõige lapsi kodust väevõimuga ära viia. Õiguseksperdid on kinnitanud, et see ei vasta tõele ja uus seadus muudab korda minimaalselt.¹³

Kohtupraktika

COVID-19 pandeemia ei katkestanud Eesti kohtusüsteemi tööd. Eriolukorra ajal eelistati kirjalikke menetlusi ning vältimatult vajalike kohtuistungite pidamist tehniliste sidevahendite abil.¹⁴

Eesti kohtutesse ei ole koroonapiirangutega seotud küsimusi palju jõudnud, pigem on suunatud kaebusi õiguskantslerile. Õiguskantsler on pidanud küsitavaks asjaolu, et piirangud on kehtestatud üldkorraldusega, mille üle pole õiguskantsleril võimalust algatada põhiseaduslikkuse järelevalvet, õiguste rikkumise korral peab kohtusse minema inimene ise.¹⁵ Tallinna Halduskohus on asunud selles küsimuses seisukohale, et üldkorralduse vorm on piirangute jaoks korrektne ja tagab isikutele paremad võimalused oma huvide ja õiguste kaitseks. Kohus jättis sama lahendiga rahuldamata Sihtasutuse Perekonna ja Traditsiooni Kaitseks kaebuse koroonapiirangute õiguspärasuse üle, leides, et vaidlusalused piirangud, mis seisnesid avalikust koosolekust osavõtjate arvu piiramises, olid sobivad, vajalikud ja mõõdukad COVID-19 levimise tõkestamiseks.¹⁶

¹² Riigi Teataja. 2020. Nakkushaiguste ennetamise ja tõrje seaduse muutmise seadus, 22.05.2021.

¹³ Ellermaa, E. 2020. Meeleavaldajate ja õiguseksperptide tõlgendus seaduseelnõust läheb lahku, ERR, 08.04.2021.

¹⁴ Kohtute haldamise nõukoda. 2020. Kohtute haldamise nõukoja soovitusel õigusemõistmise korraldamiseks eriolukorra ajal, 16.03.2020.

¹⁵ Õiguskantsler. 2021. Õiguskantsleri aastaülevaade.

¹⁶ Nael, M. 2021. Halduskohus ei rahuldanud SAPTK kaebust koroonapiirangute kohta, ERR, 01.10.2021.

Koroonapiiranguid puudutavaid kohtulahendeid leidub eelkõige vangide õiguste teemal, liikumis- ja suhtlemisvabaduse piiramise kohta esitatud kaebustes. Kättesaadavate kohtulahendite alusel on ülekaalus kohtute arvamus, et vanglate piirangud, nt pikaajaliste kokkusaamiste keelamine, on proportsionaalsed, kuna avalik huvi viiruse leviku tõkestamise vastu on kaalukam kui piirangute mõju kinnipeetavate õigustele.^{17,18}

Statistika ja uuringud

2021. aasta juunis avaldas mõttekoda Praxis uuringu „COVID-19 pandeemia sotsiaal-majanduslik mõju soolisele võrdõiguslikkusele“, milles leiti, et sooline ebavõrdsus on pandeemia ajal suurenenud. Koolide ja lastehoiuasutuste sulgemisega jäi suurem osa laste eest hoolitsemise ja koduste tööde koormusest naiste kanda ning vähenes võimalus teha tasustatud tööd. Analüüsist selgus, et Eestis ei ole kasutusele võetud piisavalt meetmeid, et toetada soolist võrdsust pandeemia ajal.¹⁹

Eesti Puuetega Inimeste Koda viis 2020. aasta suvel läbi miniuuringu „Puudega inimeste toimetulek kriisiajal“. Uuringu põhjal tehtud soovitusel rõhutasid puuetega inimestele esmatahtsate sotsiaalteenuste tagamise vajadust ka kriisi ajal, samuti hariduslike erivajadustega lastele kontaktõppe võimaluse tagamise vajadust. Lisaks toonitati ligipääsetava kommunikatsiooni ja ennetava sotsiaaltöö korralduse tähtsust.²⁰

Lootustandvad ja head tavad

2020. aasta augustis võeti Eestis kasutusele mobiilirakendus HOIA, mis teavitab kasutajaid, kui nad on olnud lähikontaktis koroonaviiruse kandjaga. Kuigi rakenduse mõju on raske hinnata, on positiivne asjaolu, et rakenduse arendamisel on erilist tähelepanu pööratud isikuandmete kaitsele. Rakenduse kaudu ei ole võimalik kasutajaid ega nende asukohta tuvastada ning riigile

¹⁷ Tartu Ringkonnakohtu 21.12.2020. a määrus haldusasjas nr 3-20-2343.

¹⁸ Tallinna Ringkonnakohtu 18.01.2021. a määrus haldusasjas nr 3-20-2267.

¹⁹ Haugas S., Sepper, M-L (Mõttekoda Praxis). 2021. COVID-19 pandeemia sotsiaal-majanduslik mõju soolisele võrdõiguslikkusele.

²⁰ EPIKoda. 2020. Puudega inimeste toimetulek kriisiajal, 14.09.2020.

teavet nakatunute või nende lähikontaktsete identiteedi kohta ei laeku.²¹ HOIA rakendusele on selles osas jaganud tunnustust ka Andmekaitse Inspeksioon ja õiguskantsleri büroo.²²

Olulisemad avalikud arutelud

Vaidlused vaksineerimise ja maskikandmise üle on laialt levinud nii sotsiaalmeedias kui ka sellest väljaspool. Osa inimesi tajub COVID-19 tõkestamise jaoks kehtestatud piiranguid vabaduse võtmisena ja inimõiguste rikkumisena. Sellele on kaasa aidanud väärinfo levik, eriliselt suure kõlapinna on Eestis leidnud vaksineerimisega seotud väärinfo.

Vaksineerimisega on seotud mitmed laialdaselt meedias arutatud teemad, eriti COVID-19 tõendi, nn vaksineerimispassi esitamise nõue. Alates 2020. aasta sügisest tuleb Eestis COVID-19 tõend esitada erinevatel tegevustel osalemiseks, sh avalikel koosolekutel, üritustel, meelelahutusasutustes ja toidlustusettevõtetes. Meedias kajastatud arvamuskirjeldustes on eelkõige analüüsitud vaksineerimispassi mittemeditsiinilistel eesmärkidel kasutamise kooskõla õigusega võrdsele kohtlemisele, lisaks ka küsimusi seoses isikuandmete kaitsega.²³

Tallinna ülikooli professor Mart Susi on väljendanud arvamust, et vaktsiinipassi kasutamine ei riku inimõigusi juhul, kui selle esitamine ei ole vältimatu tingimus teatud teenustele või üritustele juurdepääsu saamiseks ning igaühel on praktiliselt võimalik endale vaktsiinipass saada.²⁴ Õiguskantsler on 2021. aasta maikuu selgitanud, et immuunsustõendi küsimine teatud teenuste tarbijatelt on põhjendatud, et vähendada nakkusohu, samas peaks see jääma ajutiseks lahenduseks seni, kuni epidemioloogiline olukord seda nõuab.²⁵

²¹ Sotsiaalministeerium. 2020. Täna saab laadida nutitelefoniga koroonaviiruse levikut piirava mobiilirakenduse HOIA, 20.08.2020.

²² R. Liive. 2020. AKI peab eestlaste koroonapässi sobilikuks, õiguskantsleri büroo jagab tunnustust. Digigeeenius, 19.08.2020.

²³ Luik-Tamme, I., Šipilov, V. 2021. Ingeri Luik-Tamme ja Vitali Šipilov: vaksineerimispassi mõju põhiõigustele, ERR, 05.03.2021.

²⁴ Susi, M. 2021. Mart Susi: vaktsiinipass versus inimõigused, Postimees, 14.05.2021.

²⁵ Õiguskantsler. 2021. Lihtsustatud juurdepääs teenustele immuunsustõendi alusel, nr 14-1/210929/2103416, 18.05.2021.

Juhtumikirjeldus

Õiguskantsleri poole pöördus koroonaviirusega nakatunud lasteaiakasvataja, kes oli oma positiivsest testitulemusest teatanud lasteaija juhtkonnale. Direktor teatas lapsevanematele haigestunud kasvataja nime, mis vallandas lapsevanemate meelepaha. Õiguskantsleri hinnangul pole sellisel viisil nakatanu isikuandmete avaldamisele mingit õigustust, delikaatse terviseinfo avalikustamine on ühemõtteliselt keelatud. Õiguskantsler selgitas, et kui inimese arvates töötleb eraõiguslik asutus tema andmeid õigusvastaselt, tuleb sellest teatada Andmekaitse Inspeksioonile, millel lasub isikuandmete kaitse seaduse kohaselt kohustus jälgida isikuandmete töötlemisele kehtestatud nõuete täitmist.²⁶

Soovitused

- COVID-19 pandeemiast tingitud meetmed peavad olema inimõiguste ja proportsionaalsuse seisukohast lähtuvalt põhjalikult analüüsitud ja avalikult põhjendatud. Piirangute mõju tuleb kaaluda nii enne kehtestamist kui ka perioodiliselt tagantjärele, analüüsides järjepidevalt ka võimalikke kõrvalmõjusid.
- Oluline on meetmete ja nende kohta jagatud teabe konkreetsus ja sõnumiseligus, muuhulgas väärinfo levimise ohu maandamiseks.
- Kriisiolukorras tuleks erilist tähelepanu pöörata haavatavate gruppide õiguste kaitsele, sealhulgas erivajadustega inimeste õigustele, tehes koostööd vastavate organisatsioonidega ja järgides muuhulgas Eesti Puuetega Inimeste Koja soovitusi.²⁷

²⁶ Õiguskantsler. 2021. Õiguskantsleri aastaülevaade.

²⁷ EPIKoda. 2020. Puudega inimeste toimetulek kriisiajal, 14.09.2020.

www.humanrights.ee

www.humanrights.ee

info@inimoigused.ee

www.inimoigused.ee

